

Utasi Ágnes

VÁLTOZÁS ÉS ÁLLANDÓSÁG AZ ÜGYVÉDEK ÉLETVITELÉBEN (1998- 2015)

A KÖZÉPOSZTÁLY TAGOLÓDÁSA ÉS AZ ÜGYVÉDEK HIVATÁSRÉTEGE

A középosztályi hivatásrétegek

A magyarországi újkapitalizmus kezdetén a politikai-hatalmi erők ismétlődően visszatérő jelszava volt az erős középosztály megeremítésének célja. Úgy gondolták, hogy a széles és jómódú középosztály majd felemeli az alsó osztályokat is. Miközben kutatni kezdtük a formálódó középosztályok sajátosságait, életstílusainak, életvitelének jellemzőit¹, a nemzetközi és hazai szociológia arra a konklúzióra jutott, hogy a modern fogyasztói társadalmakban megszűntek/megszűnőben vannak az osztályok, nem léteznek mint tudati, cselekvési konglomerátumok, következésképpen nincsenek középosztályok sem. Helyette a fogyasztási preferenciák rétegezik a társadalmakat. (Scott, J., 1982, 1997, Beck, U. 1983, Hradil, S., 1992.)² A terjedő új elméletek szerint a mai modern fogyasztói társadalmakban „eltűnőben

1 „A rendszerváltás hatása a középrétegek szociális összetételére”. TO 19342. sz. és „Középrétegek és polgárosodó csoportok” . 647.sz. OTKA kutatás (1989-2002)

2 Scott, John (1997) *Corporate business and capitalist classes*. Oxford University Press, Oxford. Scott, John. (1982): *The Upper Classes: Property and Privilege in Britain*. Macmillan Pub Ltd, 1982. Beck, Ulrich (1983): „Jenseits von Klasse und Stand. *Soziale Ungleichheiten, Sonderband 2* (1983): 35-74. Hradil, Stefan. (1992) *Alte Begriffe und neue Strukturen Die Milieu-, Subkultur-und Lebensstilforschung der 80er Jahre. Zwischen Bewußtsein und Sein*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1992. 15-55. Beck, U. (1983).

vannak az osztályok”, csak középrétegek vannak amelyek nem rendelkeznek közös akarattal, tudattal, közös érdekekkel, csupán egymáshoz hasonló fogyasztási vágyakkal, fogyasztási preferenciákkal. Ezáltal nem képesek gazdasági-politikai érdekeiket közösen artikulálni és érvényesíteni sem.

A középrétegek és polgárosodó csoportok formálódását feltárni szándékozó kutatásunk hipotézisében – az akkor terjedő nemzetközi szociológiai kutatások hatására – úgy gondoltuk, hogy a társadalom középső szegmense ugyan valóban nem rendelkezik egységes osztálytudattal, közös fellépéssel, ám a középrétegek tagjai mégis egymáshoz hasonló, másoktól sok tekintetben különböző értékek, fogyasztási preferenciák szerint igyekeznek formálni életüket. Vagyis elfogadtuk, hogy a hagyományos osztályelméletek szerinti középosztályok ugyan nincsenek, s különösen nincs egységes középosztály (ha egyáltalán valaha is volt?), ám a magyarországi újkapitalizmus megjelenését követően új hierarchia alakul, újra-formálódna, alakulnak az egymáshoz hasonló életvitellel, preferenciákkal élő és fogyasztó (közép)rétegek.

A több mint két évtizeddel ezelőtti középosztályi kutatásunk a társadalom azon rétegeit, társadalmi konglomerátumait kívánta feltárni, amelyek tagjai – Weber, M. rendi rétegződésének elveit követve – egymáshoz *hasonló életvitel szerint élnek*, hasonlóképpen szervezik életüket, hasonló társadalmi presztízs birtokosai, körön belül házasodnak és barátkoznak, hasonló megélhetési módokat követnek (Weber, M. 1987: 307). A társadalom középső szegmensében ennek a feltételezésnek nyomán azokat a rétegeket kerestük, amelyek a rendszerváltást követő, meglehetősen forráshiányos társadalomban is relatív anyagi biztonságban, relatív jómódban élhettek. A népesség átlagához képest magasabb műveltség, kurrens képzettség, tudás birtokában a munkaerőpiacon piacképesek voltak, javaik birtokában véleményüket szabadon artikulálhatták, adott társadalmi keretek között – amennyiben akartak –, individuumok lehettek. Megállapítottuk, hogy a jelzett paraméterekkel rendelkező társadalmi szegmensbe elsősorban azok kerültek, akik nem végeztek nehéz fizikai munkát, többnyire diplomával, professzióval rendelkeztek, akik a társadalom tagjainak védelmét, jogi biztonságát, egész-

ségét, művelődését formálták, védtek, irányították, vagy a társadalom számára más fontos humán tevékenységet végeztek (Utasi, 1995).

Az ügyvédek hivatásrétegének polarizálódása

A fenti paraméterekkel maradéktalanul rendelkeztek az ügyvédek, ezért a rendszerváltást követően az újkapitalizmussal formálódó középrétegek életvitelét kutatva az *ügyvédek hivatás-rétegére fókuszáltunk*, akik az 1990-es évek végén a népesség átlagánál magasabb jövedelemmel, ennek nyomán igényesebb materiális és immateriális szükségletekkel és fogyasztási preferenciákkal szervezhették életüket. (Weber, M., 1987:373, Parsons, 1939)³ Az ügyvédi hivatásréteg számára kedvező gazdasági alapon alakult sajátos életvitelük, választott életstílusaik. Az életvitel- jellemzők között a weberi rendi életvitelre jellemző paraméterek mellett felleltük azoknak az életstílus-mintáknak is számos elemét, amelyeket a két világháború közötti szociológiai irodalom a középosztályi értékpreferenciák és szükségletek szerint élők életviteléhez kötött (Buday D., 1916, Weiss I., 1930, Erdei F.,1980, Hanák P. 1980., Angelusz et al, 1977, Gyáni G- Kövér Gy., 1998).⁴

Ma az ügyvédek a társadalom olyan professzionális rétegének tekintjük, akik másfél évtizeddel ezelőtt is a társadalom legtöbb diplomás rétegéhez képest magasabb társadalmi presztízst élvezhettek⁵, fokozott piacképességük miatt sok más rétegekhez képest szabadabban vállalhatták a lemaradók, elesettek védelmét, a szakmai körön belül pedig az egymás kölcsönös érdekeit

3 Parsons, Talcott. (1939) „The professions and social structure.” *Social forces* 17.4 (1939): 457-467.
Weber, M. (1987): Rende és osztályok In: Gazdaság és Társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 303-310.

4 Buday D.(1916): Magyarország honorácior osztályai. *Budapesti Szemle*, Weiss I.(é.n.): A mai magyar társadalom. A felső négyezer. Budapest, *Magyar Szemle*, Erdei F(1976): A magyar társadalom a két világháború között. *Valóság*. Hanák P.(1984): Polgári lakáskultúra a nagyvárosi Budapesten. In: *Életmód, modellek és minták. Tömegkommunikációs Kutatóközpont*. Gyáni, G- Kövér, Gy.(1998):. Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris,

5 2015-ös ügyvéd-vizsgálatunkban hét diplomás hivatást értékelve a válaszadók önmagukat az orvosok után a második helyre sorolták.

védő szolidaritást (Angelusz et al, 1977)⁶. Sokat megtudtunk az ügyvédi hivatást gyakorlók származási összetételéről, társadalmi eredetének jellemzőiről, mindennapi életviteléről. (Róbert, P.-Sági, M.-Utasi Á.-Kovach, I. 1995, Utasi, Á. 1999, Utasi, Á., 2000)⁷ Ennek ellenére, több mint másfél évtizeddel később, 2015-ben érdekesnek ígérkezett ismét megvizsgálni ennek a professzionális társadalmi rétegnek összetételét, társadalmi presztízsének alakulását, változását, a mai hatalmi struktúrában elfoglalt helyét, életvitel-mintáit.

A 2015-ben készített új ügyvéd-vizsgálat azzal a hipotézissel indult, hogy az ügyvédi professziót követők túlnyomó többsége most, évekkel a váltság és a nagyarányú privatizáció után is relatív jólétben él, szaktudása révén képes a népesség átlagához viszonyítva jobblétet, nagyobb szabadságot, autonómiát biztosítani önmaga és családja számára, fogyasztási preferenciáit az alacsonyabb társadalmi státuszú rétegekhez, a társadalom többségéhez képest ma is szabadabb választás irányíthatja. *Az ügyvédek olyan társadalmi rétegnek tekinthetjük, akiknek munkája, anyagi biztonsága, életvitel a társadalom más rétegeinek túlnyomó többsége számára ma is többnyire vágyott minta.*

Ugyanakkor a mindennapi tapasztalatok nyomán azt is valószínűsítettük, hogy az elmúlt két évtizedben a piacgazdasággal végbement társadalmi polarizációs tendenciák hatottak és hatnak a diplomások életfeltételeire, a hasonló végzettséggel rendelkezők között is nagy különbségeket generálnak, ezzel együtt differenciálódott, polarizálódott az ügyvédek hivatásrendjének életvitel és életstílusa is. Körükben – csakúgy, mint a legtöbb diplomás rétegben –, kialakult egy jelentős anyagi javakra, jövedelemre és hatalomra, kiemelkedő presztízsre szert tett, internacionális szakmai – gazdasági kapcsolatokkal vagyonát másokhoz képest kiugró mértékben növelő szűk felső réteg, miközben – más diplomás középrétegekhez, hivatásrendekhez hasonlóan – a munkaerőpiac átalakulásával, az egyetemi jogászképzés expanzió-

6 Angelusz et al (1977) A jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja (Kutatási beszámoló). Szociológiai füzetek. Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya

7 Róbert, P.-Sági, M.-Utasi Á.-Kovach I. (1995): A középosztályok nyomában. MTA Politikai Tudományok Intézete, Utasi Á (1999)(szerk.): Az ügyvédek hivatásrendje. Új Mandátum Utasi Á. (2000): Középosztály-Kapcsolatok. Új Mandátum, Budapest

jával, a hivatásréteg számszerűen növekedett. Szélesebb lett körükben is a nehezebben élő, a hivatásrend más tagjaihoz képest kevesebb megbízáshoz, s így gyérebb jövedelemhez jutó ügyvédek aránya. Vagyis kutatási hipotézisünk szerint a mai ügyvédek körében fokozódott a belső differenciálódás, és nyomában a rétegek közötti életvitel-egyenlőtlenség a legjobban élő, kereső, és hozzájuk képest jelentősen lemaradó ügyvédek életfeltételei és ennek hatására életvitele közötti távolság.

Tanulmányunk az életfeltételekben, a fogyasztási preferenciákban bekövetkezett átalakulást kívánja bemutatni. Keresi, hogy miként változott közel két évtized alatt az ügyvédek társadalmi és származási összetétele, s hogyan éli meg a hivatásrend a társadalomban lezajlott és folyamatban lévő változásokat.

Hivatás és/vagy foglalkozás

Sajátos ellentmondás, hogy miközben a magas presztízsű középosztályi hivatásokhoz a környezet elvárta/elvárja az exkluzív fogyasztást, ehhez elengedhetetlen az átlagosnál magasabb jövedelem, az anyagi biztonság, eközben hajdan a hivatás fogalmához dominánsan olyan segítő humán tevékenységek kapcsolódtak, amelyek végzéséhez nem kötődött szorosan és elsődlegesen anyagi érdek. S valóban, *a hivatáshoz köthető humán segítő tevékenységet a hivatás képviselői belső késztetéssel abban az esetben is elvégezték/ elvégzik, ha végül is nem kaptak/kapnak érte pénzbeli ellenszolgáltatást. Csak azért, mert a tevékenységet küldetésnek érzik, mert erre a hivatás-tevékenységre felelősek, mert abban személyiségük kiteljesedik.* (Somfai,B.1989).⁸ Hagyományosan ez az attitűd jellemzi egyebek mellett az orvosok, papok, tanárok, tanítók, nővérek és több más foglalkozás nagy arányának tevékenységét csakúgy, mint a jogot, törvényességet védő, igazságért hivatással tevékenykedő szakembereket, köztük az ügyvédek is (Somfai, B. 1989).⁹

8 <http://web.295.ca/gondolkodo/talalkozo/irasok/SomfaiHU89.html>

9 Régen az angol ügyvédek nem fogadtak el semmit klienseiktől Azok a tiszteletdíjat titkáranak adták át, aki az ügyvéd kabátja alá rejtett tarsolyba tette azt, ügyelve arra, hogy gazdája ne lássa meg mennyi pénzt kapott.(Somfai,B. előadás, 1989)

A hajdani hivatásrendi középosztályok tagjai többnyire képesek voltak valóban vállalni a teljes ellenszolgáltatás nélküli tevékenységet, hiszen általában örökölt családi vagyonnal (is) – Magyarországon elsősorban (nemesi) földbirtokkal – rendelkeztek. Nem úgy a modern ipari társadalmakban, ahol is az új-középosztály képviselőinek vagyonát – örökölt materiális fedezet hiányában – döntően csak a diploma és/vagy szaktudás jelenti (Mills, C. V. (1951) Wright, E. O. (1985) Boltanski, J (1987), Utasi, Á. (1995).¹⁰

A modern ipari társadalmakban ma a hivatásrend tagjai többnyire már nem rendelkeznek számottevő örökölt vagyonnal, többségük „újközéposztályi”. (Mills, C. V., 1951), vagyis alapvetően tudás-tőkéjéből él, s döntően nem örökölt, hanem hivatásútja során szerzett materiális vagyona lehet. A hivatások végzőit ezért a munka ellenértékeként és a magas presztízshoz elvárt fogyasztás biztosítása érdekében is, többnyire az adott társadalomban átlagosnál magasabb javadalmazásban részesítik a társadalmak. Ez a javadalmazás persze korántsem mindig, s nem csak pénzbeli, a társadalom tagjai kiegészítik azt presztízsjavakkal, ajándékokkal, a magas tiszteletet, megbecsülést kifejező metakommunikációs javakkal, eszközökkel. Az ilyen társadalmi „elszámolás” a mai modern társadalmak többségében fellelhető, noha meglehetősen különböző mértékben (Léderer, P. 1977, Fónai et al, 2014).¹¹

A magas presztízshoz és javadalmazáshoz nem csak kiemelkedő fogyasztást, de erkölcsös életet is elvár a társadalom. A presztízsz szó eredeti jelentése varázslat, káprázat (francia). Azokat a hivatásokat, foglalkozásokat tekintik a társadalmak magas presztízssűnek, amelyekhez a környező közösségek tagjainak tudatában hozzákapcsolódik a tekintély, tisztelet, erkölcs is. Az ilyen foglalkozást végzőknek – személyes tulajdonságaiktól, érdemeiktől függetlenül – a

10 Mills, C. W. (1951): *White Collar: The american Middle Classes* New York , Oxford University Press, Wright, E. O. (1985): *Classes*. New York. VERSO Boltanski, J. (1987): *The Making of a Class Cadres in French Society*. Cambridge University Press Utasi Á. (1995): Középosztályi életformák és életstílusok reprodukciója és új elemei. In Róbert-Sági-Kovach-Utasi (1995): *A középosztályok nyomában*. Budapest, MTA PTI.

11 Léderer könyvében (1977) számos ország kutatóinak empirikus presztízsvizsgálatát összegyűjtötte . A vizsgálatok többsége megállapította, hogy a foglalkozások presztízsrangsora az ipari fejlettség hasonló szintjén álló országokban megegyezik vagy hasonló..

társadalom megelőlegezi a magas megbecsülést. A presztízst vizsgáló nagyszámú nemzetközi kutatás szinte mindegyike abból indul ki, hogy a *legfontosabb presztízsképző tényező a magas fokú specializált tudás (professzió), képzettség és a közjóért érzett tevékenység és felelősség vállalása* (Bendix, R.-S.M.Lipset (1953))¹².

A szociológia hivatások és foglalkozások különbségének kutatására fókuszáló kutatásaiban legáltalánosabb az interakcionista és strukturalista megközelítés. Az *interakcionista* irányzat szerint társas interakció jön létre a hivatását végző személy és kliense(i) között, s az interakcióval alakuló szerepkapcsolatok, szerepkészletek biztosítják a felek eredményes együttműködését (Hughes, E.C., 1963.)¹³. Az együttműködés során a hivatását végző személy szolgáltatást nyújt, ismereteket, információkat továbbít kliensének, aki ezért ellenszolgáltatást ad, fizetségben részesíti a hivatás képviselőjét.

A *strukturalista szemlélet* a hivatások végzőit különböző társadalmi feladatokat ellátó társadalmi, foglalkozási rétegnek tekinti, amelynek tagjai olyan feladatokat látnak el, amelyek a társadalmi közösség és a közjó számára nélkülözhetetlenek. A strukturalisták szerint a hivatások végzői egymáshoz hasonló státusszal, értékrenddel, értékpreferenciákkal élnek, szakmai közösséget alkotnak. Hasonló hatalmuk, társadalmi elismertségük és presztízszük elsősorban a képzés során elsajátított és folyamatosan fejlesztett szakmai tudásból ered. (Parsons, T. 1939, Fónai. M. 2014)¹⁴.

Hans Raj Chopra (1995)¹⁵ a hivatások jellemző jegyeit Durkheim, E.(1975)¹⁶ Parsons, T. (1939, 1968), Barber (1963)¹⁷ és mások írásai nyol-

12 Bendix, R. - S. M. Lipset (eds.) (1953): *Class, Status and Power. A Reader in Social Stratification*. Glencoe, Illinois: The Free Press, 1953 Léderer, P. (szerk.) (1977): *A foglalkozások presztízse*. Gondolat Kiadó, Budapest

13 Hughes, Everett C.(1963) *Professions. Daedalus* (1963): 655-668.

14 Parsons, Talcott.(1939): *The professions and social structure. Social forces* 17/4 456-467. Fónai Mihály (2014) *Joghallgatók –honnan jönnek és hová tartanak*. Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kar DELA Könyvkiadó Kft..

15 Hans Raj Chopra (1995): *A könyvtáros hivatás Magyarországon*. Könyvtári Figyelő 1995. 2. sz. 292-295. p.

16 Durkheim, Emile (2013) *Professional ethics and civic morals*. Routledge, 2013.

17 Barber, Bernard.(1963) *Some problems in the sociology of the professions. Daedalus* (1963): 669-688.

mán összegyűjtötte, s tizenkét pontba szedte. A szakirodalmi munkák szerinte a hivatások általános jellemzői: (1) a specializált ismeretek és készségek (2), a szakmai ismeretek folyamatos korszerűsítése, (3) az intellektuális tevékenységek végzése, (4) a tevékenység társadalmi szükségessége és haszna, (5) inkább a közösség szolgálata, mint személyes nyereség, (6) a közösségtől eredő elismerés és magas társadalmi státusz, (7) sajátos terminológia használata, (8) összetartó, altruista filozófiát valló szakmai szervezet, (9) a hivatást űzők állandóságából eredő stabilitás, (10) a hivatás képviselőinek etikai kódexe, (11) a szakma autonómiája, (12) a hivatást képviselők szakmai tekintélye.

A hivatások felsorolt jellemzői, paraméterei az ügyvédi hivatásrend kutatása számára is meglehetősen jól rendszerezik az „ideál-tipikus” sajátosságokat. Mi úgy véljük, hogy a magas presztízsű hivatásokkal szemben támasztott követelmények, jellemzők különböző társadalmi-történelmi körülmények hatására, különböző időkben eltérő mértékben hangsúlyozódnak, realizálódnak. Ennek nyomán a hivatáshoz kapcsolódó „varázslat” néha erősebb, máskor gyengébb, különböző mértékben képes „elképráztatni” a társadalmi környezet tagjait, eltérő mértékben képes elismerést kivívni a társadalmi környezet tagjaiból.

A hivatás-presztízs társadalom-történeti változásai nyomon követhetők az ügyvédi hivatás magyarországi közelmúltjának történetében is. Az ügyvédek javadalmazása, presztízse és reprodukciója Magyarországon az elmúlt évszázadokban különbségeket, de kontinuos elemeket egyaránt mutat. A kiegyezés utáni, majd a két világháború közötti *történelmi középosztály* nagy aránya az elszegényedett nemesek köréből került ki. A nemesek utódai a család elszegényedése, a föld elvesztése után sem vállalkozói vagy fizikai jellegű szakmai munkát és kööttségeket, igyekeztek megszerezni az „úrinak” tekintett állami pozíciókkal járó javadalmazásokat. Az általuk preferált foglalkozási területek az állami tisztviselő karban betöltött hivatások voltak. Ennek érdekében az elszegényedett nemesek fiú-gyermekeinek jelentős aránya jogot végzett. Igyekeztek

a közigazgatásban relatíve kényelmes állást és némi jövedelmet találni a még megmaradt, kicsinyre olvadt földbirtok jövedelme (esetenként adóssága) mellé, s amíg lehetett, tartózkodtak a nyílt elszámolással járó interperszonális piaci viszonyokkal történő munkavállalástól, a szabad szellemi foglalkozásoktól, helyette az állami szférát preferálták. (Erdei, F. 1976, Angelusz et al, 1977)¹⁸. Azt is mondhatnánk, hogy *sajátos álszemérmességgel őrizték a hivatási tevékenység „ingyenességének, önkéntességének látszatát”, tartózkodtak a piaci viszonyokhoz kötődő face to face elszámolástól, az egyéni megbízással járó, ám jelentősen magasabb jövedelmet biztosító szabad szellemi, honorácior tevékenységektől*. Helyette az „úríságot” és a kevés pénzből is elegáns életvitelt, a hivatás önzetlenségének, ingyenességének látszatát biztosító állami, városházi, községközi pozíciókat keresték. Jól élni és fogyasztani azonban az ügyvédi hivatás birtokában is elsősorban azok a csoportok tudtak, akik nem városházi irodákban, kényelemben éltek életüket, hanem az ügyfelekkel történő nyílt elszámolással járó piaci viszonyok között, a megrendelők idejéhez, az ügyek sürgősségéhez igazodva rendhagyó időbeosztással gyakorolták hivatásukat. Ezt pedig elsősorban nem a némi földdel is rendelkező nemesek sarjai vállalták, hanem elsősorban a nem magyar gyökerekkel rendelkezők, vagy szegény sorból felemelkedett új-középosztályiak, akik földdel nem rendelkeztek/ nem rendelkezettek, tehát kizárólag hivatásuk, ügyvédi munkájuk révén juthattak jövedelemforráshoz.

Az ügyvédek tudása és praxisa iránti kereslet változása

Erdei Ferenc, Buday Dezső, Weiss István, Szekfű Gyula, Márai Sándor és mások a két világháború közötti időszakra vonatkozóan sokoldalúan elemezték a magyar középosztályi rétegek életvitelét, különösképpen az elszegényedett nemesek, a dzsentrí „cifra nyomorúságát”. Foglalkoztak a jogot végzett városházi, megyeházi tisztviselőkkel és a kialakított

18 Erdei F. (1976): A magyar társadalom a két világháború között. Valóság 4. Angelusz et al (1977) A jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja (Kutatási beszámoló). Szociológiai füzetek. Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya

honoráriumért dolgozó, szabad polgári rétegekkel, önálló ügyvédekkel egyaránt.

Mind az ügyvédek, mind a jogot végzett tisztviselők többsége a II. világháború után azonban a diktatúra kiépülésével párhuzamosan hamarosan munkanélkülivé vált. Vagy azért, mert munkájukkal kötődtek a korábbi államhatalomhoz, a korábbi rendszer jogrendjéhez, emiatt az új jogi-politikai struktúrában megbízhatatlannak minősítették őket, vagy tradicionális középosztályi-polgári származásuk miatt családjukat megbélyegezték, kitelepítették, végül is sokan diplomájukkal fizikai munkára kényszerültek. Az ügyvédi hivatás presztízse ekkor (átmenetileg) szükségképpen csökkent (Heinz,E. 1961 Romsics,I. 2001.)¹⁹

Az államosítást követően a magánjavak eltitkolásának kényszerével ritkultak a „piaci” üzleteket bonyolító megbízások is. Az ügyek és ügyfelek száma az államosítás következtében és a jog csökevényes működése miatt is redukált volt. Az ügyvédi középosztály számos tagja elsősorban országon belüli migrációra kényszerült, elhagyta korábbi lakóhelyét (Utasi, Á.- A. Gergely A.- Becskeházi, A. 1996).²⁰

Az előzővel ellentétes folyamat játszódott le a rendszerváltást követő privatizációs bumm és a kárpótlások idején. Az 1990-es évek végéig nagyon rövid idő alatt számos új piaci lehetőséghez jutottak az ügyvédek. A magánvagyon kumulálásának új lehetőségei fellendítették a jogi hivatáshoz fűződő megbízásokat. Az 1998-ban készült korábbi ügyvédvizsgálatunk éppen ebben a dinamikusan változó, alakuló időszakban találta az ügyvédeket. Ennek a vizsgálatnak mintáját 1998-ban az „Ügyvédnapló” címjegyzékéből választottuk. Ez a könyv mintegy 7000 ügyvédet regisztrált. Közülük minden második címére küldtünk kérdőívet, s önkéntessel név nélkül, anonim módon közel ötödük vissza is juttatta a Szegedi Tudományegyetem Szocio-

19 Ervin, Heinz.(1961) Néhány adat a budapesti ügyvédekről. *Demográfia* 4.2 /1961. Romsics, Ignác (2001). *Magyarország története a XX. században*. Osiris, 2001.

20 Utasi,Á- A. Gergely A.- Becskeházi A (1996): Kisvárosi elit. MTA Politikai Tudományok Intézete.

lógia Tanszékére azt. A kitöltött kérdőívek információanyaga segítségével vázoltuk az ügyvédek hivatásrétegének akkori életét, életfeltételeinek, életvitelének és választott életstílusaiknak domináns területeit.

2015 elején, több mint másfél évtized múltán, a gyökeres társadalmi-gazdasági változások után azt feltételeztük, hogy mára megváltozott az ügyvédek rétegének belső összetétele, valamelyest életvitel, értékpreferenciái és presztízse is. Ennek a változásnak feltérképezése motiválta új kutatásunkat, amikor ez év elején előkészítettük kérdőívünket, amelyet már a modern technikai civilizációs eszközöket, új kutatási módszereket felhasználva nem postai úton, hanem online kérdőívvel, az Ügyvédi Kamara honlapján található e-mail címekre küldtük ki. Mintegy 9000 ügyvéd címét tudtuk volna itt elérni, számosan azonban nem rendelkeztek érvényes e-mail címmel. Volt, aki csak részben töltötte ki a kérdőívet, ezért esett ki a mintából. Végül is súlyozás után, kitöltve 1276 érvényes kérdőív került az adatbázisba. Míg az 1998-as minta esetében az Ügyvédnapló által regisztrált teljes populációra jellemző *megyei és nemek* szerinti arányokat alapul véve súlyoztunk, s ezáltal válhatott országosan reprezentatívvá a beérkezett adatbázis (N= 1293), addig 2015-ben a fokozott anonimitás érdekében csak *a nyilvános e-mail jegyzék megyei eloszlását követve súlyozhattunk*. Ez utóbbi esetben *megyék szerint súlyozott* reprezentatív mintához jutottunk (N=1076) (Hörich Balázs, 2016).

AZ ÜGYVÉDEK DEMOGRÁFIAI ÖSSZETÉTELE

A hivatásrend nagyvárosi koncentrációja

A két időpontban készült mintát összehasonlítva, 2015-re *jelentős a nagyvárosok felé irányuló koncentráció és migráció*. Mára leginkább *a budapestiek aránya növekedett*, miközben a kisebb lélekszámú településeken élő ügyvédek arányában a korábbi vizsgálathoz képest jelentős csökkenés található. A nagyvárosi munkalehetőség kedvezőbb esélyét jelzi, hogy *ma az ügyvédek háromnegyede él a fővárosban és/vagy nagyvárosokban, a korábbi kétharmaddal szemben. (1998-ban 69,7%-uk, 2015-ben 75%-uk)*

A nagyvárosi koncentráció folyamatát még inkább jelzi az, hogy *Budapesten és/vagy valamelyik megyeszékhelyen csak az ügyvédek nem egészen fele született, vagyis több mint fele migrációval került valamelyik megyeszékhelyre vagy a fővárosba*. A fővárosban születettek túlnyomó része persze ragaszkodik munkahelyként is születési helyéhez, ezért a fővárosi immobilok aránya nem tér el jelentősen a jelenlegi és a korábbi mintában. *A nagyvárosok megtartó ereje és vonzereje kétségtelenül erős*. Míg *a nagyvárosban születettek többsége* aktív korában is kötődik születési helyéhez, *a kisebb lélekszámú településeken születettek többsége* ügyvédként már valamelyik nagyvárosban, illetve a fővárosban él.

A községekből és kisvárosból származók jogi diplomához, majd ügyvédi hivatáshoz jutásának csökkenő esélyére, s e jelenség mögött *a településtípusok közötti növekvő egyenlőtlenségre utal az, hogy a 2015-ös mintába tartozók között a fővárosban és/vagy nagyvárosokban érettségizettek magasabb aránnyal jutottak be jogi egyetemre, s válhattak ügyvéddé, mint a másfél évtizeddel korábbiak mintájából*. A két mintát összehasonlítva közel kétharmad-

ról háromnegyedre emelkedett (1998: 61,8%, 2015-ben 73,4%) a nagyvárosokban – megyei jogú városban vagy fővárosban – érettségizett ügyvédek aránya. A jelenség *a településtípusok különbségének társadalmi egyenlőtlenséget fokozó tendenciáját jelzi, s ennek nyomán a két vizsgálatot összehasonlítva a területi különbségek hatására növekvő társadalmi esélyegyenlőtlenséget feltételezünk.*

A falvakban, kisvárosokban született fiataloknak – amennyiben egyetemi tanulmányokat végeznek, terveznek –, többnyire szükségszerűen is el kell hagyniuk szülőhelyüket. Ha az ügyvédi hivatás praxisának esélye, jövedelmezősége és feltételrendszere a kis településeken hasonló lenne a nagyvárosokéhoz, a diploma megszerzése után bizonyára többen visszaköltöznének szülőhelyükre. Ezt azonban a diplomához kötött hivatások túlnyomó többségénél nem találjuk, tehát a településtípusok által alakított esélyegyenlőtlenség konstans marad, vagy inkább fokozódik.

A nem, életkor és családi állapot

A megyei-területi elven alapuló reprezentációs szelekció és súlyozás a nem, életkor és családi állapot tekintetében is szignifikáns összefüggést mutattak a két mintát összehasonlítva.²¹

A 2015-ös mintában a korábbihoz képest növekedett az ügyvédnők aránya. Az 1998-as mintának alig több mint harmada (38,9%-a) volt nő, ma közel fele (45,6%). Természetesen az ügyvédnők aránya – elsősorban a jogi egyetemekről kikerülő nagyszámú nőhallgatóval – a jövőben minden bizonnyal tovább emelkedik.

A vizsgálat időpontjának megfelelően az idő múlását követve változott a mintába került ügyvédek születési évének átlaga. *Az 1998-as mintába kerültek születésének átlag éve 1950 volt, a több mint másfél évtizeddel későbbi*

21 A két minta között a település jellege szerinti szignifikancia értéke (gamma.001, Spearman .001), nemek közötti értékek (Gamma .001, Spearman .001), életkor szerinti értékek (Gamma .003, Spearman .003, Pearsons R .002)

mintában a születési év átlaga 1966 lett. Az egyes mintákban a születési évet jelző átlagok tehát a hivatásrend évenkénti változását jelzik. Az adatbázisok követik a hivatás-réteg életkori cserélődésének fokozatos és természetes folyamatát.

A családi állapot szerinti struktúra minden európai társadalomban jelentősen változott az utóbbi két évtizedben. A változás általános tendenciája tetten érhető az ügyvédek mintájában is: Nőtt az egyedülállók aránya, csökkent a házasságban élőké. Az ügyvédek 1998-as mintájában még a túlnyomó többség házastárral élt (71,7%), arányuk 2015-re tíz százalékkal csökkent. (60,7%) A házastárral élők arányának csökkenése azonban így is valamelyest mérsékeltebb, mint az országos népességen belül. Vagyis az ügyvédek házassági értékpreferenciái is láthatóan lazultak, ám ez a folyamat körükben lassabban megy végbe, mint a társadalom egészében (Spéder Zs. 2010, Utasi Á. 2010).²²

2015-re az országos és nemzetközi trenddel megegyezően a 35 év alatti ügyvédek részmintájában is emelkedett az állandó párkapcsolat nélkül élő nőtlenek/hajadonok aránya (1998=15,9%, 2015= 21,8%). A domináns okok ismereteseek: a szélesedő egyetemi végzettséggel és a társadalom etikai normájának, főleg a házasság nélküli együttélés társadalmi elfogadásának elterjedésével kitolódott a házasságkötés átlagéletkora. Ezzel a folyamattal párhuzamosan azonban nem elsősorban a „szinglik” aránya nőtt, hanem jelentősen emelkedett az élettárral élő nőtlenek/hajadonok aránya (1998=13%, 2015=33%).

Szembevetendő az ügyvédnők és férfiak eltérő esélye a párkapcsolati létformára. Mindkét vizsgálati időpontban a férfi ügyvédek körében húsz százalé-

22 A high-tech vállalkozók magyarországi vizsgálata, s a nagyvállalkozók körében végzett vizsgálatunk azt jelezte, hogy a gazdasági elit és a jó módú vállalkozók körében alacsonyabb a válások aránya, mint a társadalom egészében. Az okokat keresve azt találtuk, hogy a jólét javainak „megosztása” hátrányos lenne a gazdag vállalkozók és utódaik számára: Utasi, Á. (2010): Attitudes towards high-tech entrepreneurs and company heads in Hungary. In: Malach-Pines and A. Özbilling, M. F. (eds.): Handbook of Research and High-Technology Entrepreneurs. Cheltenham, UK –Northampton, MA, Edward Elgar 157-178.p. Spéder, Zsolt, et al.(2010) A párkapcsolatok formaváltozása-átmenetek és/vagy stabilitás= Changing partnership forms-transitions and/or stability.” OTKA Kutatási Jelentések| OTKA Research Reports (2010).

kal magasabb a házasságban élők aránya, mint az ügyvédnők részmintájában. Ezzel összefüggésben az állandó partnerkapcsolat nélkül élő ügyvédnők aránya mindkét mintában több mint háromszorosa az állandó partnerkapcsolat nélküli férfiakénak (1998-ban a nőtlen ügyvédek 2,7%-ával szemben a hajadonok aránya 8,7% volt. 2015-ben a nőtlenek 5,7%-ával szemben a hajadon ügyvédnők aránya 14,3%.).

Az állandó partnerkapcsolat nélküli egyedülállók arányát növelik az *elvált egyedül állók is, akiknek aránya az ügyvédnők részmintájában ugyancsak háromszorosa annak, amit az ügyvéd férfiak részmintájában találunk* (1998-ban a férfiak mintájának 4,4%-a, a női ügyvédek részmintájának 13,1%-a volt *elvált egyedülálló*. 2015-ben az egyedülálló elvált férfiak 4.0%-ával szemben az egyedülálló elvált nők aránya 11 %.) Meg kell jegyezni, hogy a kicsiny csökkenés itt abból adódik, hogy elváltak értelemszerűen csak azok lehetnek, akik valaha házasok voltak. Miután csökkent a házasságkötéssel együtt élők aránya, szükségképpen az elváltaké is (Tóth O., 1999).²³

2015-re az ügyvédnők fokozódó emancipációja az életvitel számos dimenziójában mérhető: nagyobb eséllyel jutottak be jogi egyetemre, nagyobb arányban kerültek a hivatásrétegbe, ám az emancipációs sikerekért magánéletükben veszteséget kellett elszenvedniük, amennyiben sokkal kisebb arányuknak van állandó párkapcsolata, nagyobb arányuk marad egyedül válás után (gyakran gyermekével), mint az ügyvédi hivatást végző férfi- társaik közül.

23 Tóth Olga (1999) „Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban”. In (1999) Pongnáz Tiborné-Tóth István György: Szerepváltozások. TÁRKI-Szociális és Családügyi Minisztérium (1999).

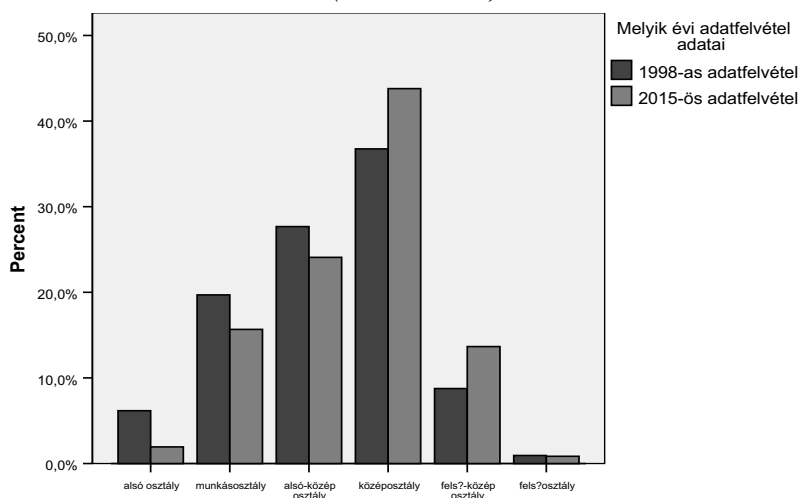
A SZÁRMAZÁSI CSALÁD HELYE A TÁRSADALMI HIERARCHIÁBAN

A származási család szubjektív besorolása

A mintába kerültek túlnyomó többsége mindkét mintában *szüleit az alsótól a felső-osztályig terjedő ötfokú skálán szubjektív identitással, besorolással a középosztály valamelyik rétegébe tartozónak tekintette.* Az ügyvédek hivatás-rétegébe tartozók többsége középosztályi gyermekkori életfeltételek és élet-körülmények között nevelkedve a népesség átlagánál műveltebb családban szocializálódott. Az 1998-as mintában a válaszadók még szüleik kissé *alacsonyabb arányát sorolták középosztályinak, de már akkor is háromnegyedük szerint (tizennégy éves korukban) a szülői család a középosztályba, pontosabban annak valamelyik rétegébe tartozott.*

A legalább középosztályinak identifikált szülői családok aránya a 2015-ös mintában a korábbiakhoz képest még tovább emelkedett: már a minta hatoda kivételével a közép-vagy felsőosztály valamelyik rétegébe tartozónak sorolták a válaszadók a gyermekkori családot. Az emelkedő szülői státusz-identitást megerősíti az is, hogy a középosztályi szegmensben belül kétszeres lett a szüleit felső-középosztályinak tekintő ügyvédek aránya. Vagyis a szülők státusza a válaszadók tizennégy éves korára vonatkozó szubjektív megítélés és besorolás szerint az 1998-as felvétel mintájához képest 2015-ben jelentősen emelkedett. *A mai ügyvédek szubjektív megítélésük szerint tehát a társadalom átlagához képest magasabb státuszú családokban szocializálódtak, mint a korábbi felvétel mintájába tartozók.*

*A szülői család életforma-csoportjai a válaszadók besorolása szerint (%)
(1998 és 2015)*

Mintánkénti esetszám: (1998-as minta esetszáma N=1293, 2015-ös minta esetszáma N= 1076)

A származási státusz-emelkedésnek azonban szükségszerű következménye az, hogy a középrétegeknél alacsonyabb rétegekbe születettek számára szűkült a jogásszá és ügyvéddé válás esélye. A jogra aspirálók közül tehát az elmúlt évtizedekben az egyetemi tanulmányok lehetőségéből hipotézisünk szerint és a minta tanúsága szerint szükségképpen többen maradtak ki olyanok, akik a középosztályi rétegek alatti, fizikai munkát végző szülői családokban szocializálódtak. Eredményként a minta összetétele szerint csökkent a státusz-mobilitással ügyvéddé válás esélye.

A szülők iskolázottsága

A társadalom iskolázottságának általános expanziójával a két vizsgálati időpont között törvényszerűen is *emelkedett a szülői generációk átlagos isko-*

lai végzettsége az ügyvédi hivatást végzők szüleinél is (Róbert, P. 2002).²⁴ A 2015-ös mintába tartozók körében már az ügyvédek jelentősen kisebb aránya született legfeljebb nyolcosztályos iskolai végzettséggel rendelkező apától (6,9%), mint másfél évtizeddel korábban (16,9%). Az iskolázottsági hierarchia felső pólusán azonban 2015-re csak alig emelkedett a diplomás apák aránya (1998-as mintában 50,3% volt, 2015-ös mintában 56,3%).

A szülők általános iskolázottságának emelkedését a vizsgált populáció esetében nem csak a társadalomra jellemző iskolázottsági expanzió eredményezte, hanem az is, hogy a piacgazdaság megindulását követően, a szülők körében a munkanélküliség megjelenésével, s a képzés piacosításával, fizetőssé válásával az alacsonyan képzett, alacsony jövedelmű családokban szocializálódó fiatalok jogi diplomához jutásának esélye csökkent, helyet adva a magas végzettségű családokból származók esélyének. Igaz, hogy ez a tendencia a mai ügyvédek korosztályainál, akik életkoruk átlaga szerint a nyolcvanas években kerültek be egyetemre, még kisebb mértékben jelentkezett, mint a legfiatalabbak részmintájában, de a tendencia a piacgazdaság kezdetével-terjedésével, a társadalmi egyenlőtlenségek fokozódásával már jelentkezett (Andorka, R. 1995.)²⁵

Az apákéhoz képest mindkét mintában, illetve vizsgálati időpontban kétszeres az alacsony, legfeljebb nyolcosztályos végzettséggel rendelkező anyák aránya (1989= apák 16,9%-a, anyák 34%-a, 2015-ös mintában apák 6,9%-a, anyák 14,6%-a). Kétségtelenül az iskolázottság általános emelkedésének trendjére, expanziójára az anyák/nők esetében is utalnak az adatok, hiszen *másfél évtized múltán felére csökkent a legfeljebb nyolc osztállyal rendelkezők* aránya mind az apák, mind az anyák esetében. Az alacsonyan végzettségű szülők részmintájában azonban *a különmemű szülők iskolázottsága közötti távolság, a nők változatlan lemaradása a férjükhöz képest konstans maradt.*

24 Róbert Péter:(2002):Átmenet az iskolából a munkaerőpiacra. TÁRKI tanulmányok.

25 Andorka,R. (1995): A magyar társadalom, a múlt öröksége, a rendszerváltozás problémái és a lehetséges jövőbeli fejlődés 2005-ig. Valóság, 2-3. 1995

Ugyanakkor *a diplomás anyák aránya jelentősen emelkedett, s ezen a póluson az anyák és apák iskolázottsága közötti egyenlőtlenség, távolság csökkent.* (A korábbi vizsgálatban még az anyák negyedének volt főiskolai vagy egyetemi diplomája (24,8%), a másfél évtizeddel későbbi populációban már a diplomás anyától származók aránya majdnem megkétszereződött (41,4%). A diplomás anyák arányának emelkedése tehát dinamikusabb volt az elmúlt évtizedekben, mint *a diplomás apáké.* Az adat igen jelentős az iskolázottság és a jövőbeni emancipáció aspektusából. Amennyiben a trend folytatódik, a közeljövőben nem csak a felsőoktatásban fog növekedni a nőhallgatók aránya, de a szülők körében is meghaladja az anyák végzettsége az apák végzettségét.

Az iskolázottsági, s ezzel együtt a származási család műveltségi környezetének emelkedése szembetűnő, ám *az anyák átlagos iskolai végzettsége még 2015-ben is elmarad az apákéhoz képest.* Emellett a felbomlott házasságba, párkapcsolatba születettek többsége az anya háztartásában nevelkedik. Ezáltal az ügyvédek jelentős aránya ma még inkább az alacsonyabb iskolai végzettséggel, alacsonyabb műveltséggel is rendelkező szülő háztartásában szocializálódott.

*A két szülő iskolai végzettsége között magas korrelációt találtunk, vagyis szoros a szülők iskolázottsága közötti műveltségi és státusz-hasonlóság (Spermann corr. 0.599**).* A képzett szülő nagy eséllyel magas végzettségű házastársat, partnert választott, és fordítva. *Amennyiben mindkét szülő vállalja a nevelés feladatait, optimális esetben kettőzve jelentkezhet a szülők iskolázottságából eredő pozitív, vagy alacsony végzettségű szülők esetén negatív műveltségi családi minta hatása.*

A szülők foglalkozási státusza

A két felvétel között eltelt másfél évtized során *emelkedett a szülők –, elsősorban az anyák – munkapiaci aktivitása.* A 2015-ös mintába tartozók szülői családjában *az anyák sokkal magasabb aránya végzett már kereső munkát, mint a másfél évtizeddel korábbiiban.* A kereső munkát végző anyák túlnyomó többsége

mindkét időben alkalmazott volt (66%-ról 79%-ra emelkedett), ám a saját vállalkozásban dolgozó anyák aránya is emelkedett a két felvétel között.

2015-re kissé emelkedett a mintába került ügyvédek körében az apák munkapiaci aktivitásának mértéke is. Alkalmazottként teljes munkaidőben dolgozó apák aránya 2015-re ugyan a korábbiól néhány százalékkal csökkent, ám a gazdasági-politikai piaci változásoknak megfelelően a magánvállalkozó apák aránya megkétszereződött (a korábbi 8,7%-ról 16,4%-ra emelkedett). Mind az apák, mind az anyák által közvetített vállalkozói attitűd – különösen a 2015-ös mintába tartozóknál hatással lehetett az ügyvéd-utód felnőttkori polgári vállalkozói attitűdjére. (Vaskovics L., 2000)²⁶

A szülők munka-aktivitásának növekedése azt is valószínűsíti, hogy egyetemi tanulmányokat, diplomát mához közeledve egyre inkább a szülők erőfeszítése, gyakran a kétkeresős család áldozatvállalása árán lehet szerezni.

Nagy hasonlóságot, időbeli kontinuitást mutat az ügyvédek két mintájában az apák foglalkozási státuszának, presztízsének összetétele. Ugyanazon foglalkozási státusz-körből származott az ügyvédek túlnyomó többsége mindkét mintában: Szellemi tevékenységet végző munkaköri kategóriába sorolta apját a válaszadók közel háromnegyede, mindkét időben készült minta alanyai pontosan ugyanolyan arányban (71,6%). A szolgáltató és kereskedő apák aránya megkétszereződött (2,9%-ról 7,8%-ra), ám még így is relatíve alacsony maradt, miközben a többi foglalkozási kategória elenyésző arányt képvisel a szellemi és vezető, valamint a szolgáltatói kategóriákhoz képest.

A hagyományos történelmi középosztályok tagjai – a szociológiai szakirodalom szerint – a népesség átlagához képest nagyobb biztonságban, jólétben éltek, műveltebbek, képzetebbek voltak. Nem végeztek nehéz fizikai munkát (Buday, D.,1916.)²⁷ A két vizsgált mintában az apák műveltsége és foglal-

²⁶ Vaskovics, L. (2000): A társadalmi modernizáció és a munkamegosztás a partnerkapcsolatokban és a családban. Összehasonlító vizsgálat. In *Törések és kötések a magyar társadalomban 2000*: 287-303.

²⁷ Buday D.(1916): Magyarország honorácior osztályai. Budapesti Szemle

kozási státusza arra utal, hogy az ügyvédek többsége az iménti definíció szerint ma is a középosztályok valamelyik rétegéből származik.

Nem rendelkezünk a gyermekkorra vonatkozóan (sem) jövedelmi adatokkal, emiatt a népességi átlagnál magasabb „jóléti biztonság” középosztályi paraméterét jelző szocializációs környezetről sincs információnk, arról csak az életvitel néhány vizsgált területéből következtethetünk. *A szülők foglalkozási és iskolázottsági adatai azonban másfél évtized távlatában is a származási státusz, s így a reprodukció középosztályi dominanciáját jelzi. A származási státusz-kör középosztályi állandóságából is az alacsonyabb státusz-rétegekből származók ügyvéddé válásának szűk esélyére következtetünk.*

A rokoni kör státusz-homogenitása

A mintába került ügyvédek számára szakmai kapcsolati tőkét jelenthet, ha családjukban van vagy volt *jogot végzett családtag, rokon (nagyszülő, apa, anya, más rokon)*. A 2015-ös mintában jogász, ügyvéd, bíró a válaszadók több mint harmadának rokonságában volt/van (39%-ában). Nincs szembetűnő különbség az ilyen „kvázi szakmai dinasztiák” arányában az ügyvédnők és férfi ügyvédek között.

A nagyszülők magas iskolai végzettsége, s a többgenerációs értelmiségi származás is jelentős kulturális és szakmai nyereség lehet. Az iskolázottsági expanziót jelzi, hogy az apai nagyapák körében – a másfél évtizeddel korábbi mintához képest – jelentősen emelkedett az érettségizett, és/vagy diplomás nagyapák aránya (1998=31,7%, 2015= 55,1%). Vagyis *az utóbbi felvétel mintájában már a nagyapák több mint fele is legalább érettségizett, a hagyományos szociológiai terminológia szerint legalább (alsó-)középosztályi műveltséggel rendelkezett, tehát (apai ágon) ők már „második generációs középosztályiak”*. A származási család műveltsége, az elődök iskolázottsága és foglalkozási státusza az utóbbi felvétel mintája szerint már nagyobb munióciót jelentett a jogi diploma és az ügyvédi hivatás elérésére, mint korábban.

A több gyereket nevelő családokban általában kisebb a gyerekek diplomához jutásának esélye, mint kevesebb gyerek esetén. Az 1998-as minta negyedének nem volt testvére (25,8%), a 2015-ös mintának kisebb aránya: a válaszadók ötöde nőtt fel testvér nélkül (19,3%). Az ügyvédek testvéreinek befejezett legmagasabb iskolai végzettsége azt a nem meglepő eredményt mutatta, hogy minél kevesebb gyerek élt a származási családban, annál nagyobb eséllyel váltak diplomássá a mintába került ügyvédek testvérei (is). Az iskolázottság expanzióját követte emellett a testvérek végzettsége is, hiszen az első testvéreknek az 1998-as mintában 43,8%-a vált diplomássá, 2015-ben már több mint fele 54,7%.

A testvérek számának további növekedésével csökkent a diplomás testvérek aránya. Természetesen amennyiben részletesebb elemzéssel összevetnénk a gyermekek számát jelző adatokat a szülők foglalkozási státuszával, iskolai végzettségével és gyermekeik iskolai végzettségével, pontosabb következtetésre, összefüggésre jutnánk. Az ügyvédek jobb módú, magas státuszú szülei, akiknek több gyermeke van, minden bizonnyal nagyobb eséllyel juttatják több gyereküket is diplomához, mint az alacsony státuszúak. Ehhez azonban a kutatás nem rendelkezik kellő információval és elemszámmal. Az átlagos gyerekszám szerinti primer statisztika egyértelműen azt jelzi, hogy minél kevesebb gyerek élt az ügyvéd származási családjában, annál nagyobb eséllyel váltak testvérei is diplomássá. A testvérszám és az (ügyvédi) diploma között tehát fordított összefüggést jelzett mindkét minta.

Kulturális gyökerek, etnikai - nemzetiségi identitás

A nagyipari fejlődéssel járó urbanizáció hatására – elsősorban a kiegyezés utáni időktől – az ipari és szellemi tevékenységet végző népesség elsősorban a nagyvárosokban, ipartelepeken koncentrálódott. A középosztályok kiemelkedő aránya származott nagyvárosi és/vagy a fővárosi lakosság köréből. Az ipari fejlődést katalizáló nagyvárosi szakképzett és diplomás népesség jelentős arányát a kiegyezés után fellendülő kapitalizálódás idején

a befektetők a környező országok képzett szakemberei közül verbuválták. Budapest nagyvárosi fejlődéséhez jelentős számú szlovák szakmunkást hoztak, s az iparosodás és kereskedelem felvirágzását a különböző történelmi időkben nagymértékben fellendítette a Magyarországra került nagyszámú német és zsidó lakosság. (Hanák P.,1985, Kövér Gy.- Gyáni G., 1995 , Vörös K.,1979)²⁸

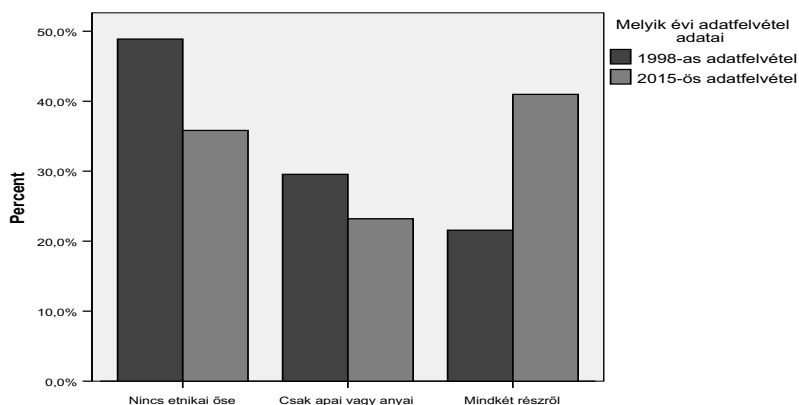
A betelepülők/betelepítettek többsége – a földvásárlás-tulajdonlás lehetőségének hiánya miatt – eleve kevésbé kötődött/kötődhetett agrártevékenységhez, inkább magasabb szakmai képzettsége, kereskedelmi tapasztalata, iskolázottsága okán nyert befogadást. A betelepülők aztán gyermekeiket is igyekeztek iskoláztatni, városi szakmákra, mesterségekre taníttatni, sokan diplomához juttatni, középosztályi erényekkel felvértezni. A hajdani középosztályok nemzetiségi – etnikai összetétele nyomán feltételeztük, hogy a mai diplomás leszármazottaik – így az ügyvédek számottevő aránya is – a magyar mellett más nemzetiségi-etnikai származást, identitást is örökölt.

Az apai és anyai családra egyaránt kérdezve azt jelzik a kutatási adatok, hogy 2015-re az ügyvédek 1998-as mintájához képest növekedett azok aránya, akik származási családjuk legalább egyik ágáról említettek a magyaron kívül másik etnikumhoz, nemzetiséghez (is) tartozó „őst” (1998-ban= 51,1%, 2015-ben 64,2 %). Vagyis az eltelt másfél évtized alatt statisztikailag emelkedett azok aránya, akik nem csak magyar leszármazást tartanak számon a szülői család valamelyik ágáról. E szerint talán fokozódott az ügyvédek multikulturális összetétele, származása, a többféle nemzetiségi-etnikai származást őrzők aránya. Ugyanakkor az eltelt idő rövidsége miatt inkább valószínűsíthető az, hogy az arányemelkedést alapvetően a többes identitás növekvő mértékű társadalmi elfogadása, ennek hatására annak felvállalása idézte elő. Végül is az ügyvédek mintájának 1998-ban is kicsit több mint fele,

28 Mészáros Árpád (1999) :A népesség etnikai összetételének számbavételi lehetőségei. *Demográfia* 42.1-2 (1999): 7-13. Hanák , P. (1985). A másokról alkotott kép. *Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében)* Századok 119 (1985): 5-6. Kövér, Gy.- Gyáni G.: (1995) *Magyarország társadalomtörténete..* Nemzeti Tankönyvkiadó, Vörös Károly (1979). Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917. *Akadémiai Kiadó. Budapest*

2015-ben pedig már közel kétharmada nem csak magyar kulturális gyökereket őrzött.

*A minták százalékos megoszlása a szülők etnikai eredete szerint
(1998 és 2015)*

A 2015-ös felvétel alapján azt is megállapíthattuk, hogy milyen etnikai-nemzetiségi gyökereket jegyeznek a legnagyobb arányban Magyarországon a mai aktív ügyvédek. Azonosnak tekintettük, akár az apai, akár az anyai családból említettek nem csak magyar nemzeti-etnikai származást. Közel minden harmadik ügyvéd szülői családjában ma apai és/ vagy anyai ágról jelezték a német eredetet (32,6%). Szlovák és a mintába tartozók hatodának családjában (16,3%) fordul elő, a válaszadók tizede zsidó gyökereket említett (10,2%). Széles arányt jelez az „egyéb” kategória, amely többféle –, a kérdőívben nem felsorolt – nemzetiségi/etnikai eredetet jelent (28,3%). A környező országokból számottevő még a horvát (6,1%) és szerb (5,4%) eredetet említők aránya is.²⁹

29 Meg kell jegyezni, hogy több válasz volt lehetséges erre a kérdésre, tehát a válaszadók egy része többféle etnikai-nemzetiségi eredetet is számon tarthat, őrzi multikulturális eredetét

A származási család vallási- kulturális hagyományai

A származási kulturális eredet, szocializációs környezet különböző lehet a szerint is, hogy az ügyvédet születéskor *milyen vallásba jegyeztették be* szülei. Az eltérő vallású szülők különböző értékpreferenciákat hagyományozhattak. Az 1998-as mintába tartozó ügyvédeknel *a vallásba be nem jegyzettek aránya* még relatíve *alacsony volt* (7,2%), hasonlóan az egész népességre vonatkozó országosan reprezentatív felvételek adataihoz.³⁰ Árányok szerint *a három kiemelkedő vallás az ügyvédek mintájában – csakúgy, mint az országos reprezentatív mintákban –, a római katolikus (64,6%), a református (18,3%) és evangélikus (5,5%).*

A 2015-ös mintában is a korábbi három vallás található a legmagasabb aránnyal, ám az 1998-as vizsgálathoz képest a bejegyzettek aránya mindhárom vallásban csökkent (római katolikus 64%-ról 57,8%-ra, református 18,3%-ról 15,6%-ra, evangélikus 55,5%-ról 3,8%-ra) . Ennek hatására – a szekularizációs tendenciát, illetve az intézményes vallások kötelékeinek csökkenését jelezve a korábbi vizsgálat mintájához képest – több mint kétszeres lett a semmilyen vallásba be nem jegyzettek aránya (18,4%). A vallási bejegyzés a szülők értékrendszerére és családok kulturális szokásrendszerére utal.

A mintába kerültek születési évének átlagából (1950, ill. 1966) azonban az állami ideológia vallásokra gyakorolt időben eltérő hatását is ismerjük. Meg kell jegyezni, hogy a meglehetősen erős hivatalos vallásellenes ideológia ellenére a korábbi mintába tartozókat (=1950-es évtálggal születetteket) a szülők sokkal magasabb aránya jegyeztette be valamelyik vallásba, mint a vallásosságot már toleráló, majd elfogadó időkben, a 2015-ös mintába tartozók szülei tették. A szekularizációt tehát kevésbé fokozta a vallásellenes állami ideológia, mint a piacgazdasággal terjedő fogyasztói társadalom tradicionális vallási értékeket negligáló értékpreferenciái.

30 European Social Survey Panel, 1986, Magyarországon a semmilyen vallásba sem jegyzettek aránya 3,6% volt.

A szekularizáció dinamikájával párhuzamosan a vallásos aktivitás csökkenése is szembeűnő az ügyvédi mintákban. Miközben növekvő az *önmagukat semmilyen valláshoz tartozónak sem vallók* aránya (1998: 36,7%, 2015: 40,7%), *hasonlóképpen* mindkét mintában némileg növekszik azok aránya is, *akik nem közösségi vallásgyakorlók, vagyis – akár bejegyzettek, akár nem – soha nem járnak misére/istentiszteletre* (1998-ban 34,6%, 2015-ben 37,1%). Ugyanakkor legalább *havonta templomba járó, relatíve intenzív vallásgyakorló* az ügyvédek ötöde (1998-ban: 18,8%, 2015-ben 19,6%). Ez utóbbi arány megegyezik az országosan reprezentatív felvételekben az országos népességen belüli gyakori vallásgyakorlók arányával (Tomka, M.2009, Nagy G. D. et al, 2013.).³¹

31 Tomka, M. (2009) Vallásosság Kelet-Közép Európában. Tények és értelmezések. Szociológiai Szemle, 2009/3. Nagy, Gábor Dániel, Eliza Bodor-Eranus, László Letenyei (2013): Elastic Survey and its First Applications in Romania and Hungary. Studia Universitatis Babes-Bolyai Sociologia 1 (2013): 127-147.

A SZÁRMAZÁSI CSALÁD FOGYASZTÁSI MINTÁI

A civilizációs javak expanziója a gyermekkori lakásban

A gyermekkori kulturális környezet különbségeiről, az eltérő szocializációs feltételekről és az abból eredő mintákról számos információt nyújt a szülői család származási-műveltségi és civilizációs környezete. Tudjuk, hogy az ügyvédek civilizációsan eltérő szintű településtípusokon nőttek fel, eltérő színvonalú műveltséget közvetítő iskolákban érettségiztek, különböző műveltséggel rendelkeztek szüleik, nagyszüleik, sokan a magyaron kívül más etnikumhoz-nemzetiséghez is tartoznak, különböző értékeket közvetítő vallásokba jegyezték be őket. Összességében a szocializáció során sokféle életfeltétel és értékpreferencia formálta igény szintjüket és személyiségüket.

Egy adott társadalmi-történeti korra jellemző civilizációs javak a társadalom többsége számára fokozatosan, más-más időben ugyan, gyakran fáziskéséssel, de elérhetőkké váltak/válnak. A civilizációs javak a divathoz hasonló dinamikát írnak le. Kezdetben a legmagasabb státuszúakhoz jutnak el, majd „lehullva” az alacsonyabb státuszúakig, szinte mindenki számára elérhetőkké válnak. a civilizációs javak. (Simmel, G.1973, Bourdieu, P.1978, Utasi,1984).³²

Az ügyvédek gyermekkorára jellemző társadalmi környezetben a lakás felszereltsége, minősége, adott mintán belül a különböző rétegek között, és a különböző időszak két mintáját összehasonlítva egyaránt, a javak expanzióját követve jelentős különbséget mutat. *1998-ban még a minta 42,5%-*

32 Simmel, G. (1973): A Társaság. In Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Budapest, Gondolat Kiadó. Bourdieu, P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest. Gondolat. Utasi Á. (1984): Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. Rétegződés-modell Vizsgálat V. Budapest Társadalomtudományi Intézet. Kossuth Kiadó

ának volt saját szobája, a 2015-ös mintában már több mint felének (54,9%). A háztartásban együtt élők száma, a lakássűrűség csak valamelyest csökkent másfél évtized múltán (3-ról 2,7-re), ám összességében az ügyvédek fiatalabb generációi felé kétségtelenül kedvezőbbé vált a gyermekkori lakástér.

A két felvétel mintáját összehasonlítva *változott a gyermekkori lakás modernizációs- civilizációs javakkal történő ellátottsága is.* Igaz azonban, hogy a különböző mintába tartozó alanyok születési idejének időszakában (1950 illetve 1966) az országos népesség egészére is jelentős lakás-civilizációs bumm volt jellemző. Növekedett a (1) villannyal, (2) folyóvízzel (3) fürdőszobával, (4) vízöblítéses WC-vel, (5) korszerű fűtéssel, (6) gázzal, (7) meleg-vízzel és (8) telefonnal ellátott lakásokban nevelkedettek aránya. A *gyermekkori lakásban található iménti komfortelemeket szintetizáló nyolcfokú skála (0-8)* segítségével kerestük a két vizsgálati időpont között a gyermekkori lakások civilizációs szintje közötti különbséget. Az *1998-as mintába tartozó ügyvédek gyermekkori lakásában átlagosan 5,2 komfortelem volt a lehetséges nyolcból, a 2015-ös mintában az átlag 6,8-ra emelkedett.*

A civilizációs javak expanziója, diffúziós hatása az ügyvédek gyermekkori családját a mintakövetés, javakhoz jutás kánonszerű folyamatának megfelelően rétegenként azonban egyenlőtlenül érintette, attól függően, hogy szüleik milyen jellegű településen laktak, milyen foglalkozási státusszal, iskolázottsággal, műveltséggel, jövedelmi viszonyokkal rendelkeztek.

Az *1998-as mintában a legfeljebb nyolc osztályt végzett apák ügyvéddé vált gyerekei* még átlagosan nagyon kevés komfortelemmel ellátott lakásban éltek (2,6), miközben a diplomás apák gyermekei már ekkor is az indexbe épített komfortelemek túlnyomó többségét élvezhették (6,4).

A 2015-ös mintában a gyermekkori lakás komfort-elemeinek átlaga a legtöbb társadalmi rétegben emelkedett, mintegy felfelé „transzponálódott”, ám *a legfeljebb nyolc osztályt végzett apák gyermekeinek lakásában a komfortelemek átlaga (3,8) és a diplomás szülők gyermekeinek lakáskomfortját*

mérő skála-átlag (7,5) közötti különbség, távolság ugyanúgy kétszeres maradt, mint az 1998-as felvétel mintájában a szélső iskolai fokozatokba tartozó szülők lakásában volt.

Vagyis a jelentősen kedvezőbb általános civilizációs körülmények, expanszió mellett is a származási státusz szerinti szélső rétegek között az egyenlőtlenség változatlan maradt, csak éppen a civilizációs javak mértéke a modernizáció expansziójának hatására a hierarchia valamennyi szintjén általánosan felfelé transzponálódott.

A gyermekkori lakás berendezési tárgyai, miliője

A lakásberendezési tárgyak szimbolizálják azt a státusz-miliőt, életstílus-keretet ahol az ember él, nevelkedik. A berendezési tárgyakból összeállított nappali-szoba indexet a státusz-különbségek mérésére, a státusz-rétegek differenciálására már sok évtizeddel ezelőtt is használta a szociológia (Halbwachs, 1971, Bourdieu, P.1979). A kutatásban kilenc, viszonylag ritkán előforduló – középosztályi és/vagy elit – berendezési tárgy meglétét illetve hiányát számszerűsítettük az ügyvédek gyermekkori otthonában, azt remélve, hogy az ezeknek a javaknak összevonásával készített skála meglehetősen pontos jelzést ad majd a származási családra jellemző életvitelről.(antik/ stílbútor, felnőttnek íróasztal, könyvespolc/könyvszekrény, eredeti képzőművészeti alkotás, hangszer, trezor, hűtőlégkészékény, lemezjátszó, írógép). A lakásbelsőt szimbolizáló szintetizált kilencfokú skálába épített, jobbra exkluzív lakásberendezési tárgyak nagy része a művelt középosztályi, polgári lakásokban hagyományosan megtalálható volt. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy éppen ezek a javak a két minta gyermekkori családjában sokat változhattak. Példáns például erre az írógép, amelyet fokozatosan szorított ki a középosztályi lakásokból a computer. A változást tudva is azt tételeztük, hogy az íménti berendezési tárgyak skálájának fokozatai jól mutatják a középosztályi származási miliő, környezet differenciáltságát, vagy annak hiányát.

*A lakásberendezési skála a gyermekkori család szubjektív életforma-csoportjainak hierarchikus skálájával (corr.616**) és az apák iskolai végzettségének hierarchiáját mérő skálával (corr.575**) mindkét mintában erős és szignifikáns korrelációt jelzett.* Vagyis a magas státuszú, magas iskolai végzettségű szülők otthonában nevelkedve nagy eséllyel megtalálhatók a felsorolt javak, ezzel szemben az alacsony végzettségű, alacsony szubjektív származási státuszú családi otthonokból többnyire hiányoztak azok. (Veblen,T., 1975, Bourdieu, P., 1986, Utasi, Á. 1984.)³³

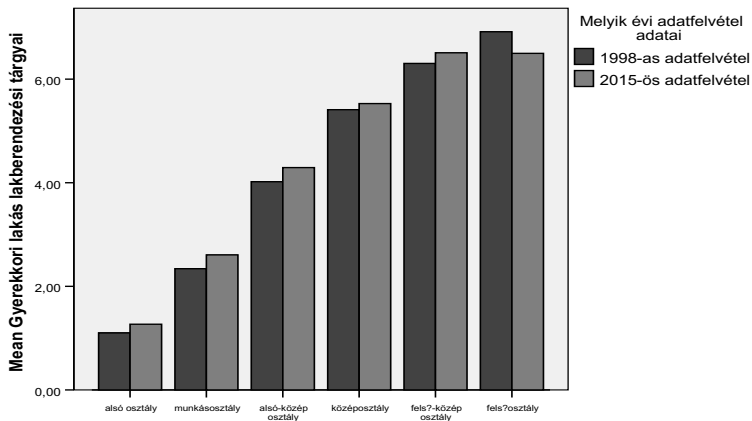
A szüleiket életformájuk szerint alsó osztályba soroló ügyvédek gyermekkori lakásában a számításba vett különleges lakásberendezési tárgyak közül mindkét mintában, illetve mindkét vizsgálati időben – kis kivétellel – a kilencből átlagosan egyetlen tárgy volt (1,1-1,2). Az alsó-osztályt követően a státusz-hierarchián felfelé haladva lépcsőzetesen emelkedett a berendezési javak átlaga, majd *a felső-középosztályi (6,3-6,3) és felső-osztályi (6,9-6,4) szubjektív státusz-besoroláshoz már a kilencből hatnál több berendezési tárgyat jelöltek a válaszadók.*

A gyermekkori lakásban található exkluzív tárgyak számának szélsőséges egyenlőtlensége, a birtokolt tárgyakat jelző skálán mért nagy távolság a *legalsó és legfelső származási életforma-rétegek között, a két mintában hasonló mértékű maradt. Időben nem változtatott azon a modernizációs expanzió.* A vizsgálattal számításba vett berendezési tárgyak ugyanis inkább a felső-középosztályi és elit életstílus-kellékek, értékkövetés jelzői. A gyermekkori „polgári” lakásberendezés indexe tehát nem elsősorban a jóléti életfeltételek változását követi, hanem a preferenciákat, a stílust követve értékválasztást és a jóléti életfeltételeket együtt követve alakul. Jól *differentiál a válaszadó ügyvédek gyermekkori státusz-környezetének különbsége szerint,* határozottan megkülönböztetve a középosztályi és felsőosztályi, valamint az alacsonyabb

33 Veblen, T.M. (1975): A dologtalan osztály elmélete. Budapest, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó. Bourdieu, P. (1986): Distinction. A social Critique of the Judgement of Taste. London. Routledge and Kegan Paul 1986 (London 1979). Utasi Á. (1984): Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. Rétegződés-modell vizsgálat V. Budapest, Társadalomtudományi Intézet, Kossuth Kiadó. Halbwachs, M. (1971): A munkásosztály fogyasztói tendenciái. In: Ferge Zsuzsa (szerk.) A francia szociológia 57-133)

státuszú családi otthonban szocializálódtak gyermekkori környezetét, miliőjét, illetve annak hatását.

*A gyermekkori lakás exkluzív berendezési tárgyainak átlaga (0-9)
a származási családok életforma-rétegeiben
(1998 és 2015)*

A modernizációs javak, a gépkocsi hatása a származási család életvitelére

A válaszadók által jelzett szubjektív életforma-rétegek hierarchiájának mentén, mindkét mintában hasonló különbséget, egyenlőtlenséget jelzett a birtokolt polgári lakásberendezési tárgyak skálája. Az exkluzív lakásberendezési tárgyak a hierarchikus státuszkülönbségekből eredő egyenlőtlenséget hosszán megőrző, időtálló indikátornak bizonyultak.

Kevésbé a különböző modernizációs civilizációs javak birtoklása. A családi gépkocsi például – amely néhány évtizede a modernizációs javak és a civilizációs jólét szimbólumává vált Magyarországon – inkább az idővel táguló civilizációs- modernizációs lakás-javak expanzióját tükrözte a hason-

ló életfeltételek körén belül a vizsgált mintákban, s kevésbé a származási családok műveltségében, státuszában lévő különbségeket.

A gyermekkori családban a gépkocsi-tulajdonnal rendelkezők arányában a két mintát összehasonlítva igen nagy a különbség. Az 1998-as mintába tartozók (átlagosan 1950-ben születettek) családjában az autó még rendkívül ritka volt, a kurrens javak közé számított. Ekkor még a jómódú és magas státuszú szülőknek is csak kis hányada rendelkezett vele, s még az újdonság erejének megfelelően, más kurrens javakhoz hasonlóan nagy rétegek közötti különbséggel jutottak hozzá. A felső-középosztályi családokba születettek szülei ekkor 12-szeres eséllyel birtokolták a gépkocsit az alsó-osztályi szülői életforma-réteghez képest (alsó osztályban: 5.1%, felső-középosztályban: 65,2% birtokában).

A 2015-ös mintában (1966-os átlagévvel születettek gyermekkori családjában) már a technikai civilizációs eszközök dinamikus expanzióját követve – kevésbé összefüggésben azzal, hogy a válaszadó ügyvéd milyen életforma-csoportba, milyen státuszú családba sorolta szüleit – a szülők státusz-rétegétől függetlenül, 90 % fölötti arányban volt már autó.

A 2015-ös mintába került ügyvédek gyermekkori családjában az autó elterjedése csökkentette, eliminálta ezen a konkrét civilizációs-modernizációs fogyasztási területen a gyermekkori családra releváns származási státusz-ból eredő egyenlőtlenségeket. A civilizációs javak diffúziós hatásával az ügyvédek származási életforma-rétegeinek mindegyikére kiterjedt, mindennapi modernizációs eszközként általánossá vált a személygépkocsi, miközben az exkluzív középosztályi „életstílus-javak” –, mint amilyenek a lakásbelső miliójét jelző kurrens berendezési tárgyak –, konstans maradt a szülők különböző státuszának, életformájának, anyagi forrásainak különbözőségéből eredő egyenlőtlenség, különbség.

A gyermekkori nyaralás

A helyváltoztatás könnyebb, dinamikusabb lehetőségét biztosító saját gépkocsi terjedésével a szülők szabadidős életstílusa is kedvezőbbé vált, változatosabb lett. Gépkocsival könnyebben megközelíthető a *távolabbi telek, nyaraló* is. Hatására a 2015-ös mintában jelentősen növekedett a *nyaralóval* (1998=21,8% 2015=33,9%) és *üdülőtelekkel rendelkező* szülői családban nevelkedettek aránya (1998=20,6 %, 2015=26,2%). Az ügyvédek szüleinek életvitelében gyakoribbá vált a *kirándulás* is (27,2%-ról 34,7% -ra). A technikai civilizációs javak expanziójának hatására terjedő gépkocsi kétségtelenül katalizálta, kedvezően alakította, változatosabbá tette a szülői családok életvitelét.

A gépkocsi általánossá válása ellenére azonban azt is tapasztaltuk, hogy *nagy különbség maradt a családdal üdülni járók arányában a két minta között, miközben az egyes mintákon belül a származási státusz-rétegek közötti egyenlőtlenség is konstans maradt.*

2015-re jelentősen emelkedett azok aránya, akik üdülni, nyaralni jártak szüleikkel (36%-ról 50%-ra). Ugyanakkor a származási családra vonatkozó szubjektív életforma-rétegek mentén mindkét mintán belül megőrződött a szubjektív származási életforma-rétegek szélső kategóriái közötti különbség, távolság nagysága.

Miközben az üdülés lehetőségei a gépkocsi-tulajdonnal és a jólét relatív növekedésével szinte minden réteg számára nagymértékben bővíülhettek volna, a 16 évvel később születettek számára megmaradt a származási családokban a rétegenként eltérő értékpreferenciák korábbihoz hasonló különbségének hatása, távolsága, egyenlőtlensége. A családi üdülés-nyaralás, mint társadalmi-civilizációs minta táguló lehetősége, kiterjedése kétségtelenül a „fogyasztói” középosztályi életvitel terjedésére utal, ám nem minden réteg számára: Konstans maradt a szélső származási státusz-rétegek üdülési-nyaralási praxisának, preferenciájának korábbi különbsége, egyenlőtlensége.

Az 1998-as mintából a származási státusz szerint önmagukat alsó osztályba sorolók 82%-a, a felsőközéposztályba sorolóknak csak 5,4%-a nem járt soha szüleivel üdülni-nyaralni. A 2015-ös mintában a szüleiket életformájuk szerint alsó osztályba sorolók közül a korábbi mintához hasonló magas arány (90%), a felső-középosztályi életforma-identitásúaknak csak töredéke (1,4%-a) jelezte, hogy soha nem volt szüleivel üdülni, nyaralni. A szélső rétegek közötti egyenlőtlenség mértéke az üdülés-nyaralás területén tehát tizenhat év múltán is szinte teljesen azonos maradt. *Az üdülés-nyaralás olyan értékválasztáson alapuló életstílus-elem, praxis, amely a civilizációs- modernizációs lehetőségek bővülése ellenére is megőrzi a társadalmi státusz-hierarchia szélső pólusai közötti egyenlőtlenséget, a preferenciák közötti különbséget.*

Kocsit a 2015-ös mintába tartozó alsó osztályban nevelkedett ügyvédek többségének családja is tudott már venni, és birtokolt is. *A civilizációs igények kielégítésére a lehetőség tehát szinte mindenki számára adott volt, ám az üdülés, nyaralás praxisa –, amely nem (csak) anyagi létfeltételek hatására alakul, hanem értékválasztás, preferencia, életstílus-elem, igény is, a „semmit-tevés luxusával járó praxis” –, még a 2015-ös mintába tartozók gyermekkorában is csak a középosztályi családokba születettek körétől felfelé vált általánossá. Ugyanakkor az is igaz, hogy ekkor már a munkásosztályi származási életforma-rétegben szocializálódott ügyvédeknek is legalább fele valamilyen gyakorisággal üdült, nyaralt. Vagyis mindkét időpontban készült mintában szinte csak az alsó-osztályi családok gyermekei záródtak ki az üdülés-nyaralás „luxusának” lehetőségéből.*

A gyermekkori család társasági életének mintája

A felnőttkori kapcsolatok építését segítő nyitottság igényét jelentős mértékben alakítja a származási családban tapasztalt *társasági élet, össze-jövedeleket, szabadidős magántársasági együttlét* praxisa. A több mint másfél évtizedes eltéréssel készült két felvételt összehasonlítva, a gyermekkori csa-

lábban *társasági összejövetelt* szervező, *vendéglátó szülők arányában nincs jelentős különbség*. Nincs számottevő különbség az egyes mintákon belül a gyermekkori szülői család életforma-hierarchiájának fokozatai szerint sem. Az ügyvédek *szülői családjában általános volt az otthoni vendéglátás*. A származási családokban *a szülők között csak elvétve volt izoláltan élő, rokonoktól, barátoktól, ismerősöktől elzárkózó, a környező közösségből kirekesztett vagy önkirekesztő*. A származási családban a legalább időnkénti vendégfogadás is hozzátartozott a gyermekkori szocializációs környezethez.

Az otthoni társasági minták, összejövetelek gyakorlatához képest nagy státusz-különbséget jelez a szülők otthonról eljáró társasági életének gyakorlata. Különösen a *szülők éttermi társasági életének praxisa, amely a középosztályi életvitel értékrendszerei oldalát, igény szintjét, s egyszersmind a szülői családok relatív jólétének különbségét egyaránt jelzi*. Az alsó-osztályi származási életforma- rétegben nevelkedett ügyvédek szüleinek *negyötöde a másfél évtizeddel korábbi mintában sem járt, és az újabb minta szerint sem jár étterembe* (1998: 82%, 2015-ben 76%). Az étterembe soha nem járó szülők aránya a gyermekkori család életformáját jelző önbesorolós státusz-hierarchián felfelé haladva mindkét mintában nagymértékben csökken. A felső-középosztályba születetteknél már néhány százalékra zsugorodik az étterembe nem járó szülők aránya (1998=10,7%, 2015=2,7%).

A társadalmak többségében jellemzők a középosztályi, felső-középosztályi, különösen pedig az elit életvitelére a hősiesség, bátorság erényeit stilizáltan megvalósító társasági sport- aktivitások praxisa (úszás, vívás, tenisz, evezés, vitorlázás, lovaglás, síelés, vadászat, bridzs). *A különleges, gyakran drága, exkluzív sportok a „dologtalan osztályok tagjai” számára a fizikai erőnlétet is erősítették* (Veblen, 1975, Arisztotelesz, 1984)³⁴. A szülők „elitsport” - aktivitásainak intenzitását mérő összevont skála átlagainak nagy különbségét találtuk mindkét mintában az apák iskolai végzettsége szerinti fokozatokban, s különösen a korábbi mintában. Vagyis a származási csa-

34 Veblen, T. M. (1975): A dologtalan osztály elmélete Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
Arisztotelesz (1984) Politika, Budapest. Gondolat Kiadó

lád státusza, életformája meghatározó mértékben alakította az exkluzív, ám tradicionálisan elit társasági sportokban résztvevő szülők arányát. Ugyanakkor az életvitel ezen dimenziója mégsem alkalmas a két minta gyermekkori családi életvitelének összehasonlítására. A 2015-ös mintába kerültek szüleinek praxisában ugyanis az exkluzív társasági sport- aktivitás területei és azok követői megváltoztak. A korábban hagyományos *társasági elit-sportokat ekkor már csak a valóban exkluzív és hagyománykövető felsőosztályi és elit tagjai őrizték/örzik. A korábbi mintában a szülők körében még általánosabb exkluzív-sportok 2015-re másokkal cserélődtek fel, ezért a minták összehasonlításához kellő információval nem rendelkezhetünk.*

AZ ÜGYVÉDI VÁLLALKOZÁS ÉS A MINIMÁLISAN SZÜKSÉGESNEK TEKINTETT JÖVEDELEM

Az ügyvédi irodák koncentrációja

Mindkét vizsgált mintában a válaszadó ügyvédek *szinte kivétel nélkül önálló vállalkozással rendelkeznek, csak néhányan dolgoznak alkalmazottként. Az autonómia, az önálló döntés a vállalkozói munkában elengedhetetlen. A saját ügyvédi vállalkozáson kívül az ügyvédek más vállalkozásában, esetleg más-profilú vállalkozásban is tulajdonosok, résztulajdonosok lehetnek/lehettek, vagy érdekeltséggel rendelkezhetnek/rendelkezhettek. A 2015-ös mintába tartozók kisebb arányának van más vállalkozása, más vállalkozásban érdekeltsége, illetve résztulajdona, mint a másfél évtizeddel korábbi mintában volt.*

A mintába került ügyvédek tulajdonában lévő vállalkozások számának csökkenése arra utal, hogy az elmúlt másfél évtizedben fokozatosan *koncentrálódtak a vállalkozások*. Talán a gazdasági válságot követően csökkent az ügyvédi megbízások száma, s általa csökkent az ügyvédek iránti kereslet? Talán a megváltozott jogi szabályozás okozhatta a csökkenést? *A 15 évvel korábbi mintába tartozó ügyvédek vállalkozásait valószínűleg felpörgette a privatizáció, a magánosítás folyamatával járó megbízások nagy száma. Később pedig a gazdasági válság radikálisan csökkentette az ügyvédek iránti fokozott igényt.* A megbízások számának redukálódásával párhuzamosan szükségképpen bekövetkezett az ügyvédi vállalkozások munkapiaci koncentrációja.

A lehetőségek szűkülésével párhuzamosan az irodák átstrukturálódtak. Számszerűsítettük és egyetlen skálába rendeztük az ügyvédek valamennyi vállalkozási tulajdonát/résztulajdonát és rendszeres vállalkozási

gazdasági kapcsolatát. Ezen a skálán a *vállalkozások számának egy főre jutó átlaga 2015-re több mint egy egésszel csökkent 1998-hoz képest. A vállalkozások számszerű csökkenése, koncentrációja a vizsgált mintegy másfél évtized alatt tehát jelentős* (Kettőnél több vállalkozásban az 1998-as minta felének volt tulajdona és/vagy résztulajdona (50,6%), a 2015-ös mintában csak harmadának (30,6%)).

Miközben több mint egy egésszel csökkent az ügyvédek vállalkozásainak átlaga, *ellentétes tendenciaként növekedett az ügyvédi irodákban foglalkoztatott, jogot végzett alkalmazottak száma. (1998-ban még csak az irodák 4,4%-ában volt legalább három jogot végzett alkalmazott, 2015-ben már az ügyvédi irodák több mint tizedében (11,4%).)* (Császár, B., 2016)

Jelentős koncentráció ment végbe az ügyvédi vállalkozásokban. A magas presztízsű, tőke-erős ügyvédi irodák magukhoz vonzották a jól fizető megbízásokat. Ehhez kedvező feltételt biztosított az a körülmény, hogy bővült a munkaerő-piacon a jogot végzett, ügyvéd-aspiráns fiatalok száma: 1998-ban még csak az ügyvédi vállalkozások negyedében volt jogot végzett alkalmazott (27%), a 2015-ös mintában már közel minden másodikban van (43,3%).

Ma a kevesebb ügyvédi iroda több jogot végzett – többnyire fiatal diplomás – alkalmazottat foglalkoztat, mint korábban. Ennek valószínű oka az, hogy az egyetemi oktatás expanziójával bővült a jogi egyetemekre bejutott fiatalok száma, akiknek a diploma megszerzése után az ügyvédi vizsgálóhoz szükségük van szakmai gyakorlatra, és persze megélhetésükhöz jövedelemre. *A jogot végzett ügyvédjelöltek számos adminisztratív feladatot is ellátnak.* Ezt valószínűsíti az, hogy az irodák koncentrációja és a megnövekedett bürokratikus feladatok – főleg internetes, online feladatok – ellenére a nem jogász végzettségű adminisztrátorok aránya nem emelkedett az elmúlt másfél évtizedben. Korábban is, és most is az irodák négyötödében alkalmaznak nem jogot végzett adminisztrátort. (1998-ban az ügyvédek 87,6%-ának, 2015-ben 88,5%-ának munkáját segítette legfeljebb egy adminisztrátor.)

A vállalkozások/ részvállalkozások számában jelentkező különbséget a két vizsgálati időpontban készült felvételt összehasonlítva alapvetően a „többletvállalkozások” számának csökkenése, megszűnése okozta. A többletvállalkozások száma 1998-ban elsősorban a szélső településtípusokon volt kiugróan magas, következésképpen 2015-re az ügyvédi vállalkozások száma elsősorban a fővárosban és a falvakban csökkent. Arra vonatkozóan nem rendelkezünk adattal, hogy a „többletvállalkozások” milyen tőkeértékkel, haszonnal jártak, s megszűnésük jelentett-e, s ha igen, milyen mértékű anyagi veszteséget. Csupán azt jelzik az adatok, hogy a szélső településtípusokon a felére csökkent az ügyvédek egy főre jutó többlet-vállalkozásainak száma.

Érdekes, hogy a vállalkozások/többletvállalkozások számának jelentős csökkenésével párhuzamosan nem csökkent az ügyvédek munkára fordított ideje. Az átlagos munkaidő munkanapokon- kis különbséggel- mindkét felvétel mintájában hasonló (átlagosan 8,8óra). A munkaszüneti napokon is – valószínűleg az ügyfelek szabadidejéhez alkalmazkodva – az ügyvédek többsége néhány órát dolgozik. (1998-ban átlagosan 2,7 óra, 2015-ben 2,4 óra).

Hivatás, munka és üzleti vállalkozás

A társadalomtudományi elméletek szerint a hivatások követői hajdan nem csak, és nem is elsősorban „pénzért”, hanem belső késztetéssel, önmarcát a tevékenységért végeztek munkát. Ilyenkor „fizetség” a hála, tisztelet, presztízsnyereség volt, amelyek visszahatottak és erősítették a hivatással, tudással önzetlenül segítséget nyújtó, másért, másokért és/vagy a közjóért cselekvő önbecsülését. *Ma az ügyvéd munkája – kedvező esetben hivatástudattal (is) végzett – jövedelmező vállalkozás. A vállalkozás fejlesztéséhez, a lehetőségek megragadásához, az esetleg bekövetkező csőd kivédéséhez az ügyvédeknek rendelkezniük kell némi likvid tartalék-vagyonnal is. A vizsgálat adatai szerint az ügyvédek túlnyomó többsége (90%-a) javai egy részének átváltásával elő tudná teremteni a szükséges pénzüsszeget egy kényszerű csőd kivédéséhez, valamint egy ígéretes vállalkozás beindításához.*

Hatféle lehetőséget kínált a kérdőív, amelyek közül a *legtöbben ingatlant áldoznának be* egy csábító gazdasági lehetőségért vagy csőd-kényszer miatt. Szükség esetén vagy egy kecsgetető lehetőség megragadása érdekében *minden második ügyvéd ingatlanhoz, a válaszadók fele kölcsönhöz és bankbetéthez, harmada értékpapírhoz nyúlna.*

A két időpontban készült ügyvéd-mintát összehasonlítva az átlagok arra utalnak, hogy – noha a túlnyomó többség nem zárkóznék el egy jövedelmezőnek ígérkező, kedvező lehetőség előtt egyik mintában sem –, az átválthatónak ítélt *javak átlagos száma (és nem értéke!) 2015-ben kevesebb, mint 1998-ban volt.*

A fővárosban és a megyeszékhelyen élők számnának tartalék javaikból legtöbbet, míg legkevesebbet a községekben élők. A különbség okát nem vizsgáltuk. Lehet, hogy 2015-ben a bizonytalanabbnak vélt gazdasági környezetben, a szűkösebb lehetőségek miatt csökken(ne) a befektetési kedv. Talán a fokozott bizonytalanság miatt elsősorban az „*érdemleges*” vállalkozások lehetősége tűnik az ügyvédek számára szűkösebbnek és kevésbé biztonságosnak, ezért kockáztatnának javaikból kevesebbet újabb vállalkozásra, mint a rendszerváltás tőkefelhalmozási lendületében tették a korábbi ügyvédvizsgálat válaszadói? Mindenesetre *a válaszokból az körvonalazódik, hogy csökkent a vállalkozói kedv és/vagy óvatosabban kezdenének ma újra az ügyvéd-vállalkozók.*

Az anyagi jólét vágya – a család megélhetéséhez minimálisan szükségesnek vélt jövedelem

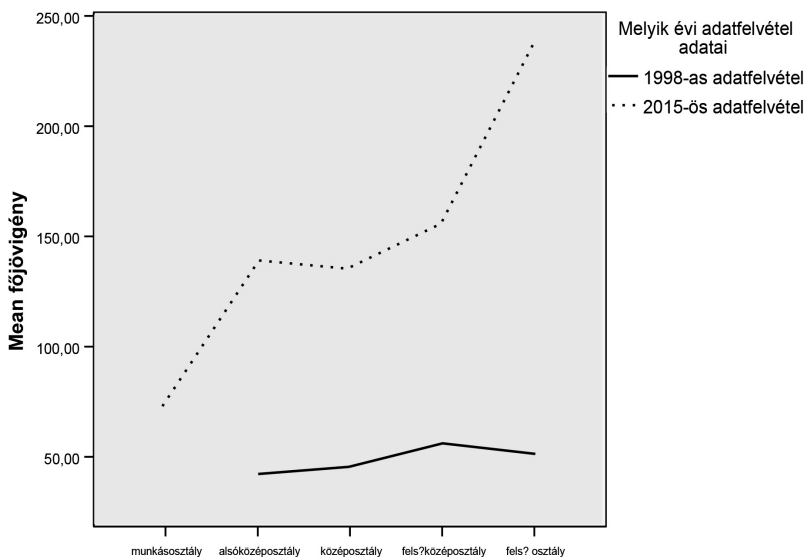
Nem tudjuk, mert tudatosan nem is kérdeztünk az ügyvédek havi jövedelmére, csupán a család megélhetéséhez *minimálisan szükségesnek ítélt jövedelmi igényére.* Azért tettük ezt, mert valós havi jövedelemhez véleményünk szerint nem jutottunk volna. Ugyanakkor a jövedelmi igény hipotézisünk szerint valamelyest követi, leképezi a valós anyagi lehetőségeket. A

valós jövedelemre vonatkozó kérdést feleslegesnek tekintettük feltenni, arra választ számtalan ok miatt nem remélhattünk.

A jövedelmi igényt kutatva ezért csupán azt kérdeztük, hogy *mekora lenne az a legkisebb összeg, amelyből a válaszadó családja a megszokott fogyasztással még éppen, hogy ki tudna jönni. Nem elsősorban az igényszint emelkedését, inkább a másfél évtizedes inflációt, pénz-leértékelődés mértékét jelzi valószínűleg az, hogy a családi megélhetéshez minimálisan elégségesnek tekintett összeg az 1998-as mintaátlagra jellemző 125 ezer Ft-ról 2015-ben 334 ezer Ft-ra változott*. A szórás értéke – vagyis a jövedelem nagysága iránti vágy egyenlőtlensége – is a vágyott jövedelem mértékét követve emelkedett. Minden bizonnyal *növekedett a valós jövedelmi lehetőségek különbsége, így egyenlőtlensége is, és annak nyomán fokozódott a fogyasztási igények közötti egyenlőtlenség is*. Mindazonáltal a 2015-ös mintában a vágyott jövedelem egyenlőtlensége különösen a felső-középosztályi és felső-osztályi identitásúak javára jelentősen nagyobb, mint a korábbi vizsgálat idején volt.

A trend nem mutat különbséget akkor sem, ha a válaszadók által családjuk megélhetéséhez éppen, hogy elégséges családi jövedelmet egy főre számítjuk. (Az 1998-as 48 ezer Ft-os egy főre jutó „minimális” havi átlag 2015-re 144 ezer Ft-ra emelkedett). A minimális jövedelmi „szint” *différenciáltsága egy népsségen belül, a különböző lehetőségekkel élő rétegek között azonban nem független az életfeltételek alakulásától. Az emberek többnyire vélt lehetőségeik határáig mérik vágyaikat, rendszerint valós életlehetőségeikhez igazítják minimálisan szükségesnek tekintett jövedelmi igényüket is*.

*A megélhetéshez minimálisan szükségesnek ítélt egy főre jutó
jövedelem átlaga (Ft) a válaszadók szubjektív életforma-rétegeiben
(1998 és 2015)*

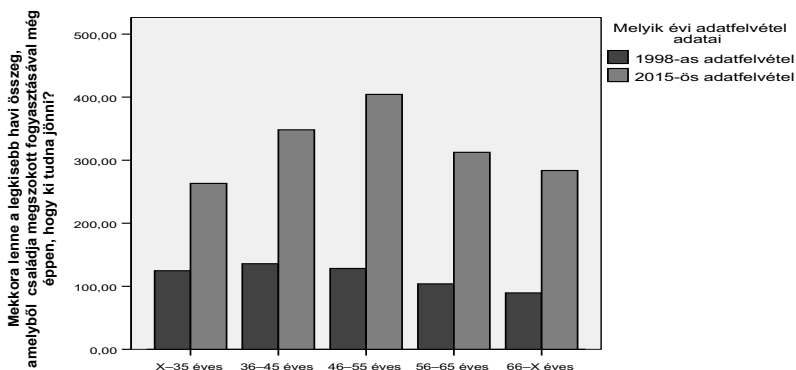

A társadalomtudományi kutatások és elméletek szerint *a fiatalok magasabb (modernizációs) fogyasztási igényszinttel élnek, mint az idősek, valamint a nagyvárosok lakói gyorsabban kívánják megszerezni, birtokolni a modern civilizációs javakat, mint a falun élők.* (Hradil, S. 1992, Bourdieu, P. 1986, Beck, U, 2005, Szalai E., 2011.)³⁵ Valószínűsítettük emiatt, hogy a fiatalabb ügyvédek szerint a megélhetéshez minimálisnak tekintett összeg magasabb lesz, mint az idősebbek körében. Nem így történt. Ők is a lehetőséghez alakították vágyaikat. A jövedelem iránti legmagasabb igénye a középkorúaknak van (46-55 évesek). A jövedelem-igény minden bizonnyal részben a valós lehető-

³⁵ 17 Hradil S (1992) Régi fogalmak és új struktúrák. Miliő, szubkultúra-és életstílus-kutatás a 80-as években. In: Andorka.R.- S. Hradil- J.L. Peschar (szerk. (1992): Társadalmi rétegződés. Budapest, Aula Kiadó. Beck, U. (2005): Mi a globalizáció. Szeged, Belvedere Meridionale . Bourdieu, P (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest, Gondolat Kiadó. Szalai E. (2011): Koordinátákon kívül: fiatal felnőttek a mai Magyarországon. Új Mandátum, 2011.

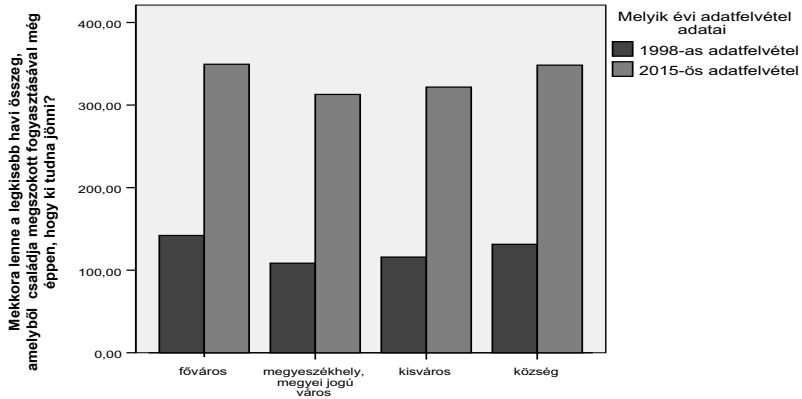
ségeket tükrözi, hiszen ebben az életkorban a szakmai életút csúcsára kerülnek az ügyvédek, ismertségük és elismertségük magas. Ugyanakkor a középkorúak többségének a gyermekek ellátására, taníttatására bizonyára többet kell fordítaniuk, mint más korosztályba tartozóknak.

A család megszokott fogyasztásával minimálisan szükségesnek ítélt havi jövedelem (Ft) korcsoportonkénti átlaga (1998 és 2015)

Kevésbé értelmezhető választ kapunk akkor, ha településtípusonként elemezzük a válaszadók jövedelemigényét. *Az eltérő településtípusokon élő ügyfelek és potenciális ügyfelek jövedelmi viszonyai, fizetőképessége hipotézisünk szerint nagyon különböző.* Fokozhatja a különbséget és polarizáltságot az is, hogy a kis településeken jól ismerik egymást az emberek, s az ügyvédek közül sokan a szegényeknek, elesetteknek, rokonoknak, barátoknak, szomszédoknak, jó ismerősöknek végzett szolgáltatásért a tradicionális hivatásértékeknek megfelelően gyakran nem pénzbeli ellenszolgáltatáshoz jutnak. A kapott juttatás más javakban viszonzott reciprocitással kiegészítheti a jövedelmet. Ennek ellenére meglepetésre mindkét felvétel idején a legmagasabb a jövedelem iránti igénye a fővárosban élők mellett a községekben élő ügyvédeknek. A jövedelem-igényben azonban egyik felvételben sincs jelentős eltérés a különböző településtípuson élő ügyvédek körében.

Mekkora lenne az a legkisebb havi összeg(Ft), amelyből családja megszokott fogyasztásával még éppen, hogy ki tudna jönni? (1998 és 2015)

ÉLETVITEL ÉS FOGYASZTÁSI PREFERENCIÁK

A lakáskörülmények

Ellentmondásnak tűnhet, hogy Magyarországon – eltérően a legtöbb jobblétben élő, tőkeerős nyugati országtól – a családok túlnyomó többsége hagyományosan saját lakásában, házában él. Ez volt jellemző a másfél évtizeddel ezelőtti ügyvédek mintájára is. Akkor – az országos népességi átlaggal megegyezően – az ügyvédek 94,4%-a élt saját lakásában, házában, s még a 35 év alatti legfiatalabb korcsoportnak is legfeljebb tizede (9,4%-a) lakott nem saját ingatlanában. (Utasi-Feleky, 2005)³⁶.

2015-re csökkent az ügyvédek mintájában a saját tulajdonukban élők aránya (1998=95%, 2015= 85%). A csökkenés különösen jelentős volt a 35 év alatti fiatal ügyvédek körében. 1998-ban a 35 év alattiak részmintájának még 91%-a, 2015-ben a korcsoportba tartozóknak már csak kétharmada (67%-a) élt saját tulajdonú házában, lakásában. A csökkenés mértéke szintetizáltan szimbolizálja a fiatalok életvitelében és életkörülményeiben bekövetkezett változások számos dimenzióját (Szalai E.,2011).³⁷ Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett családi-párkapcsolati változásokkal összefüggésben az élet korábbiaktól nagyobb kockázataival szükségképpen változtak a lakhatási szokások is, s velük az ingatlan megszerzésének és használatának módjai is. (U. Beck,2005).

Kitelódott az állandó partnerkapcsolat választásának ideje, bizonytalannabbá, kiszámíthatatlanabbá vált az élet számos területe, egyebek között az, hogyan miként és hol folytatják a jövőben pályájukat a fiatalok, képesek lesz-

36 Utasi,Á.-Feleky G. (2005): Wohneigentum und Armut In: Ost-West Gegeninformationen Nr 17. 2005/1

37 Szalai, Erzsébet.(2011): Koordinátákon kívül: fiatal felnőttek a mai Magyarországon. Új Mandátum,

nek-e törleszteni a lakásvásárlásra, házépítésre esetlegesen felvett kölcsönt. Ezek a körülmények is közrejátszanak abban, hogy ma kevesebben laknak saját házukban/lakásukban. Terjed a jómódúak körében a nyugati országokban korábban már általánosabb azon nézet, amely szerint nem érdemes felvállalni az ingatlantulajdonnal járó gondokat, a folyamatos karbantartási költségeket, helyette esetenként jobb a lakást/házat bérelni.

2015-ben Magyarországon *a 35 év alatti ügyvédek harmada már nem a saját házában/lakásában lakik, s még a 36-45 éveseknek is közel ötöde (17%-a) nem tulajdonosa annak a lakásnak/háznak, ahol életvitelszerűen él.* A 35 év alatti férfi ügyvédek negyede, a hasonló korú ügyvédnők 41%-a nem a saját tulajdonú házában/lakásában él. Nem valószínű, hogy a lakás/háztulajdon arányában mutatkozó szembetűnő csökkenés oka az, hogy az ügyvédek 1998-as mintájában tapasztaltnál képest a hivatásrend ma ennyivel kedvezőtlenebb jövedelmi helyzettel rendelkezik. *A domináns ok inkább az, hogy bonyolultabbá vált az élet, átalakultak a javakhoz és tevékenységekhez kötődő prioritások.*

A vizsgálat ugyan azt nem kérdezte, hogy van-e a válaszadó tulajdonában lakás/ház, azt azonban tudjuk, hogy „egy kecsegtető vállalkozás érdekében vagy csőd esetén” háromnegyedük ingatlant „áldozna be”, és azt is tudjuk, hogy magas azok aránya, akiknek van második háza/lakása.

Tudjuk, hogy vannak, akik élettársi kapcsolatban élnek, a partnerek egyikének lakásában együtt, pedig mindegyikük rendelkezik lakással. Ilyenkor a partnerkapcsolati bizonytalanság miatt, vagy a többlet-jövedelem céljával egyikük lakását bérbe adják. Mások időnként saját lakásukban, máskor a szülőknél, barátnál, aktuális partnernél élnek, ismét mások hosszabb időre külföldön tartózkodnak életvitelszerűen, miközben bérbe adják saját lakásukat. (Utasi, 2005)³⁸

Összességében az életvitel több összetevőjének változását jelzi az, hogy *míg az 1998-as mintában majdnem mindenki saját ingatlanában lakott, ad-*

38 Utasi Á. (2005): Feláldozott kapcsolatok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest A 30-as diplomás egyedülállók mintáját alig lehetett megtalálni, az állandóra, életvitelszerűen nyilvántartott lakásukon ritkán tartózkodtak.

dig a 2015-ös mintában a válaszadók hatoda nem él saját házában/lakásában. A más ingatlan-tulajdonában élők legnagyobb arányát a legfeljebb 45 éves fiatalok adják.

Az ügyvédek által használt lakások szobaszáma is a 2015-ös felvétel idején átlagosan kevesebb (3,7), mint az 1998-as mintában volt (4,5): Közel egy egésszel csökkent. Kétségtelenül az 1998-as szórásérték magasabb volt, vagyis a korábbi vizsgálatban az akkori lakások szobaszáma nagyobb egyenlőtlenségre utalt, míg a 2015-ös vizsgálat alacsonyabb szórásértéke kiegyenlítősebb szobaszámú, általánosan kisebb otthonokat jelez. Úgy véljük, hogy a lakástulajdonban és lakásnagyságban bekövetkezett változást, csökkenést, redukálódást nem elsősorban az anyagi létfeltételek szűkülése, inkább az életkörülményekben és *életvitelben bekövetkezett makro-társadalmi változások és a fokozott bizonytalanság, növekvő kockázatok okozzák* (Beck, U., 2005.).³⁹

A kisebb szobaszámú lakásokban ma *kisebb létszámú háztartások élnek*, mint korábban (sok az egyedülálló, az állandó partnerkapcsolat kitolódásának hatására relatíve kevesebb a gyerekek, stb). Ugyanakkor az meglepő, hogy a 2015-ös mintában, ahol a lakások szobaszáma egy egésszel kisebb, mint másfél évtizeddel korábban volt, az ügyvédek háztartásaiban élő összes édes és nevelt gyerek átlagos száma ugyanannyi, mint az 1998-as mintában volt (1,6, miközben az országos népességben 1,3). A reprodukció tehát az ügyvédek mintájában nem kisebb, nem csökkent, inkább valamelyest magasabb, mint a népesség egészénél.

A lakásberendezés exkluzív tárgyai

Az ügyvédek *életvitelszerűen használt lakásainak, házainak átlagos szobaszáma a két vizsgálat között eltelt másfél évtized alatt egy egésszel csökkent, és csökkent a saját ingatlanban élők aránya is.* Ezzel együtt változott a la-

³⁹ Beck, U. (2005) Mi a globalizáció? Szeged, Belvedere Meridionale (2005).

kásberendezés, a berendezési javak exkluzivitása, a lakáson belül a kurrens tárgyak léte. (A kérdőívekkel a kurrens berendezési javak közül kutattuk, hogy a válaszadó lakásában van-e *antik/stíl szobaberendezés* (1998= 31%, 2015=44%), *iparművészeti szobaberendezés* (1998=27%, 2015=12%), *eredeti képzőművészeti alkotás kortárs művésztől* (1998=80,5% 2015=67,5%), *korábbi korok alkotóitól* (1998=50,2%, 2015=43%), van-e *más műtárgy* (1998=51%, 2015=27%).

A kérdőívbe épített, általunk felsorolt exkluzív berendezési tárgyaknak, javaknak birtoklása nem csak igényt, ízlést, stílust, de relatív jólétet, többnyire az átlagosnál magasabb jövedelmet is feltételez. *A legnagyobb arányban a kérdezett tárgyak közül mindkét mintában kortárs művész által alkotott képzőművészeti alkotást találunk, ám 2015-ben a minta kisebb arányánál, mint a korábbi felvétel idején.* A kortárs képzőművészeti alkotás birtoklása általános középosztályi műveltségi igény a fizetőképes ügyvédek részéről.

A kérdésekkel vizsgált ötféle különleges lakberendezési tárgy mindegyikét azonosnak tekintve *ötfokú skálát alkottunk, s így hasonlítottuk a két felvétel mintájába tartozók lakásberendezését.* Az ötféle kurrens lakásberendezési tárgyból az 1998-as felvételben az ügyvédek lakásában átlagosan kettő volt, a 2015-ös mintában kicsit kevesebb (1,3). Az ok talán az, hogy most az ügyvédek szűkösebben élnek, vagy kevesebbet költenek a kevesebb és kisebb saját lakásra és a vizsgált kurrens javakra. *Az 1998-as mintában még csak az ügyvédek hatoda (15%) nem birtokolt egyet sem a kérdezett kurrens berendezési tárgyak közül, a 2015-ös felvételben pedig már minden harmadik ügyvéd otthonából hiányoztak a felsorolt különleges, többnyire nem funkcionális, inkább exkluzív polgári-középosztályi berendezési javak.*

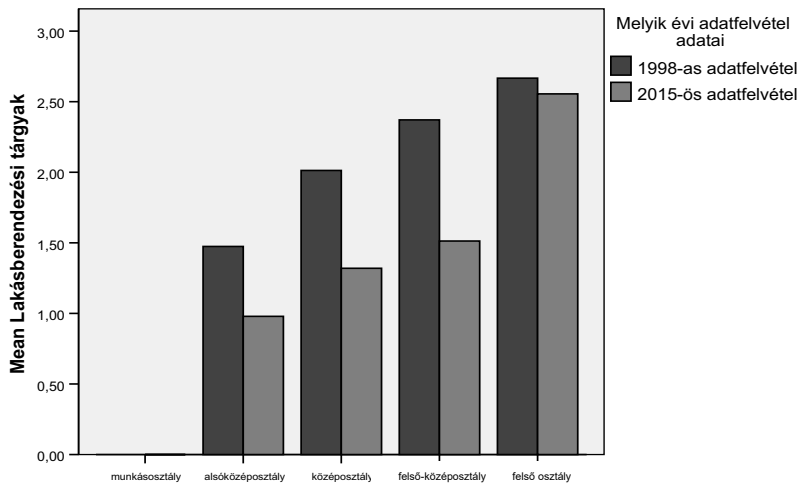
A kurrens berendezési tárgyakat az 1998-as mintába tartozók körében korcsoportonként is magasabb átlagokkal találtuk, kivételt képeznek a két minta legidősebb korcsoportjai, akik között a vizsgált exkluzív berendezési tárgyak birtoklása területén a két mintát összehasonlítva jelentősen kisebb a különbség,

mint a minták fiatalabb korosztályai között. Az idősebb korcsoportok nagyon hasonló ízléssel és jövedelemmel rendezték be lakásukat, miközben a többi korcsoportban a „divatos”, gyakran *minimál stílusú* lakásberendezés fokozatosan kiszorítja a hajdan általánosnak és „elitnek” tekintett klasszikus polgári berendezési tárgyakat.

Tudjuk, hogy az elmúlt évtizedekben másfélszeresre növekedett az ügyvédek száma, a munkaerőpiacon a megnövekedett ügyvéd-kínálat hatására valószínűleg csökkent sok ügyvéd jövedelme is. A vizsgált különleges javak nem tartoznak az alapvető használati cikkek közé, emiatt az nem jelentkezik hiányként, megfosztottságként az egyének igény szintjében. Azt azonban tudjuk, hogy a fiataloknak 2015-ben alacsonyabb aránya él saját lakásában, házában, következésképpen bizonyára kevésbé kívánnak investmentálni a jelzett berendezési tárgyakra is. Másrészt a 2015-ös minta fiataljai a korábbi minta fiataljaihoz képest átlagosan gyengébb jövedelemmel rendelkeznek, vagy amennyiben mégsem, jövedelem-elosztásukat, fogyasztásukat a korábbi mintától eltérő preferenciák alakítják, jövedelmüket nem elsősorban lakásuk berendezésére fordítják, s ha mégis, akkor újabb divatot követnek. (Minimál stílusú berendezés van a 2015-ös minta negyedének otthonában, stílbútor csak 30%-nál. A fiatalok lakásaiban ma sokkal több a komoly értéket képviselő technikai eszköz, stb.).

A 2015-ös minta eltérése a hagyományosan exkluzív lakásberendezési skálán az 1998-as mintához képest, mégis jelzésértékű. *A legkisebb különbség a két minta rétegeit összehasonlítva a felső-osztályi identitással élők csoportjában található.* Az adatok szerint az elit és felső-osztályi identitással élők a többi réteghez képest erősebb tradíció-követéssel igénylik az elit és (felső-) középosztályi környezetre egykor jellemző berendezési tárgyakat, javakat.

*A mért exkluzív lakásberendezési tárgyak átlaga (0-5)
a válaszadók szubjektív életforma- rétegeiben
(1998 és 2015)*

A hivatásrend számszerű növekedésével az ügyvédek polarizáltsága, s a válságot követően egyesek jövedelemcsökkenése miatt ma magasabb azok aránya is a mintában, akik kevesebbet fordíthatnak jövedelmükből nem funkcionális, kurrens javak vásárlására. Az életkörülmények ilyen jellegű változása *valószínűleg redukálja az ügyvédek egyes csoportjainak vásárlóerejét*, a viszonylag drága kulturális életstílus-javak megszerzésének esélyét.

Az ügyvédeknek –, mint más hivatásrendnek és jómódú középosztályi rétegnek – életstílusához hozzátartozik a művészet-pártolás, mecenatúra, jótékonyág is. *Az adatok szerint ez a gyakorlat is némileg csökkent 1998-hoz képest a 2015-ös mintában.* Ugyanakkor mégis jelzi a művészet-pártolás interiorizált igényét az a tény, hogy a kurrens javak közül éppen a kortárs művészeti alkotás birtokosainak aránya volt mindkét mintában a legmagasabb. Kétségtelenül, a 2015-ös mintában az ügyvédek lakásberendezés-

ben ez is alacsonyabb aránnyal található, mint másfél évtizeddel korábban (1998=80,5%-ról 2015=67,5%-ra).

Az értékes vagyoni javak

A rendszerváltást megelőzően az állampolgárok túlnyomó többségének legfontosabb, s gyakran egyetlen jelentős vagyontárgya volt az a ház/lakás, amelyben éltek. A 2015-ös ügyvéd-minta adatai szerint – mint láttuk – a fiatalok egy része ma már kevésbé ragaszkodik ahhoz, hogy saját tulajdonú ingatlanjában éljen. Ők – az ingatlan mellett/helyett – könnyebben mobilizálható vagyontárgyat (is) keresnek, hiszen az élet sokak számára kockázatosabb és bizonytalanabb lett, mint évtizedekkel korábban volt. (Beck, U 2005) ⁴⁰.

A kutatás során a vagyoni helyzet rétegek közötti különbségének körvonalazása érdekében számításba vettünk hétféle, Magyarországon általános tradicionális befektetési vagyontárgyat (*föld-telek, hétvégház-nyaraló, második lakás, értékpapír/részvény/kötvény, lakókocsi, motorcsónak, személyautó*.), amelyekről azt tételeztük, hogy e javak birtoklása vagy hiánya valamelyest jelzi az ügyvédek különböző csoportjainak vagyoni jellegű fogyasztási minitait és preferenciáit. E javak vagyoni értéke nagyon különböző, közülük akár egy is magasabb értéket képviselhet, mint az összes többi együtt. Következésképpen a vagyonosság mértékét az iménti javakkal aligha lehet mérni. A felsorolt vagyoni javak léte vagy hiánya, illetve elterjedtsége azonban jelzésértékű lehet az életvitel szükségleti szintje és az életfeltételek tekintetében.

A hétféle vagyontárgy közül az ügyvédek *mintáiban a legáltalánosabb a személyautó* (1998=96%, 1998=92%), majd sorrendben *a második ház/lakás* (1998=42,5%, 2015=55,5%), az *értékpapír/részvény/kötvény* (1998=48%, 2015=35%), a *föld/telek* (1998=48%, 2015=34%), majd *a nyaraló* (1998=42,5%, 2015=32%) követi. Lakókocsit és motorcsónakot csak az ügyvédek elenyésző aránya birtokol.

⁴⁰ Beck, U.(2005): Mi a globalizáció? *Szeged, Belvedere Meridionale* (2005).

Az ügyvédek 1998-ban általánosan az általunk számításba vett, kérdezett hétféle vagyoni eszköz közül többfélét birtokoltak, mint 2015-ben. Elképzelhető, hogy az 1998-as minta tagjai magasabb értéket képviselő vagyoni javakkal rendelkeztek, mint a 2015-ös hivatásrend tagjai. A különbség oka az is lehet, hogy *a korábbi felvétel mintája még közelebb volt a privatizációs időszakhoz, amikor is az ügyvédek kurrens szaktudása iránt a jelenlegitől általánosan magasabb volt a kereslet.* Ennek hatására 1998-ban az ügyvédek nagy aránya jövedelméből a fenti vagyoni javak közül azt/azokat, amelyeket fontosnak tartottak, szabadabban megszerezhettek. A felsorolt vagyoni javak birtoklása tehát a másfél évtizeddel ezelőtti ügyvédek nagyobb aránya számára volt életstílus-elem, szabadabb választás következménye, mint ma.

Mához közeledve a gazdasági lehetőségek szűkülésével azonban a fogyasztási preferenciák időbeli változásának hatására egyszersmind át is alakult az ügyvédek által birtokolt vagyoni javak összetétele. Ezáltal a 2015-ös felvétel mintájába tartozók a korábban általános vagyoni javakból nem csak kevesebbet birtokolnak, de eltérő preferenciák is jellemzik fogyasztásukat, jövedelemelosztásukat az 1998-as mintához képest. Ma másként élnek és másként fogyasztanak az ügyvédek, mint korábban. Egyes javakból drágábbat vesznek, más javak helyett másokat választanak, mint elődeik. Ugyanakkor a hivatásréteg belső egyenlőtlensége is fokozódott, tehát ma nagyobb a rétegen belüli jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenség is, mint korábban volt. Mindezek nyomán a „vagyoni index” időbeli összehasonlításra önmagában ma kevésbé alkalmas.

Kétségtelen azonban az, hogy a 2015-ös mintában kisebb az ügyvédek lakásának/házának szobaszáma, ám kisebb otthonukban a népsűrűség is. Kevesebben élnek saját lakásukban, de magasabb a második lakást/házat birtoklók aránya, mint 1998-ban volt. Kevesebb kérdezett vagyontárgyat, különleges berendezési eszközt birtokolnak. A háztartási technikai civilizációs eszközök korábban alacsonyabb szintje mellett az *1998-as mintában még közel minden második ügyvéd háztartásában volt háztartási alkalmazott is*

(56,1%-nak), miközben a 2015-ös mintában már az alkalmazott kevésbé nélkülözhetetlen, ma már csak minden negyedik háztartásban (27,3%-nak) van. Az adatok azt is jelezték, hogy a technikai civilizáció jelenlegi szintjén háztartási kisegítő, alkalmazottat messze kiugró aránnyal a kisgyermekes korosztálynál (36-45 évesek) találunk. A kisgyermekes gondozását segítő alkalmazottakat korábban is és jelenleg is jelentős arányban foglalkoztatnak az ügyvédek.

Beruházás a jövőbe: az utódok taníttatása

A gyerek minden korcsoportban kiemelkedő értéket képvisel a családban. Évtizedekkel ezelőtt nagy volt a verseny az egyetemre történő bejutásért, a jelentkezőkre lényegesen kevesebb hely várt a felsőoktatásban, mint az elmúlt másfél évtizedben. Korábban különórán, korrepetáló magántanárral, többletképzéssel készítettek fel szinte minden kevésbé szorgalmas, gyengébb, vagy nem kiváló képességű, jómódú családba született gyereket arra, hogy bekerüljön az egyetemre. A különórák számát és variációit korábban növelte az is, hogy a középosztályi műveltséghez tradicionálisan elvárt volt az idegen-nyelv, zene, balett vagy valamilyen elit-sport különórai képzése. Ezek beépültek a középosztályi utódok gyermekkori életvitelébe.

Mára valamelyes változást találtunk, mert hogy a fizetőképes szülők számára bővültek a vásárolható képzési lehetőségek. Nem csak a különórák finanszírozása teszi lehetővé a különböző tudás-javak átlagosnál magasabb szintű elsajátíttatását, majd az utódok egyetemre juttatását: A változás alapvető oka a pénzzel, tandíjjal megszerezhető, *fizetős intézményes oktatás-képzés* lehetősége. Jelentősen bővültek az államilag finanszírozott központi keretszámok is, s aki még így sem jut be, a szülők „helyet vásárolhatnak” a költségterítésessé vált egyetemi szakokra. Vagy már a középiskolában előkészíthetik utódaik pályautját több magániskola kínálja szolgáltatásait és termékeit, ezek között általános, közép és felsőfokú- is, s külföldi iskolába, egyetemre is járathatják a jómódú szülők utódaikat.

Teszik ezt annak reményében, hogy gyermekeik versenyképes tudáshoz jussanak. Emellett a jó felvételi statisztikával *rendelkező* neves, *nagyvárosi iskolákban a szervezett intézményi oktatás keretén belül is mind több lehetőséghez, tudáshoz jutnak a tanulók.* A jó iskola kiválasztása a kibővült többi lehetőség ellenére is fontos maradt a magas státuszú családok életében. *A változatosabb, gazdagabb intézményes oktatási kínálat ellenére a különórák vásárlása ma is a középosztályi kulturális-műveltségi reprodukció fontos esz-*
köze.

A különórák közül az *idegen-nyelv vezet az ügyvédek gyerekei részére finanszírozott különórák között* (1998=66%, 2015=52%). Noha 2015-ben a gyerekesek valamelyest alacsonyabb aránya járatta/járatja külön nyelvórára gyermekét, mint 1998-ban, de most is minden második ügyvéd-szülő számára fontos megerősíteni külön nyelvórán (is) az utódok nyelvtudását. Az idegen-nyelvi készség alapvető fontosságának felismerését jelzi az is, hogy az ügyvédek gyerekeinek tizede *külföldi iskolában tanult/tanult* (1998=9,3%, 2015=10,1%), valamint az, hogy a gyereket most nevelő/vagy valaha is nevelt ügyvédek harmadának *volt már valamikor külföldön gyermeke azzal a céllal, hogy ott nyelvet tanuljon.* (1998=31%) (2015=30%).

A gyerekek többlet-képzésének kiemelt területe az idegen nyelv mellett *a sport.* Úszni, teniszezni vagy lovagolni minden második ügyvéd járatta/járatja gyermekét (1998=58%, 2015=43%), egyéb sportra minden harmadik (1998=36%, 2015=39%). A test edzése, képzése tradicionálisan is hozzátartozik a szellemi munkavégzésre, (régén a „dologtalanságra”) felkészített „elit” neveléséhez (Veblen, Th, 1975, Arisztotelesz, 1984) ⁴¹

A nyelvóra, zene, művészet, „elit-sport”, más sport, magániskola, külföldi iskola, általános iskola tagozatos osztálya, gimnázium speciális tagozata szerepeltek kérdőívünkben (0-9), mint lehetséges eszközök az ügyvédek kel-

41 A fiúk „elit”-neveléséhez tradicionálisan a test edzése, a harcos szellem, a hangszer, zene oktatása a „lélek” pallérozása tartozott. Veblen, Th. (1975) A dologtalan osztály élélete. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest, Arisztotelesz (1984): Politika. Gondolat Kiadó, Budapest

léktárában annak érdekében, hogy gyereküket a hagyományos elit-, illetve középosztályi kulturális-művelődési értékekkel *felvértezzék, s segítségükkel majd könnyebben bekerüljön olyan intézménybe, ahol szert tehet piacképes ismeretekre, valamint középosztályi hagyományokat követő társasági közösségi tevékenységekre és kapcsolatokra.* (Mills, C., 1951)⁴²

A felsorolt *kilenc-féle extra képzési lehetőséget egyetlen skálává szintetizálva kerestük, hogy milyen tendencia jellemzi a gyerekes ügyvédek különböző csoportjait.* Az összesített index azt mutatta, hogy az 1998-as mintában a *különórai képzés felsorolt lehetőségei közül többfélét igényeltek gyermekeik számára az ügyvédek, mint 2015-ben.*

2015-ben kevesebb területre koncentrálódott a többletképzés és finanszírozás. Mindazonáltal az adatok egyértelműen jelzik, hogy – *noha az utóbbi évtizedekben bővültek az intézményesen, államilag finanszírozott, „hivatalos” és „fizetős” többletképzés oktatási intézményben elérhető formális lehetőségei, persze leginkább csak a nagyvárosokban, – az ügyvéd-szülők nem bízzák a „véletlenre” utódaiknál státuszuk sikeres reprodukcióját, túlnyomó többségük most is finanszírozza az iskolán kívüli szellemi és fizikai épülést elősegítő extra képzési lehetőségeket, különórákat.*

42 Mills, W. (1951): White Collar. The American Middle-Classes. Oxford University Press

AZ ÉLETVITEL KÖZÉLETI ÉS KÖZÖSSÉGI AKTIVITÁSAI

Politikai-közéleti és civil közösségi kötelékek

Az országosan reprezentatív szociológiai kutatások szerint a családon kívüli közösségi kapcsolatok ritkák, hiányosak Magyarországon. Az ország felnőtt lakosságának legfeljebb ötöde tag valamilyen szervezett civil közösségekben (Utasi, 2013)⁴³. A társadalmi hierarchián felfelé haladva, a magasabb jólét és műveltség birtokában élők rétegeiben azonban a népességre jellemzőnél jelentősen többen kapcsolódnak valamilyen civil közösséghez, többen végeznek közéleti tevékenységet.

Az ügyvédek életfeltételeire jellemző az átlagnál kedvezőbb jólét és iskolázottság-műveltség, relatíve magasabb arányuk kötődik akár civil, akár politikai-közéleti közösséghez. Ez lehet érdekmotivált racionális választás is, mert az ügyvédek közösségi kötelékeik, kapcsolataik segítségével könnyebben kapnak megbízást, könnyebben találnak ügyfeleket. Másrészt a közösségekben betöltött tisztségek gazdagítják önbecsülésüket és presztízst is.

A magasabb presztízs, ismertség pedig többnyire növeli az ügyfelek számát. Így mind a politikai közéleti kötelékek, mind a civil közéletiség jövedelmező és hasznos lehet az ügyvédi praxis és egyén szempontjából. A közéleti funkciók, megbízatások elnyerése sem okozhat nehézséget az ügyvédek számára, mert a különböző közösségekben a tisztségeket, funkciókat előszeretettel bízzák a magasán művelt, magas presztízssű, kommunikatív diplomás közösségi-egyesületi tagokra. Pregnánsan jelzik ezt a nagy spor-

⁴³ Utasi Á. (2013): Kötelékben. Szolidaritás-hálók és közélet. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont-Belvedere Szeged

tegyesületek, amelyek a támogatás, közbenjárás reményében rendszerint vezetővé választják, bevonzzák az aktuális politikai, gazdasági, kulturális elitet. A neves emberek pedig gyakran megtiszteltetésnek tekintik, örömmel vállalják a tisztséget, hiszen megbízásuk önértéküket és presztízstük egyaránt növeli.

A gazdasági racionalitás mellett a középosztályi létformának, értékpreferenciáknak is velejárója a társasági-közösségi együttlét. Végül is az ügyvédi vállalkozás érdekében mind a gazdasági racionalitás, mind a személyes presztízs-növelés céljával az ügyvédek a népesség átlagánál jelentősen magasabb aránnyal találjuk a civil közösségekben és politikai szervezetekben-egyesületekben tagként és funkciót vállaló vezetőként egyaránt.

A civil szervezeti-egyesületi kötelékek közül legáltalánosabb a szabadidős szervezeti-egyesületi kötelék. Ilyen kötődése az ügyvédek negyedének (27,5%) van. Ha valamennyi általunk felsorolt civil szervezeti, szakmai, vállalási, és szabadidős köteléket egyetlen indexbe összevontan vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a kérdésekkel számításba vett hatféle civil kötelékből létrehozott skálán (0,6) a válaszadók negyötöde több civil közösséghez is kapcsolódik.

Az ügyvédek kissé magasabb arányának van kapcsolata, köteléke civil közösségekben 2015-ben, mint volt másfél évtizeddel korábban. A származási család életformáját jelző hierarchiát követve pedig mindkét mintában U- alakú görbét találunk a civil közösségi aktivitás mértékében, *vagyis a származási család életformáját jelképező társadalmi hierarchia két szélső kategóriájában magasabb az ügyvédek civil közösségi élete, a közbülső státusz-kategóriákban alacsonyabb.*

A civil közösségi kapcsolatok motivációja azonban korábbi vizsgálataink szerint többnyire eltér a származási hierarchia két végén: Az alsó-osztályi származásúak számára elsősorban a munkához, hivatáshoz szükséges vagyoni javak bővítését biztosítják a civil szervezetekben megismert kapcsolatok, a felsőosztályi származásúak számára, akiknek többsége már az

örökölt vagyoni javak birtokában van, elsősorban a presztízst és önbecsülést növelik, s közelebb viszik a nem politikai szférán keresztül a hatalomhoz (Utasi, 2014).

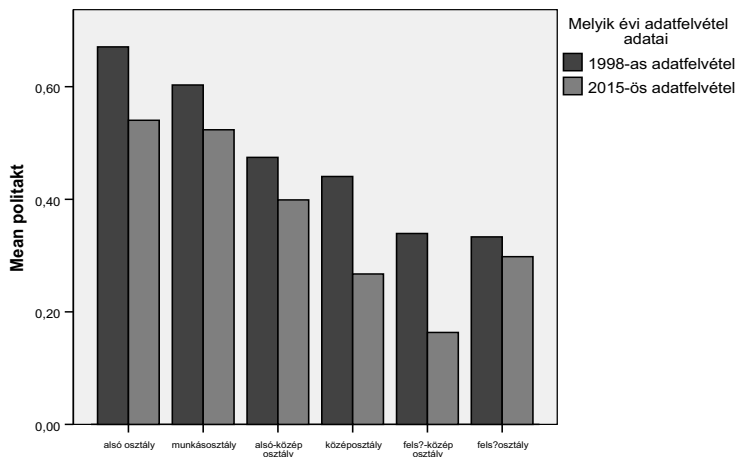
Az ügyvédek saját életformájára utaló szubjektív státusz-hierarchia mentén kissé eltérő trendet kapunk a két vizsgálatban a közösségi kötelekeket elemezve. Az 1998-as mintában az alsó-középosztályi identitással élőkől a hierarchiát követve felfelé kicsit magasabb a civil közösségi kötelekkel élők aránya, majd a felső-osztályi identitásúaknál már magasra emelkedik

A 2015-ös mintában az alsó-középosztályi és munkásosztályi identitásúaknak ma magasabb aránya kötődik civil közösségekhez, mint az ugyanezen státusz-kategóriákba identifikáló ügyvédek közül másfél évtizeddel korábban. Ezt követően a középosztályi státusz-identitásúaknál jelentősen megugrik a civil egyesületi-szervezeti kötelekkel élők aránya, majd csakúgy, mint a korábbi mintában, a felső-osztályi identitással élőkénél kiugróan magas lesz. Összességében az kétségtelen, hogy az ügyvédek életvitelében 2015-re a civil közösségi kötelek általánosan intenzívebbé váltak, mint a másfél évtizeddel korábbi mintában.

Az ügyvédek civil közéleti kötelekeinek jellemzőitől eltér a politikai közéleti kapcsolatok trendje. Igaz azonban, hogy a két mintát összehasonlítani csak a pozícióval rendelkezők arányában tudtuk. Háromféle politikai-közéleti pozícióra kérdezett a kérdőív: ((1) volt-e valaha parlamenti képviselő, (2) önkormányzati-tanácsi képviselő, (3) társadalmi-politikai szervezetben volt-e funkciója). E három kérdés információanyagának segítségével alkottunk politikai- közéleti pozíciókat szimbolizáló skálát. A 2015-ös mintában alacsonyabb azok aránya, akik életükben valaha is vállaltak politikai-közéleti pozíciót, mint az 1998-as felvétel mintájába tartozók között. Az 1998-as mintából valamely társadalmi-politikai szervezetben, egyesületben közéleti tisztséget valamikor is a válaszadók közel harmada (30,7%) töltött be, a 2015-ös mintának csak ötöde (20,2%).

A szülői családok státuszának emelkedésével ellentétes trendet jelez a politikai közéletiség: Minél magasabb státuszú családból származik az ügyvéd, annál kisebb eséllyel vállalt valaha is politikai-közéleti vezető tevékenységet. Az 1998-as mintában a politikai-közéleti pozíciót vállalók aránya meredeken csökkenő trendet mutat az alsó-osztályi származási identitástól a felső-osztályi származási identitás-csoportig.

A politikai-közéleti aktivitás funkciókkal mért átlaga (0-3) a származási család életformáját jelző rétegekben (1998 és 2015)

A 2015-ös mintában is az alsó-osztályi származási identitással rendelkező ügyvédek körében a legmagasabb a politikai-közéleti pozíciót vállalók aránya, kis különbséggel követik őket a munkásozstályi származásúak. Ezt követően felfelé haladva a hierarchián minden származási rétegben lépcsőzetesen csökken a politikai-közéleti pozíciót valaha betöltők aránya. A mélypontot a felső-középosztálynál éri el. *A felső-középosztályi származásúak aránya a politikai közéleti- pozíciót vállalók körében alacsonyra süllyedt, mint-ha tudatosan távol tartanák magukat a politikai közéleti pozícióktól.* Sajátos ugyanakkor, hogy *a felső-osztályi származásúaknál, az „elitnél” a 2015-ös mintában ismét emelkedik a trend, közöttük többen – talán elhivatottan, erő-*

sődő polgári-középosztályi közéleti felelősségvállalással, belső készteréssel – válnak politikai-hatalmi, közéleti funkciót.

A saját státuszt jelző szubjektív önbesorolás skálája mentén a politikai közéletiség mértéke alig tér el a származási család státusz-hierarchiájánál tapasztalt trendtől. Mindkét felvételben az alsó-középosztályba identifikálók körében a legintenzívebbek a politikai-közéleti kötelek, funkciók. Számukra jelent leginkább mobilitási csatornát minden közösségi aktivitás, miközben a hierarchián felfelé haladva meredeken csökken azok aránya, akik politikai-közéleti közösségi pozíciókkal rendelkeznek. A politikai-társadalmi közlélettől leginkább elzárkózók a felső-osztályi identitást vallók. Az adatok szerint 1998-ban a minta minden rétegéből többen kötődtek politikai közösségekhez, mint 2015-ben. A politikai szerepek és kötelek helyett az ügyvédek hosszú távú racionalitással inkább civil kötelekkel gazdagítják kapcsolati tőkéjüket.

Megállapítottuk, hogy a politikai közéletiséget vállalók aránya az ügyvédek körében az elmúlt évtizedekben csökkenő tendenciát mutat, intenzitása gyengébb a 2015-ös, mint az 1998-as mintában volt. A társadalomban általános a politikai aktivitás csökkenése, minden bizonnyal ez tükröződik az ügyvédek mintájában is. Ennek éppen fordítottját találjuk a civil közösségi élet területén: A civil közösségi aktivitást mérő index átlaga a 2015-ös mintában magasabb, mint 1998-ban volt. A tendencia a közösségi kötelek területén az ügyvédi hivatás politikai közlélettől, funkcióktól függetlenedő, független értelmiségi, polgári preferenciájának erősödésére utal. Azt valószínűsítjük, hogy a hatalmi kapcsolati tőke erősödik a civil szférában, miközben leépül a politikai közéleti szférában.

Összességében az ügyvédek nagy része az elmúlt évtizedekben visszahúzódott a politikai-közéleti pozícióktól, aktivitástól. Minél magasabb az ügyvédek szubjektív társadalmi státusza, annál kevésbé érzik fontosnak, hogy bekapcsolódjanak a társadalmi-politikai közélet irányításába. Az alacsony szubjektív társadalmi státuszúak ugyanakkor intenzívebben fordul-

nak a politikai-közéleti pozíciók, mint lehetőségek felé is, hiszen ezáltal is növelhetik alacsonyabb státuszukból eredő szűkösebb kapcsolati tőkéjüket.

Az országosan ismert rokonok, barátok, mint lehetséges patrónusok⁴⁴

Az ügyvédi munkához nélkülözhetetlenek a naprakész társadalmi-, közéleti-, jogi információk. A fontos információt és támogatást nyújtani képes befolyásos erős kapcsolatok értékes vagyont jelenthetnek, a támogatás, információ pedig ismeretes módon materiális tőkévé és presztízs-javakká alakítható (Granowetter, 1973, Csizmadia, Z 2008).⁴⁵ A kutatás kérdései felsoroltak olyan magas-presztízsű, gyakran segítséget, befolyást jelentő foglalkozási-beosztási területeket, amelyek (szükség esetén) előmozdíthatják az ügyvédi vállalkozás sikerét, segítséget jelenthetnek a magánélet bármely területén. Ilyen patrónus lehet, ha *van a válaszadónak olyan barátja-rokona, jó ismerőse, aki (1) országosan ismert politikus, (2) jómódú nagyvállalkozó, (3) nagyvállalat menedzsere, (4) az országos médiában ismert újságíró.*

A válaszadók negyötödének van jómódú nagyvállalkozó barátja vagy rokona. Nagyvállalati menedzser barátja-rokona és az országos médiában dolgozó neves barátja-rokona az ügyvédek felének van. Országosan ismert politikussal szoros kapcsolata az előző fontos kapcsolatokhoz képest az ügyvédek kissé alacsonyabb arányának van (44%).

Az országosan ismert, következésképpen jelentős befolyással bíró erős kapcsolatok arányának összehasonlítása a két felvétel mintájában azt jelezte, hogy a két vizsgálat közötti évtizedek nem változtattak az ilyen kapcsolatok

44 Részletesen e témáról részben eltérő fókusszal lásd a kötetben Csizmadia Zoltán tanulmányát. Utasi Á. (2013) Kötelékben- Szolidaritás-hálók és közélet. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont-Belvedere Mridionale

45 Csizmadia Zoltán (2008): Kapcsolathálózatok és társadalmi „tőké”. A társadalmi viszonyok felértékelődése a szociológia legújabb szakaszában. (Social networks and social „capitals”) In Némédi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest: Napvilág Kiadó. 2008. 265–321. p. Granovetter, Mark S.(1973: The strength of weak ties. *American Journal of Sociology* : 1360-1380.

összetételén. Mindkét vizsgálat idején, a kérdezett területeken a válaszadók hasonló aránya birtokol befolyásos kapcsolatot. *A válaszadók negyede egyik kérdezett területen sem, s egyik vizsgálatban sem rendelkezik országosan ismert, befolyásos kötelékkel.* A neves kapcsolatoktól megfosztott negyed, országosan befolyásos kapcsolatok híján kényszerűen is fokozottan számít a lokális intézményekben hatalommal bíró erős kapcsolataira.

Természetesen az életfeltételek eltérő mértékben segítik, vagy éppen hátráltatják az ügyvédek számára fontos, befolyásos kapcsolatok alakulását. Különösen *szembetűnő a nők és férfiak befolyásos kapcsolatainak aránykülönbsége és változása 1998 és 2015 között.* A férfiak mindkét mintában átlagosan két területen rendelkeznek befolyásos kapcsolattal, miközben *a nők-, akik még az 1998-as mintában közelítettek a férfiak befolyásos kapcsolati „vagyonához”, addig 2015-re az ügyvédnők befolyásos kapcsolatainak száma jelentősen csökkent.*

Befolyásos, hatalmi pozíciót ismeretes módon ma a társadalomban nagyobb eséllyel birtokolnak férfiak, mint nők (Nagy B, 1995 2005, Kürtösi Zs. 2004),⁴⁶ A nemek közötti hatalmi diszkrepancia hatására fokozódott a befolyásos kapcsolati vagyon egyenlőtlensége az ügyvédek körén belül a férfiak javára. A státuszvédő mechanizmusok a képzett nők aráynövekedése ellenére a társadalomban az „üvegplafon” alatt tartják az ügyvédnőket is.

Az országosan híres kapcsolataikkal a korcsoportok közül az 55 év felettiek lemaradnak, miközben a többi korcsoport befolyásos kapcsolatainak átlaga egymáshoz hasonló. Az ötvenes évek második fele e tekintetben olyan életkorhatár, amely azt jelzi, hogy *a már nyugdíjhoz közeledő korcsoport aránya egyre csökken, elfogy a hierarchia legmagasabb szintjein, emiatt az idősödő korcsoportok már csak hozzájuk képest fiatalabbaktól remélhetnének közbenjárást,*

46 Beáta, Nagy. (2005): Gendered management in Hungary: perceptions and explanations *Women in Management Review* 20.5 345-360. Nagy, B. (1995): Nők a gazdasági elitben: az üvegplafon. *Info-társadalomtudomány* 32 (1995). Kürtösi Zsófia (2004) Nők a felsővezetésben: hozhat-e újat a kapcsolathálózati megközelítés? *Szociológiai Szemle* 2 (2004): 77-95.

befolyást, támogatást. Minden bizonnyal a makro-társadalom vezető pozícióiban az elmúlt évtizedekben végbement fiatalítás, *a hatalmi pozíciókban folyamatos „elitváltás” átstrukturálta a befolyással rendelkezők korösszetételét,* s hatására csökkent a 2015-ös ügyvéd-minta ötvenen túli korcsoportjaiban is a befolyással rendelkezők aránya.

Érdekes változást jelez a különböző településtípuson élő-dolgozó ügyvédek *országosan neves kötelékeinek aránya is a két vizsgálat mintájában.* Minden településtípuson 1998-hoz képest 2015-re valamelyest csökkent a befolyásos kapcsolattal rendelkezők átlaga, *ám a legnagyobb csökkenést a községekben élő ügyvédeknel találtunk.* Míg 1998-ban a kis településen élő ügyvédek képesek voltak a települési hátrányból eredő információ-hiányukat, kapcsolat-hiányukat országosan ismert emberekkel tartott informális kapcsolataik intenzívebb ápolásával kompenzálni, most az adatok szerint ez kevésbé működik. Bizonyára a közben lezajlott hatalmi változásokkal sokan elveszítették korábbi befolyásos kapcsolataikat, s a települési távolság miatt újak felépítése lassan halad.

A származási család státusz-hierarchiáját jelző skála mentén meglepő trendet ír le az országosan neves kötelékekkel rendelkezők kapcsolati vagyona a két időpontban. *Országosan ismert személyhez fűző legtöbb szoros kapcsolattal mindkét időpontban a felső-osztályi származási családot jelöltek rendelkeztek.* A felső-osztályban nevelkedettek neves személyiségeket jelző kapcsolati vagyonának értéke a 2015-ös mintában még az 1998-as vizsgálatához képest is fokozódott.

Az adatok szerint *az országosan jelentős, befolyásos kapcsolatok megszerzéséhez és birtoklásához az alsó osztályi származás nem ad kellő muníciót,* ők átlag alatti közbenjárást, befolyást valószínűsítő kapcsolati tőkét birtokolnak. Ugyanakkor a felső-osztályi származás – hatalmi váltásoktól függetlenül – folyamatosan a legbiztosabb belépőt jelent a fontos támogatást, információt nyújtó kapcsolatok felé.

Meg kell említeni, hogy *a befolyásos személyekhez fűző szoros kötelékkel rendelkezők aránya – noha valamelyest változott a két felvétel közötti időben –, ám a rétegek közötti különbség stabil távolságban maradt.* Vagyis másfél évtized múltán, politikai, gazdasági változások után is *a hierarchikus rétegek közötti egyenlőtlenség a befolyásos, országosan fontos kapcsolatok mértéke, száma tekintetében azonos maradt. A legtöbb befolyásos kapcsolattal mindkét vizsgálatban az apák iskolai végzettsége szerint a diplomás apák ügyvéddé vált gyermekei rendelkeznek.* (1998-ban a főiskolai diplomások, 2015-ben az egyetemi diplomások ügyvéddé vált gyermekei birtokolják a leginkább kiterjedt befolyásos kapcsolatokat).

A helyi befolyásos erős kapcsolatok

Az ügyvédek lakóhelyén, munkahelyén magas pozíciót betöltő helyi intézményi- és más vezetők, helyi hatalommal rendelkező rokonok, barátok, jó ismerősök információjukkal, közbenjárásukkal gyorsíthatják, eredményesebbé tehetik az ügyvéd munkáját. A hasznos lokális erős kapcsolatok ezáltal segíthetik a sikeresebb, eredményesebb életet. A „helyi hatalmasok” köréhez tartozó rokonok, barátok esetenként hasznosabbak lehetnek a mindennapi életben, mint az országosan magas presztízsű, befolyásos körökhöz tartozók. A lakóhelyi fontos kapcsolatokhoz egyszerűbben és gyorsabban lehet fordulni szívességgért, mint a presztízsben, hatalomban magasabb, de térben és státuszban többnyire nagyobb távolságban élő kötelékekhez. A kapcsolatrendszer kutatásának elmélete meggyőzően igazolta, hogy az egyének networkjében a közeli erős kapcsolatok körén belül működik a legerősebben a javak cseréje, a reciprocitás és a szükséges szolidaritást is biztosító elnyújtott reciprocitás. Ennek egyértelmű oka, hogy a közeli kapcsolattal erősebb lehet az egymás iránti bizalom is (Granovetter, 1973)⁴⁷.

A helyi intézményekben fontos pozíciót betöltő „hatalmasságok” körében szinte minden ügyvédnek van bizalmas erős kapcsolata településén. *Jogi*

⁴⁷ Granovetter, M. (1973): The strength of weak ties. American Journal of Sociology 78. 1360-1380.

területen dolgozó rokona, barátja értelemszerűen szinte mindenkinek van .Két-harmadának a helyi egészségügyben és oktatásügyben, felének önkormányzatban, bankban, kereskedelemben, harmadának a helyi pártoknál és rendőrségnél. Ezek a helyi intézményi erős kapcsolatok támogatók, segítők lehetnek.

A két időpontban készült mintát összehasonlítva megállapítottuk, hogy a kérdőívben felsorolt helyi intézmények közül *több területen rendelkeztek befolyásos kapcsolattal az ügyvédek a másfél évtizeddel korábbi mintában, mint 2015-ben.* A változás a helyi bizalmas kapcsolatok általános beszűkülésére utal. Valószínűleg a fontos helyi kapcsolatok a pártpolitikai megosztás, illetve a kormányváltások nyomán osztódnak, ezáltal bármelyik oldalhoz is kötődnek az ügyvédek, a megosztottság miatt mindegyik oldal számára többnyire szűkülnek a befolyásos kapcsolatok. A helyi társadalom potenciájainak politikai ciklusokkal történő folyamatos cserélődése egyszersmind a lokális erőforrások ciklikus megosztását és cirkulációját is eredményezi, s csökkenti a folyamatos, hasznos együttműködés lehetőségeit.

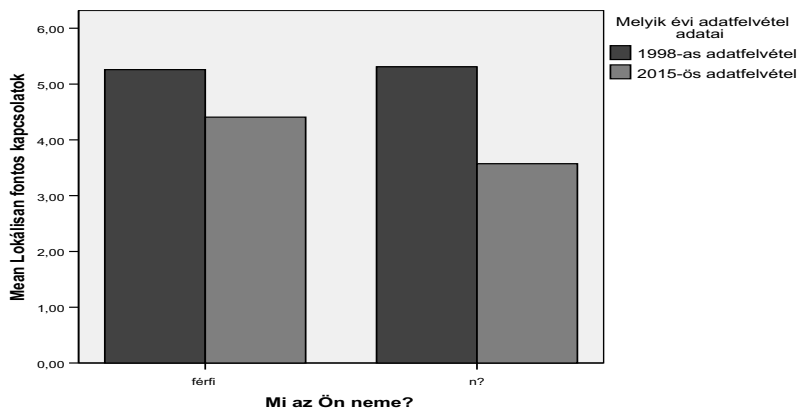
A lokális intézményekben előfordulható befolyásos kapcsolatok variációit szintetizáló tízfokú skálán (0-10) kutattuk a helyi befolyásos kapcsolatok egyenlőtlenségének mértékét. *A lokális intézményekben befolyásos kapcsolat nélkül élő ügyvédek aránya az 1998-as mintában még félannyi volt (7,0 %), mint 2015-ben (13,4%).* A munkavégzéshez pedig nagy segítséget jelenthetnek a fontos beosztást betöltő helyi bizalmas barátok, rokonok, ismerősök. Bizonyára a növekvő általános bizalmatlanság és a politikai megosztottság csökkentette a lokális kötelékeket, ezáltal csökkent a befolyásos barátok, ismerősök, rokonok révén elérhető helyi kapcsolati tőke, támogatás mértéke is.

A településtípusok közül *a legtöbb lokális intézményi erős kapcsolattal a legkisebb lélekszámú településeken, a községekben élő ügyvédek rendelkeznek, míg a legkevesebb lokális intézményi befolyásos kapcsolatuk a fővárosi ügyvédeknek van.* Az adatok azt is jelzik, hogy minden településtípuson, 1998-hoz képest 2015-re csökkent a helyi befolyásos intézményi kapcsolatok átlaga

A szubjektív származási státusz szerinti hierarchia mentén egyedül a felsőosztályiak körében emelkedett 1998-hoz képest a lokálisan befolyásos kapcsolatot ápolók aránya, a többi származási státusz-rétegben mindenhol csökkent. A helyi befolyásos kapcsolatok legszűkebb körével 2015-ben is és 1998-ban is az alsó osztályban nevelkedettek rendelkeztek.

Az ügyvédnők és férfiak közötti egyenlőtlenséget fokozza a lokálisan befolyásos intézményi kapcsolatok nemek közötti különbsége is. Az 1998-as felvételen a helyi intézményekben számításba vett tíz-féle befolyásos kapcsolat közül legalább öt területen volt közeli rokona, barátja, ismerőse az ügyvédeknek. Ekkor még a férfiak és nők között alig volt különbség ezek számában. 2015-re a vizsgált helyi intézményi erős kapcsolatok átlaga ugyan a teljes mintában – s így a férfiak körében is – csökkent (4,4), ám az ügyvédnők helyi befolyásos szoros kötelékei a férfiakéhoz képest még alacsonyabb (3,5) lett.

A különböző nemű ügyvédek helyi befolyásos kapcsolatainak átlagos száma (0-10) (1998 és 2015)

A befolyásos kapcsolatok nemek közötti egyenlőtlensége minden bizonnyal nem a hivatásrenden belüli nemeket megkülönböztető bánásmód következtében alakult, sokkal inkább a makro-társadalomban működő

társadalmi értékpreferenciák következménye (Fontos pozíciókba a vezető állások szűkössége miatt inkább férfiak kerülnek, őket stabilabb munkaerőnek tekintik, mert a nők szülnek és/vagy az anyai feladatok miatt önként lemondanak a nagyobb időráfordítást jelentő „fontos” beosztásról, stb). Az etikai normák romlásával, az érdekérvényesítés eszközeinek változásával mind több területen szorulnak háttérbe a nők, miközben az egyetemeken egyre inkább előretörnek. Mind több nő kerül jogra is, majd válik/válhat ügyvéddé. A befolyásos, hatalmi pozíciókból történő kimaradásuk éppen ezért szembetűnő. Miközben mind több nő kerül egyetemre, s lehetősége van ügyvéddé válni, a hivatásrenden belüli arányuk növekedésével ellentétes tendenciaként a társadalomban – ahol a hatalmi pozíciókat túlnyomórészt férfiak birtokolják – csökken a nők fontos, befolyásos kapcsolatainak, s így kapcsolati vagyonának értéke.

AZ ÉLETFORMA SZERINTI SZUBJEKTÍV BESOROLÁS

Az ügyvédek besorolása a középrétegekbe

Az ügyvédek életvitelét kutató mindkét felvételben az interjú-alanyok az alsó-osztálytól a felső-osztályig terjedő hierarchikus skálán *a társadalom középrétegeinek valamelyik kategóriájába tartozónak sorolták önmagukat*. A hierarchiát szimbolizáló képzeletbeli „létrán” a társadalmi átlagnál magasabbra tartozónak tekinti az ügyvédek a környezet is, annak alapján, hogy a népességi átlagnál magasabb műveltséggel, jövedelemmel, nagyobb autonómiával rendelkeznek, szellemi tevékenységüket, kreativitásukat nem gátolja sem nehéz fizikai munka, sem anyagi szükség. (Weber, M. 1987). Tartózkodnak a szélsőséges megnyilvánulásoktól, hivatásuk szerint kénytelenek is a jogszabályokat követve, törvényesen élni. Ezek a kritériumok Arisztotelesz óta (Politika, 1984) szimbolizálói az „arany középút” értékpreferenciáját követő középső társadalmi szegmensnek.

A nagyipari fogyasztói társadalom terjedése óta sok vita folyt a középosztályok fogalmáról. Sokan megkérdőjelezték, mások tagadták a középosztály létét. A vitákat voltaképpen az osztály-fogalomhoz társuló elméletek, az osztálytudat marxi fogalma, az együttes fellépés esélytelensége és/vagy eredménytelensége, a közös értékekkel és érdekekkel összefüggő hiányos tapasztalatok generálták. Az előzők mellett ezt a vélekedést a fogyasztói társadalommal megjelenő tömegfogyasztás, a fogyasztási rétegek megjelenése erősítette (Scott, J. 2002, Beck, U. 1983, 1999).⁴⁸

⁴⁸ Scott, John. (2002) Social class and stratification in late modernity Acta Sociologica 45.1 (2002): 23-35. Beck, U. (1983, 1999): Túl renden és osztályon. In: Angelusz, R. (szerk.). A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum, Budapest.

A középosztályok valóban nem rendelkeznek egységes „osztálytudattal”, közös társadalomalakító cselekvésre nem képesek, de ezt többségük nem is érzi feladatának. A középosztályokkal kapcsolatos tudományos vitákra tanulmányunkban nem térünk ki, s végképp nem gondolkodnak erről, nem teszik ezt a vizsgálat ügyvéd alanyai sem. Helyette a válaszadók középosztályi identitásukat, státusz-tudatukat igazolva a *vizsgálat mindkét időpontjában az alsó-osztálytól a felső-osztályig terjedő ötfokú hierarchikus skálán a középosztályok három rétegének valamelyikébe sorolták önmagukat.*

A 2015-ös felvétel idején a korábbihoz képest kicsit szélesedett a felső-középbe és felső osztályba identifikálók aránya, de mindkét mintában domináns maradt a középosztály valamelyik rétegébe történő önbesorolás. Az identitás-skálán még a középosztály egyes rétegeinek arányai is szinte pontosan megegyeztek a két vizsgálati időpontban. A válaszadók minden bizonnyal definíciós problémával nem küzdve úgy érzik, hogy a társadalom hierarchiájában, egyenlőtlenségi rendszerében a környezetükben élő *többi társadalmi réteghez, csoporthoz képest* a társadalom általuk választott középső szegmensében helyezkednek el.

Ugyanakkor nem tekinthetjük az ügyvédek sem anyagilag, sem tudatilag egységesnek, de olyan rétegeknek igen, akiknek életvitele az alsóosztályi és munkásosztályi rétegektől az életvitel számos elemében, tevékenységeiben eltér, másrészt többségük létviszonyai, értékpreferenciái eltérnek az elitétől is. Az átlagosnál magasabb iskolázottságuk-műveltségük miatt a munkapiacra többnyire piacképesek, következésképpen ritkábban nélkülöznek, mint a társadalmi hierarchia alsóbb rétegeinek tagjai.

Jelentős különbséget eredményez a középosztályi életvitel, értékpreferenciák területén az, hogy honnan, a társadalom mely szegmenséből származtak, *milyen rétegekből kerültek a középrétegek valamelyikébe az ügyvédek, milyen családba születtek a hivatásrend tagjai.* Az adatok szerint az ügyvédek szüleinek többsége – a 14 éves korra vonatkozó szubjektív önbesorolások életforma-hierarchia szerint – a közép- vagy a felsőosztályok valamelyik rétegébe

tartozott: 1998-ban háromnegyedük (74,1%), 2015-ben kissé még magasabb arányuk (82,4%). A növekmény talán abból ered, hogy alsóosztályi és munkásosztályi származással az utóbbi évtizedekben kevesebben válhattak ügyvéddé, eltérően a státusz-mobilitást erősebben támogató és pozitív diszkriminációval is nagyobb lehetőséget nyújtó korábbi rendszertől. Az elmúlt évtizedekben, miután csökkent a státusz-mobilitás esélye, így az ügyvéddé válás esélye is, zártabbá váltak a hivatásrendek, köztük az ügyvédek is. (Andorka, R., 1991)⁴⁹

A társadalmi mobilitás csökkenő tendenciáját, a státuszhierarchián felemelkedés esélyének beszűkülését, a társadalmi rétegek határainak megmerevedését valószínűsíti az apák iskolázottságának két vizsgálat közötti különbsége is. *A legalább érettségizett apák aránya az 1998-as mintában mért kétharmadról (68,6%) 2015-re háromnegyedre emelkedett (76,7%).*

A szakmunkásképzőt végzett apákat is (alsó)középosztályinak tekintve, az 1998-as mintában az ügyvédek négyötöde (83%), a 2015-ös mintában már 93%-a származott középosztályi és/vagy alsó-középosztályi műveltségű családból.

A különbségek ellenére összességében *középosztályi származási identitás, a társadalom átlagánál magasabb műveltség jellemzi mindkét mintában az ügyvédek származási családját, 2015-höz közeledve növekvő mértékben. Meg kell jegyeznünk, hogy a származási családra vonatkozó középosztályi identitás, eredet szélesedéséhez elsősorban az iskolázottság expanziójának objektív folyamata járult hozzá.*

Az ügyvédek barátainak rendies összetétele, homogenitása

Középosztályi dominancia jellemzi az ügyvédek szubjektív besorolása szerint barátaik életformáját is: Az ügyvédek barátaikat –, azok életformája

⁴⁹ Andorka R. (1991): A házasulók társadalmi helyzete egymáshoz viszonyítva. In Utasi Á. (szerk.) (1991): Társas kapcsolatok. Gondolat Kiadó, Budapest

szerint – szinte kivétel nélkül közép-vagy felsőosztályba tartozónak tekintették. A két időpontban készült mintát összehasonlítva alig van e tekintetben is különbség.

Barát nélkül, a társadalmi környezettől izoláltan élő ügyvédek alig találunk. *Az utóbbi felvétel idején pedig növekedett a háromnál is több baráttal rendelkezők aránya. Az átlagos barátszám 1998-hoz képest (8,9) a 2015-ös mintában ugyancsak növekedett (10,3)*

A szubjektív státusz-hierarchián felfelé haladva, a barátok átlaga meggyőzően igazolja a kapcsolati vagyoni státuszemelkedéssel növekvő mértékét. Az alsó-középosztályi identitással élők átlagos barátszámához képest (1998=6,5, 2015=8,6) a státusz-hierarchia magasabb kategóriáiban a barátok átlaga fokozatos nő, majd az önmagukat felső-osztályba identifikálók barátainak átlaga már kiugróan magas. Különösen magas a barátok átlaga a 2015-ös mintába tartozó felső-osztályiak körében (1998=13, 2015=23). Ez látszólag ellentmond azoknak a vizsgálatoknak, amelyek szerint a társadalom atomizálódásával csökken az emberi kapcsolatok száma. Kétségtelenül erre utaltak korábbi kutatásaink is, ám azt is tapasztaltuk, hogy az atomizálódás általános tendenciája mellett nem csökken a kapcsolat a rokonokkal és a barátokkal. Vagyis azokban a kapcsolatokban, amelyekben erős a bizalmi fedezet, ott erősek, sőt, az atomizált makro-társadalom és az intézményes szolidaritás szükségessége miatt szükségképpen még erősödnek is az erős kapcsolati kötélekek. (Albert F-Dávid B., 2005, Utasi, Á., 2002.)⁵⁰

A barátok értékes kapcsolati vagyont képviselnek nem csak az ügyvédek magánéletében, de szakmai életében is. A szubjektív státusz emelkedésével növekvő barát-szám jelzi, hogy minél magasabb az ügyvédek státusza, a barátok annál inkább bővítik/ képesek bővíteni a kapcsolati vagyont. A hasonló státuszú barátok között könnyebben működik a reciprocitás, a kölcsönösen hasznos információ áramoltatása és más javak „kamatmentes” cse-

50 Dávid B.–Albert F. (2005) Kit nevez ön barátnak? A barátság szociológiai megközelítésben. Századvég, 4. szám. Utasi Á. (2002): A bizalom hálója. Új Mandátum, Budapest.

réje. *Minél magasabb státuszú az egyén, annál magasabb csereképes javainak értéke, így ennek hatására magasabb baráti kapcsolatainak értéke is.*

Az ügyvédek magántársasága és társaságának összetétele

Az ügyvédi tevékenység az esetek túlnyomó többségében egyszersmind hivatás is. Korábban körvonalaztuk, hogy *hivatásnak azokat a tevékenységeket tekintjük, amelyeket belső késztetéssel, akár ellenszolgáltatás nélkül is, másokért, a közjóért, a rászorulókat segítve végeznek, gyakran nem kalkulálnak azzal, hogy a munka-tevékenység a cselekvő számára mennyi hasznot hoz, vagy hoz-e majd hasznot egyáltalán.* Ilyen értelemben az ügyvédéhez hasonló hagyományos hivatások az orvos, tanár, pap munkája, de több más humán segítő tevékenység is, amelyeket a cselekvő belső késztetéssel végez.

A hivatással nem azonosítható az élvezettel végzett munka (noha esetenként egybeesik azzal), amit leginkább a „flow”, a tevékenység közben elfutó, „szaladó idő” jelenségével szoktak jellemezni. Ez utóbbinak nem feltevése, hogy az élvezettel, odaadással végzett tevékenység más személyekért, a közjóért, más(ok) hasznára (is) történjék. Ez lehet akár öncélú, l’art pour l’art tevékenység is. Ezzel szemben hivatásról csak akkor beszélhetünk, ha a belső késztetéssel végzett, társadalmilag fontos tevékenységet a hivatásrend tagja szükség esetén javadalmazás nélkül is ellátja, vállalja azt a közjóért, másokért (Greenwood, E. 1957, Csíkszentmihályi, M. 1997.).⁵¹

A hivatásrendek tagjai sajátos értékpreferenciákkal élnek, magánéletükben is többnyire a hozzájuk hasonló értékeket követőkkel igyekeznek magántársaságot alkotni. Az ügyvédek társasági összefüggéseikre, vendégségbe elsősorban a körükbe tartozókat hívják meg, ám a „haszon”-„talan szórakozás” ilyen alkalmi együtt járnak azzal, hogy legalább az információ-csere és kellemsé időtöltés révén a társasági együttlét kölcsönösen hasznot is hozzon.

51 Greenwood, E. (1957): Attributes of a profession. *Social work* 1(7): 45-55., Csíkszentmihályi, M.(1997): Flow. Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája. Budapest, Akadémiai Kiadó.

(Simmel, G. 1973. Utasi, Á.,2012, 2013.). Az ügyvédek magántársaságaiban *a meghívottak között vezetnek a jogot végzettek (ügyész, ügyvéd, jogász, bíró).* Az 1998-as vizsgálat mintájában a magántársaságba meghívottak legnagyobb arányát a szakmai körbe tartozó hivatásrendiek adták (41,7%), a 2015-ös mintában ezek aránya kicsit csökkent, ekkor a társaságok harmada szakmabeli (36,3%-a).

A többi társasági meghívott között jelentős az orvosok (10%) és tanárok (12%) aránya. Ez utóbbiakhoz hasonló arányt képviselnek a vállalkozók is (10%). A vállalkozók a hivatásrendiek presztízshierarchiájába többnyire nem illeszthetők be. Valamilyen önálló gazdasági vagy szellemi tevékenység végzői ők, akik nem elsősorban hivatásuk hasonlósága okán kerülnek az ügyvédek magántársaságaiba, ám az újkapitalizmus által teremtett olyan státuszt hordoznak, amelyhez az átlagosnál kedvezőbb jövedelem, kapcsolatok, sajátos képesség és/vagy képzettség társadalmi képzete társul. Gyakorlatban az ügyvédek magántársaságaiban minden bizonnyal elsősorban azért találhatók a hivatásrendiekhez hasonló arányban vállalkozók, mert a munka során az ügyvédek gyakran kerülnek velük üzleti érdek-kapcsolatba, s az üzleti együttműködés szimpátia esetén barátsággá transzformálódhat. (Utasi Á., 2000)⁵²

A magánkapcsolatok működéséhez fontos a rendszeres kapcsolattartás, a közvetlen találkozás. Leginkább *az otthoni vendéglátás és az időnkénti éttermi együttlét erősíti és stabilizálja a kapcsolatokat.* A közvetlen kapcsolatok folyamatos megerősítése nélkül- még a technikai civilizációs kommunikációs eszközök mai bősége mellett is – elsorvadnak a kötelékek, és nem, vagy kevésbé működik a kölcsönös segítségnyújtás, reciprocitás, lassabban áramolnak vagy elmaradnak a kapcsolati tőke-javak.

Az ügyvédek otthonukban vendégül látott erős kapcsolataik között hasonló eséllyel találjuk rokonaikat és barátait, hozzájuk képest sokkal ritkábban üzlettársaikat. A 2015-ös minta válaszadóinak életére intenzívebb,

52 Utasi,Á.(2000): Középosztály- Kapcsolatok Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

gyakoribb otthoni társasági összejövetel, vendégség jellemző, mint az 1998-as minta válaszadóinak életvitelére. *Fokozódott az otthoni együttléttel járó erős kapcsolatok fenntartása, megőrzése.*

A közös étkezés – akár vendéglátás, akár éttermi étkezés – a hasonló státuszúak körében a kapcsolatot stabilizáló kiemelkedően fontos életvitel-elem, amelyet nagymértékben alakít a gyermekkori család szocializációs mintája. (Weber, M., 1987, Bourdieu, P. 1979., Mills, C. W., 1951)⁵³. Az ügyvédek származási családjának hierarchiáját követve az alsó osztálytól a felső-középosztályig rétegenként fokozatosan emelkedik azok aránya, akik éttermi közös étkezéssel és/vagy családon belüli vendéglátással erősítik társasági körük határait.

Egy több kapcsolati elemből szintetizált mércével vizsgáltuk a privát kapcsolatok intenzitását (az éttermi étkezést baráttal, rokonnal, üzlettárral (gyakran=2, ritkán=1, összesen=0-6), ugyanezen kapcsolatok otthoni vendéglátását (0-6) és szórakozóhelyi együttlétét (0-6). E három elem együtt jelzi a magánkapcsolatok intenzitását (privátkapcs.=0-18). A közös étkezéssel, vendéglátással megerősített erős magánkapcsolatok meredeken emelkedő trendjét találtuk a válaszadók szubjektív státusz-identitását jelző, alsó-osztálytól a felső-osztályig terjedő hierarchikus skálája mentén. A szubjektív státusz- hierarchia mentén felfelé haladva, a magasabb státuszú ügyvédek életében intenzívebb a privátkapcsolatokon alapuló együttlét, aminek alapvető oka az, hogy a csereképes javak felfelé haladva a hierarchián egyre nagyobb értéket képviselnek.

A magántársasági együttlét nagy intenzitás-különbségét találjuk a különböző korcsoportokban is. Különösen az idős korral járó mozgásképesség csökkenése hátráltatja a privát kapcsolatok működését. A magántársasági együttlét gyakorisága a legfiatalabb korcsoporttól az idős kor felé radikálisan

53 Weber, M. (1987) Gazdaság és Társadalom. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bourdieu, P. (1986) Distinction. A social Critique of the Judgement of Taste. London. Routledge and Kegan Paul (London, 1979). Mills, C. W. (1951): White Collar: the American Middle Classes. New York ,Oxford University Press. Veblen, T (1975) A dologtalan osztály elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Arisztotelesz (1984) Politika. Budapest, Gondolat Kiadó

csökken. Az idősebb, ám még munkában aktív ügyvédek számára ez a csökkenés nagyobb veszteség, mint más diplomás hivatásrendiek számára, mert az ügyvédi hivatásrend tagjai számára a társasági kapcsolatok hatására bővíülhet az ügyfélkör, gazdagodhat a vállalkozás.

A társasági elit-sport és más sportaktivitások

Az elit és középosztályok társasági életére évszázadokon keresztül hagyományosan jellemző volt azoknak a sport-aktivitásoknak végzése, s ennek érdekében nevelése-oktatása is, amelyek a „dologtalanság”, a fizikai munkát nélkülöző életmód mellett a test pallérozását és a hasonló státuszúak egymás közötti vetélkedését, társas együttlétét egyaránt biztosították. (Vebben, T. 1975, Arisztotelesz, 1984.). A kevesek számára elérhető, különleges, gyakran drága sportok (*tenisz, lovaglás, evezés, vitorlázás, vívás, sí, vadászat, bridzs,*) a megelőző évszázadokban lehetőséget nyújtottak a középosztályi és elit társaságok exkluzív, klubszerűen zárt elkülönülésre. A hagyományos elit-sportok mára kiegészültek újabbakkal, elsősorban a *fallabdával, másrészt a korábbi elit-sportok fontossági sorrendje is cserélődött. Az elit sporttevékenységek funkciója megmaradt, de a sportok variációi átalakultak. A sport-aktivitások közül a vizsgált minták harmada egyetlen sportot sem üzött életében. A legnagyobb eséllyel a tenisz és a sí szerepel praxisukban. Az elit-sport-aktivitások variációit összevontan mérő kilencfokú skála mentén az 1998-as mintába tartozók körében magasabb volt az ilyen aktivitások aránya, mint 2015-ben.*

A gyermekkori család életformáját szimbolizáló *származási státusz-hierarchia mentén felfelé folyamatosan emelkedett mindkét mintában azok aránya, akik a vizsgált elitsport-aktivitásaikkal tagjai voltak a hasonló státuszúak társasági életének. 1998-ban még intenzívebb volt az elitsport-aktivitás minden származási státuszcsoporthoz, mint a 2015-ös mintában. Kivételt képeznek a felső-osztályi identitással élők, akiknek praxisában éppen a 2015-ös mintában vált kiemelkedővé a vizsgált sport-aktivitások követőinek aránya.*

A felső-osztályi származási identitással élők értékpreferenciáiban megőrződött, s felerősödött a vizsgált tradicionális közösségi elit- sportaktivitások praxisa, felértékelődött a körhöz tartozókkal ily módon történő összetartozás. Ez arra utal, hogy az általunk vizsgált exkluzív sportaktivitások hagyományosan és maradandóan is az ügyvédek legfelső körére jellemzők, miközben az alacsonyabb származási státuszú ügyvédek életében kevésbé vagy alig találhatók.

Az életkorcsoportok skáláját követve *a fiataloktól az idősök felé csökken a valamilyen elitsport-aktivitást végzők aránya. Ugyanakkor a szórás értéke az idősök korcsoportjai felé növekszik, vagyis a korcsoportokon belüli egyenlőtlenség egyre nagyobb.* Különösen szembetűnő ez a 66 év felettiek korcsoportjában. Az idősödő és idős korcsoportokon belül a magas szórás-érték az időskorúak korcsoportjaiban a fizikai erőnlétben és társasági-kapcsolatokban lévő növekvő különbséget, egyenlőtlenséget jelzi. Idős korban már eltérők a sport-aktivitásra lehetőséget nyújtó életfeltételek, különösen az egészségi állapotban és társasági kapcsolatokban lévő különbségek.

A testmozgás előzőkhöz képest kevésbé költséges változata *a kirándulás. Az ügyvédek 2015-ös mintájából többen járnak kirándulni, mint a másfél évtizeddel korábbi mintából. Különösen növekedett a rendszeresen kirándulók aránya (16,4%-ról 27,4 %-ra), vagyis azok lettek többen, akiknek életvitelére rendszeresen beépült, szokásszerűvé vált ez a tevékenység.*

Az életkori metszetben a legidősebbekig minden korcsoportban hasonló a rendszeresen kirándulni járók aránya, majd idős korban az egészségi állapot romlása kényszerűen csökkenti a mozgásos sporttevékenységek intenzitását, s így a kirándulást is. Igaz, hogy idős korban már kevesebben járnak rendszeresen kirándulni, de esetenként a válaszadók néhány százaléka kivételével a hivatásrend egészének életvitelében megtalálható ez a tevékenység.

Az életfeltételi meghatározók közül a kirándulni járók arányában legnagyobb különbséget a származási család életformáját jelző szubjektív státuszhierarchia mentén találunk: Az 1998-as mintában az önbesorolással

középosztályba és felső-középosztályba soroltak mintegy ötöde rendszeres természetjáró-kiránduló, a 2015-ös mintának már harmada. A kirándulás, testmozgás felnőttkori praxisa nagymértékben követi a származási családra egykor jellemző mintát és igény szintet.

A testkultúra modern életvitellel általánossá vált formái az utóbbi évtizedekben beépültek sok ügyvéd mindennapi életvitelébe. Az úszás, szauna, masszázs, futás-kocogás, torna, kondicionáló gépek használata elsősorban a fiatalabbak tevékenység-struktúrájában található. (Ez kiegészül az elit-sportoknál említett fallabdával.) A kérdőívben felsorolt testkondicionáló lehetőségek között a futás-kocogás a legáltalánosabb, amely több-kevesebb rendszerességgel megtalálható az ügyvédek kétharmadának mindennapjaiban. Az ügyvédek fele úszik, szaunázik és/vagy masszázsra jár, újabb fele tornázik. A kondicionáló gépek használata az előzőkhöz képest jelentősen kisebb arány életvitelében található.

A vizsgálat azonban azt is jelzi, hogy meglehetősen gyorsan változnak/változtak a testkondicionáló szokások, divatok. Mára a korábbi vizsgálat idején divatos testmozgások egy része háttérbe szorult, felváltották azokat újabbak. A két mintát összehasonlítva leginkább szembetűnő változást jelez, hogy 2015-ben 1998-hoz képest nagymértékben csökkent az úszni járók aránya, miközben megkétszereződött a fallabdázóké.

A testkondicionálást jelző aktivitási formákat egyetlen skálává (0,6) szintetizálva azt tapasztaltuk, hogy a minták tizede kivételével (1998=11%, 2015=13,6%) minden ügyvéd legalább egy területen valamilyen gyakorisággal végez testmozgást. A testkondicionálás modern területeinek intenzitása azonban a korábbi vizsgálatban tapasztaltnál képest 2015-ben csökkent. Feltehetően változott a „divat”, a skálába épített területek lecserélődtek, megváltoztak, az újabb divatot követve mások léptek helyükre. A korábbiak közül egyedül a fallabdázók aránya emelkedett, a többi testkondicionáló tevékenység praxisa csökkent. Arra azonban nem terjedhetett ki a vizsgálat, hogy az újabb mintában milyen újabb testmozgásra cserélték az ügyvédek a korábbi sport-te-

vékenységeket. A divat gyorsabban változott a testaktivitási praxis területén, mint az azt vizsgáló kérdőív kérdései.

Felmerülhet az is, hogy az ügyvédek ma kevesebb időt fordítanak/fordíthatnak, kevesebb pénzt költenek/költhetnek a különböző testkondicionáló tevékenységekre. Valószínűbb azonban az, hogy – mint az elit-sportoknál tapasztaltuk –, változtak, lecserélődtek a korábbiak újabb mozgásos szabadidős tevékenységekre. A korábbiakban vizsgált, majd az új felvétel kérdőívében is kutatott aktivitások már „elavultak”. Az életvitelben már kiszorította a korábbiakat más testkondicionáló lehetőség. Az is lehet, hogy az ügyvédi hivatás tömegesedésével csökkent a felső-középosztályi és elit tevékenységekre fordítható idő és pénz, vagy háttérbe szorult a társas tevékenységgel – egyebek között sporttal-játékkal – együtt a hivatásrendi társasági élet jelensége, annak hivatásrendet összetartó funkciója, emiatt az atomizálódással együtt csökkentek a társas sporttevékenységek is.

A közösségi művelődés és az elszigetelő technikai kommunikációs eszközök

Az ügyvédek az általuk követett középosztályi életvitel, választott életstílusok révén többnyire aktív fogyasztói voltak minden korban a művelődési javak területeinek. Az eljáró művelődési aktivitások közül hagyományosan a színház, hangverseny, tárlat és mozi-látogatás a legáltalánosabb a műveltség megőrzése, gyarapítása érdekében a középosztályok életvitelében. Ezeket a tevékenységeket vizsgálva kerestük az ügyvédek két mintájára jellemző különbségeket és hasonlóságokat. A művelődési aktivitás időt és pénzt, másrészt jellemző igényszintet feltételez.

A két minta kulturális-művelődési aktivitásainak intenzitását összehasonlítva, szembetűnő különbséget jelzett a gyakran művelődők aránya. A gyakran művelődők minden aktivitási területen kétszeres aránnyal találhatók a 2015-ös mintában, mint 1998-ban. Vagyis ma jelentősen többen vannak az ügyvédek

körében olyanok, akiknek életvitelére – a vizsgált művelődési területek legalább valamelyikén – gyakori eljáró kulturális-művelődési igény és aktivitás jellemző.

A gyakori színházlátogatók aránya különösen az idősebb korcsoportokban növekedett 2015-re. Körükben a gyakori színházlátogatók aránya 2015-ben háromszorosa az 1998-as minta idős korcsoportjainál mért arálynak. Az idősebb ügyvédek ma több időt és pénzt fordítanak színházlátogatásra, magasabb az ilyen irányú igény szintjük, mint 1998-ban volt a hasonló korú ügyvédek korcsoportjában.

Szembevető változást találunk a fiatalok és idősök színházi aktivitása között. 1998-ban a 35 év alattiak között volt a legmagasabb a gyakori színházlátogatók aránya (30%), s hozzájuk képest félannyi a legidősebbek részmintájában (13-16%). 2015-ben megfordult a trend: a legkisebb arányban éppen a 35 év alattiak járnak ma gyakran színházba (29%), miközben az évek számával az idősök felé haladva növekszik a gyakori színházlátogatók aránya (56 év felett 45%). Míg a gyakori színházlátogató fiatalok aránya mindkét felvétel mintájában megközelítőleg hasonló, konstans maradt, stagnál, addig az idősök színházi aktivitása az 1998-as felvételhez képest mára jelentősen emelkedett.

A különböző településtípuson élők között is kis különbséget jelez a színházba járók aránya. Ez részben az elterjedt gépkocsi-használat következménye, amelynek segítségével a színházak – hasonló jóléti létfeltételek és igény szint esetén – minden településtípusról elérhetők.

A különböző nemű ügyvédek azonban szembevetően eltérő intenzitással, igény szinttel látogatták és látogatják a színházakat: A nők között mindkét vizsgálat idején jelentősen magasabb a gyakori színházlátogatók aránya, mint a férfiak körében (férfiak 1998=19%, 2015=28%, nők 1998=28%, 2015=42%).

A hangverseny-látogatók aránya a 2015-ös mintában kétszerese a másfél évtizeddel korábbiak, ám az életkorcsoportok között jelentős különbséggel: 2015-ben a fiatal ügyvédek között negyedannyi a gyakori hangverseny-lá-

totható, mint az idősebb korosztályok tagjai között (35 év alattiak 7,3%-a, 66 év felettiak 29%-a gyakori koncertlátogató.). 1998-ban még nem volt számottevő különbség az intenzív koncertlátogatók arányában a korcsoportok között.

A tárlatlátogatás trendje a színház és koncertlátogatáséhoz hasonló. A 2015-ös mintába tartozók átlagosan kétszeres aránnyal járnak rendszeresen kiállításra, mint az 1998-as minta ügyvédei tették. Ugyanakkor nagy a különbség a fiatalok és a két idősebb korcsoport között, ismét az idősek javára.

A művelődési fogyasztás eddig mért adataiból arra következtethetünk, hogy a fiatal ügyvédek ma kevesebb pénzt, időt fordítanak a művelődés általunk kérdezett tradicionális eljáró formáira, mint az idősebbek. *A mozi a vizsgált kulturális aktivitási formák közül az egyetlen, ahol a fiatalok járnak az élen, s a rendszeres mozilátogatók arányában nincs számottevő különbség a két felvétel között sem. Ugyanakkor a moziba soha nem járók aránya közöttük is mindkét felvételen meglehetősen magas (28%-21%).*

A vizsgálatokban sorra vett iménti *négyféle művelődési aktivitás*- mind-egyikét azonos értékűnek tekintve készítettük a *gyakori kulturális-művelődési fogyasztást szintetizáltan mérő skálát*. Ez a skála (0-4) azt mutatta, hogy 2015-ben a négyféle művelődési fogyasztási terület közül *legalább egy területen gyakran művelődők valamelyest többen vannak, mint másfél évtizeddel korábban voltak*. (1998-ban az ügyvédek több mint *fele* *kimaradt a bármely területen gyakran művelődők közül* (59%), 2015-ben *kevesebben vannak ilyenek* (46%)).⁵⁴

A 35 év alatti fiatalok korcsoportjában azonban a korábbi mintából még többen jártak rendszeresen színházba, koncertre, kiállításra, mint a 2015-ös minta 35 év alatti ügyvédei közül. Mi ennek az oka? Azt valószínűsítjük,

54 Az ügyvédek művelődéséről kedvezőbb képet kapunk, ha – engedve a szigorú intenzitáskritériumból –, **az esetenként** valamilyen művelődési- művészeti eseményt látogatók arányát jelző skálát vizsgáljuk E skála mentén a *soha kulturális-művelődési rendezvényt nem látogatók között csak az ügyvédek néhány százaléka található mindkét mintában, s az átlagok szerint alig van különbség a másfél évtizeddel korábban és a 2015-ben készült felvételen tartozók művelődési intenzitása között.*

hogy többféle ok állhat e jelenség mögött: Mára a modernizációs civilizációs szórakoztató eszközök bővülésével (Internet, video, otthoni filmnézés, klubok) a fiatalok körében általánossá váltak, kitágultak az otthoni és zárt körökben, klubokban történő művelődés, zenehallgatás lehetőségei. Talán elsősorban ezek idézték elő a változást. A modern technikával terjedő új javak kevésbé alakítják az idősebbek életvitelét, miközben teljesen átstrukturálják a fiatalokét. A fiatalok könnyebben és gyorsabban elsajátították a művelődést elősegítő eszközök használatát, s ennek nyomán térben is elkülönül a fiatalok és idősek művelődési-kulturális fogyasztása.

A 2015-ös mintában az életkor növekedésével párhuzamosan emelkedik a rendszeresen művelődők aránya. A kulturálódás-művelődés praxisa az ügyvédek körében kétségkívül erősödött, megváltoztatta a korábban csak sikerorientált, minden más tevékenységet háttérbe szorító, pénzközpontú, erősen „munkamániás” élet-értékeket (Sennett, 2004).⁵⁵ A változást előidéző valamennyi ok összegyűjtésére-rendezésére itt nem vállalkozhatunk. Arról azonban meggyőződünk, hogy az ügyvédek körében 2015-re megnőtt a középosztályi és elit életvitel-mintát követő művelődési értékek követőinek aránya. Rendhagyó trendet csupán a legfiatalabb korcsoportnál találtunk.

A kulturális-művelődési fogyasztás és a művészet-pártolás évszázadokkal korábban is hozzátartozott az elit és felső osztály, de a középosztályok életviteléhez, életstílusához is (Veblen, Th., 1975, Mills, C. 1951.). Az ügyvédek – mint azt korábban már a szubjektív származási életforma-identitás hierarchikus skálája segítségével megállapítottuk –, önmaguk és gyermekkori családjuk életformáját egyaránt –, túlnyomó részben a középosztályok valamelyik rétegébe tartozónak tekintették. A kulturális igényszintet meghatározó módon alakítjalakította lehetőségeivel a szűkebb társadalmi környezet, s főként a gyermekkori szocializációs közeg.

Az 1998-as mintában a *gyakran művelődők aránya* minden származási életforma-csoportban *alacsonyabb volt, mint a 2015-ös mintában.* A trend lép-

55 Sennett,R.(2004): Respect. The formation of Character in an age of inequality. Penguin Books.

csözetesen emelkedik a 2015-ös mintában az alsó-osztályi származásúaktól a felső-osztályig tartó szubjektív identifikációs skálán. Az alsó-osztályi gyermek-kori identitásúak művelődési aktivitásukkal a munkásosztályi és alsó-középosztályi származási identitást vallókhoz képest jelentősen lemaradnak. Ezt követően azonban a különböző középosztályi kategóriákban fokozatosan emelkedik a gyakran művelődők aránya, majd a csúcst a felső-osztálynál érik el.

Az adatok azt jelzik, hogy *szinte csak az alsó-osztályi származás nehezíti a gyakori kulturális-művelődési aktivitás, fogyasztás igényének kialakulását.* A származási státushierarchia magasabb szintjeinek bármelyikén szocializálódott ügyvédek praxisában általánosan megtalálható a kulturális-művelődési aktivitás igénye.

A nemzetközi kapcsolatokat segítő idegen-nyelvi kommunikáció

A különböző nemzetek közötti együttműködéshez nélkülözhetetlenek az elit által szervezett nemzetközi kapcsolatok, azok ápolása, a folyamatos nemzetközi kommunikáció. Ennek érdekében az elitet és a középosztályokat a társadalmak mindenkor igyekeztek felvértezni az idegen nyelvek ismeretével, a nemzetközi kommunikáció eszközével.

Magyarországon a II. világháborút megelőzően a középosztályi és elit családokban különösen fontos cél volt az utódok idegen nyelvi képzése, taníttatása. A középosztályi szülők már gyermekkorban igyekeztek biztosítani az idegen nyelvi kommunikáció alapjait. Az idegen nyelvek kisgyermek kortól történő elsajátíttatása később lehetővé tette a magas státuszúak nemzetközi együttműködését, kapcsolattartását, a hivatások képviselőinek nemzetközi tudományos együttműködését, a szellemi és más javak internacionális cseréjét. Az idegen nyelvek elsajátíttatására helyeztek hangsúlyt a jó iskolák is, előkészítve, megalapozva a közép- és felső osztályok utódai számára a vágyott hivatások elérését. Az elit és felső-középosztályi családok

az előzőket többnyire kiegészítették idegen nyelvű magánórákkal, mások még idegen anyanyelvű nevelőnők alkalmazásával is (Utasi, Á. - A. Gergely A. - Becskeházi A. 1996).

A II. világháború után a politika ellehetetlenítette a mindennapi nemzetközi kapcsolatokat, együttműködést, s ennek hatására hosszú ideig hiányos volt az idegen-nyelvi képzés is mind a középosztályi családokban, mind az iskolákban. A családok közül a német eredetűek igyekeztek nem beszélni nemzetiségi származásukról, a szülők nem akartak szembemenni a hivatalos politikai trenddel. A legtöbb fiatal számára maradt az egyetlen hivatalos idegen-nyelv elsajátításának esélye. Csak sok év múltán alakult ki az iskolai oktatás gyakorlatában a nyugati nyelvek elsajátíttatásának általános és eredményes gyakorlata, a nyelvi tagozatos osztályok, a külföldi utazások lehetőségével a nemzetközi diákcsera-programok. Alig több, mint másfél évtizede annak is, hogy diplomát csak állami nyelvvizsga birtokában lehet kiadni.

Az idegen-nyelvet a munkában (is) használók aránya a nyelvvoktatás fokozatos terjedését követve *életkor-csoportonként még ma is nagy különbséget mutat*. Az ügyvédek 1998-as mintájában ugyan még alacsony arányú volt, s közel járt a legfiatalabbak és legidősebbek korcsoportjában azok aránya, akik beszéltek valamilyen idegen nyelvet. A 2015-ös mintában azonban már nagy különbség található a nyelvtudás területén a szélső korcsoportok között. A legfiatalabbak korcsoportjából már majdnem mindenki, a legidősebbeknek pedig alig több, mint fele beszél valamilyen idegen nyelven. Vagyis miközben a fiatal korcsoportokban ugrásszerűen emelkedett az idegennyelv-tudással rendelkezők aránya az utóbbi évtizedekben, növekedett a generációk között a nyelvtudásban lévő egyenlőtlenség, fokozódott a még aktív időskorúak nyelvtudásának relatív lemaradása.

Az idegennyelv-használat szakmai praxisát kutató kérdések szerint 1998-ban a 35 év alattiaknak több mint harmada használta szakmai munkájában (39%) idegennyelv-tudását, a 66 év felettieknek ötöde (21%). A

2015-ös vizsgálat idején a fiataloknak már fele (51%-a) használja szakmai munkájában nyelvtudását, miközben a jelenleg legidősebb aktív korcsoportnak hozzájuk képest még a tizenöt évvel korábbi vizsgálat idős korcsoportjához képest is alacsonyabb aránya (17%).

Hasonló különbséget találunk *az idegen-nyelvű szakirodalom olvasása területén is. A másfél évtizeddel korábbi mintában a 35 év alattiak negyede (26%-a), a legidősebbek hozzájuk képest jelentősen alacsonyabb aránya (17,6%-a) olvasott szakirodalmat idegen nyelven. 2015-ben az idős korosztálynak még az előző minta idős korcsoportjához képest is alacsonyabb aránya (14%-a) olvas szakirodalmat idegen nyelven, miközben a jelenlegi 35 év alatti fiataloknak közel fele (46%).*

Az idegen-nyelvű kommunikáció és praxis mértékét szintetizáltan egy négy elemből álló index segítségével vizsgáltuk a mintákban. Az index elemei között szerepelt az idegen-nyelvű (1) *szakirodalom*-, (2) *szépirodalom olvasásának előfordulása*, (3) *az idegen nyelvű szakmai kapcsolatok* és (4) *az idegen nyelvű magántársasági kapcsolatok* gyakorisága. Ezekből a kérdésekből szintetizált *négyfokú skála segítségével vizsgáltuk a két mintára és a különböző korcsoportokra releváns idegen nyelvek használatának különbségét.*

Az idegennyelv-használatot szintetizáltan mérő négyfokú skála átlaga a 2015-ös mintában – a 66 év felettiek kivételével – minden korcsoportban felülmúlta az 1998-as mintában mért átlagot. A nyelvhasználat praxisa ma a 36-45 évesek korcsoportjában a legintenzívebb. Vagyis a két fiatal korcsoport közül a már valamelyes szakmai rutinnal, nemzetközi ügyfélforgalommal is rendelkezők vezetnek, megelőzve az egyetemet még alig elhagyókat, még alig-hogy pályára lépőket.

A két fiatal korcsoporthoz képest *a középső korcsoporttól az idősök felé meredeken csökken az idegen-nyelvi praxist mérő összevont index átlaga, majd a 66 éven felülieknél eléri a mélypontot. Az életkorcsoportok közötti*

meglehetősen nagy különbség az általános idegen-nyelvi praxis területén a munkaerőpiacon fokozza a generációk közötti feszültséget. Az idegen-nyelv tudásban tapasztalható korcsoportok közötti különbség nyilvánvalóan nem elsősorban az egyes korcsoportok tagjainak „hibája” és/ vagy „érdeme”, hanem annak következménye, hogy a társadalmi- politikai körülmények és az erre épülő oktatáspolitikai és családi szocializáció eltérő mértékben segítette/ gátolta a különböző korosztályokat az idegen-nyelv ismeretéhez, praxisához.

A vizsgálati adatok azonban azt is jelezték, hogy egy meghatározott korosztályon belül az idegen-nyelv használatának különbségét a származási család státusza, a nevelkedés településtípusa, a választott iskolák, különórák is nagymértékben alakították. A két minta között a nyelvhasználati generációs egyenlőtlenséget ezáltal tovább árnyalja a származási családok társadalmi státusza. A származási családok eltérő elvárással, a többletképzés lehetőségének finanszírozásával vagy annak hiányával formálták, befolyásolták az utódok idegen-nyelvi tudását. Az idegen-nyelv használatának mértéke, szintje szorosan követi a származási család életformájára vonatkozó szubjektív hierarchiát az alsó-osztálytól a felső-osztályig, nagy egyenlőtlenséget eredményezve a származási státusz-hierarchia szélső fokozatai között. Ez a trend igazolja, hogy a magas státuszú szülők a hiányos intézményes oktatási lehetőségek mellett, annak hiánya esetén is igyekeztek / igyekeznek biztosítani utódaik számára a piacképes nyelvtudás alapjait, s általa a középosztályi vagy elit életvitel ma (ismét) nélkülözhetetlen kellékét.

AZ ÉLETVITEL-RÉTEGEK HIERARCHIÁJA

*Az életvitel-rétegek differenciálása*⁵⁶

Az ügyvédek életvitelének sajátosságait Max Weber rendi rétegződésének elmélete alapján vizsgáltuk. Max Weber szerint a rendek a társadalom sajátos konglomerátumai. Az azonos rend tagjai egymáshoz hasonló megélhetési-jövedelemszerzési móddal, hasonló iskolai végzettséggel és/vagy neveltetéssel rendelkeznek. Többnyire körön belül házasodnak, barátkoznak, hasonló fogyasztási preferenciákkal, tevékenységekkel élik életüket. Tapasztaltuk, hogy státusz-hasonlóság jellemzi az ügyvédi hivatásréteg szoros emberi kapcsolatait, baráti körét, magántársasági összejöveteleit: A körön belüli kohézió, szolidaritás, a közös étkezések praxisa, a magántársasági privát együttlétek rendi sajátosságok. (Weber, M. 1987: 307-308)⁵⁷

Az is ismert, hogy a társadalmak felső rétegeire jellemző a kulturális-művelődési javak igényes, intenzív fogyasztása, a művészet szponzorálása, támogatása, a többnyire drága, exkluzív sportok praxisa, amelyek a „dologtalan osztályok” (később a szellemi tevékenységet végzők) testének, fizikai erejének őrzésére, edzésére szolgálnak. (Th. Veblen (1979)⁵⁸ A modern társadalmakban az elit és a középosztályok által végzett „ülő” munka is

56 Korábbi vizsgálatunkban „életstílusok” szerint differenciáltunk. Akkor úgy gondoltuk, hogy a fogyasztási és tevékenységi preferenciákat az individuális igény, szükséglet különbözősége eredményezi. Az életstílusokra úgy tekintettünk, mint az adott kereteken belüli szubjektív választás és rendi minta követésének csoportra jellemző megnyilvánulása. Jelen vizsgálatunkban az életvitel kereteket tekintjük erősebbnek, meghatározóbbnak a választáshoz, emiatt a környezetet nyújtotta eltérő életvitel-keretek nyomán differenciálódó fogyasztási-tevékenységi területek mértékében mutatkozó eltérő preferenciákat keressük, s tekintjük életvitel-csoportoknak.

57 Weber, M. (1987): Rendek és osztályok. In: Gazdaság és Társadalom. Budapest. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó 307-308. p.

58 Veblen, Th (1975): A dologtalan osztály elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

nélkülözhetetlenné teszi a testedzés különböző formáinak praxisát a fizikai erőnlét, egészség megőrzése érdekében. Ezt a szükségletet elégítik ki napjainkban a testkondicionálás modern eszközei.

A rendi életvitel kelléke a rendbe tartozók egymás közötti kapcsolatainak ápolása. A kutatási adatok szerint az ügyvédi hivatásrend tagjai azonban korántsem csak körön belüli kapcsolataikat ápolják, igyekeznek országosan befolyásos és lokálisan ismert emberekkel, országos és helyi hatalmasokkal is kialakítani és őrizni kapcsolataikat. A kapcsolattartás kellemes társasági együttlét, miközben funkcionális és hasznos is, hiszen segíti, fokozza a sikeres, eredményes ügyvédi tevékenységet. (Utasi, Á. 1984) ⁵⁹

Az elit és a középosztályi rétegek életvitelére jellemző a kapcsolattartás az internacionális térben is. A társadalmak felső rétegei internacionálisan kitágított térben keresik, ápolják a nemzetközi munka, kereskedelem, társaság, kutatás, tanulás lehetőségeit. Az ehhez nélkülözhetetlen kapcsolattartás, kommunikáció feltétele az idegennyelv-tudás.

Az ügyvédek azonos rendi életvitel követőinek tekintjük, ám tudjuk, hogy a hivatásrend életfeltételei az utóbbi évtizedekben jelentősen polarizálódtak, következésképpen életvitelük sem lehet egységes, a hivatásrendhez tartozók körén belül különbségeket tételeztünk. Az előzőekben vázolt fogyasztási-tevékenységi területeket szimbolizáló skálák segítségével kutattuk az ügyvédekre jellemző életvitel-különbségeket, a hivatásrend belső differenciálódását. A fogyasztási- tevékenységi területeket szimbolizáló tíz skálával (fogyasztási-tevékenységi indexekkel)⁶⁰ készített csoportokat differenciáló statisztikai módszerrel (cluster-analízis) segítségével különítettük el az *életvitel-területeket*. *Három jól elkülönülő csoportot differenciáltunk, találtunk a mintákban. Az egyes csoportokban a különböző fogyasztási indexek átlagpontszámai*

59 Utasi Á. (1984): Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. Műhelytanulmányok. Társadalomtudományi Intézet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó

60 (1) Idegen-nyelv (2) civil közösségi kötelekék (3) kapcsolat országosan híres emberrel, (4) lokálisan fontos emberrel (5) testkondicionálás praxisa (6) étterem (7) vendégség (8) privátkapcsolatok (9) elitsport aktivitás (10) művelődési aktivitás.

jelezték a hivatás eltérő rétegeire jellemző karakterisztikus különbségeket.

Életvitel csoportok

	1	2	3
Idegen-nyelvi praxis	1,61	1,51	0,77
Civil közösségi aktivitás	2,86	2,61	2,66
Országosan híres erős kapcsolat	2,85	1,37	0,95
Helyileg híres erős kapcsolat	8,09	3,24	3,03
Testkondicionálás praxisa	5,43	4,67	3,15
Értermi társaság	4,7	4,29	2,22
Otthoni vendéglátás	3,88	3,72	2,15
Privátkapcsolatok	9,73	9,03	4,82
Elit-sport aktivitás	2,08	1,61	0,94
Eljáró művelődési aktivitás	3,39	3,35	2,65

A számok az egyes életvitel-rétegek különböző fogyasztási-tevékenységi indexeken mért átlagértékeit (magpont-értékeit) mutatják.

Az elemzésbe bevont tíz index közül a három csoportban (clusterben) szembetűnően nagy különbség található a lokálisan fontos kapcsolatok mértékét, az idegennyelv-használatának szintjét, az országosan neves kapcsolatok számát és az elitsport-aktivitás intenzitását mérő indexek között. Ezeket a fogyasztási-tevékenységi területeket mérő indexek átlagai mutatták a legnagyobb különbséget a három életvitel-réteg között. A többi indexen kisebb különbségek tapasztalhatók, ám az szembetűnő, hogy a harmadik rétegben (cluster) valamennyi fogyasztási és tevékenységi területet mérő index átlaga jelentősen alacsonyabb, mint az első két csoport index-átlagai között.

A vizsgált tevékenységek és fogyasztási dimenziók területén megvalósuló eltérő mérték, eltérő index-átlagok jelezték a három életvitel-réteg megkülönböztető fogyasztási- és tevékenységi területeit. A rétegek index-átlagai mentén kirajzolódott a legváltozatosabb, legélvezetesebb (1) elit-felső, a kevésbé változatos, de igényes (2) középső életvitel-réteg és a legkisebb változatosságot jelző, szűkösebb életlehetőséget rejtő (3) alsó-közép életvitel-réteg az ügyvédek mintáiban.

Az életvitel három rétegének arányai az ügyvédek két mintájában

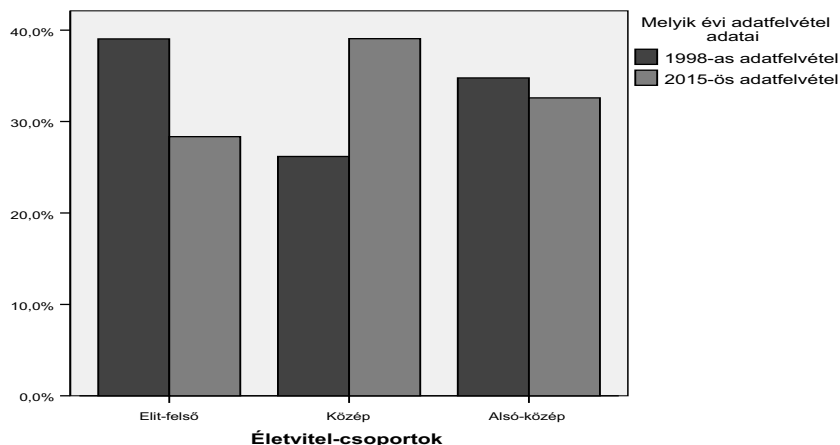
A három életvitel-réteg megközelítőleg hasonló aránnyal található az ügyvédek 1998-as és 2015-ös mintájában is, azzal a különbséggel, hogy az „elit-felsőnek” nevezett, legváltozatosabb életvitel-aktivitást jelző rétegbe az 1998-as felvétel mintájában még többen kerültek (39%), mint az utóbbi, 2015-ös mintában (28%). Vagyis korábban szélesebb volt azoknak a minta-aránya, akik kiemelkedően változatos életvitel-aktivitásokkal éltek, mint 2015-ben.

A „közép életvitel-réteg” a 2015-ös mintában lett szélesebb (39%), mint a korábbi felvételben volt (26%). Feltételezhető, hogy részben az „elit-felsőből” kihullók, gyengébb életfeltételi körülmények közé kerülők növelték a középső életvitel-réteg arányát. Ugyanakkor többnyire csak egy lépcsőt „csúsztak”, hiszen az „alsó-közép” életvitel-réteg aránya megközelítőleg megegyezik a közel két évtized múltán is a két időpontban (1998=35%, 2015=33%).

Alapvető különbség tehát a két felvétel életvitel-rétegeinek megoszlása között az, hogy a kiemelkedően változatos, elit-felső életvitel-réteg követői 2015-ben jelentősen kevesebben vannak, mint a korábbi felvétel idején voltak. Az egyenlőtlenségek törvénye szerint ez valószínűleg azt jelzi, hogy a keskenyebb elit-felső rétegbe gazdagabb alanyok találhatók, a javak nem csökkentek, inkább kevesebb személy birtokában koncentrálódtak. A kutatás ugyanis jelezte, hogy az ügyvédi vállalkozások az elmúlt évtizedekben koncentráálódtak, számuk csökkent. A hivatásrétegen belüli egyenlőtlenségek tehát átrendeződtek, az életfeltételek differenciálódtak. Egyes ügyvédek életfeltételeiben az életvitel fogyasztási-tevékenységi területeket realizálni képes lehetőségek redukálódtak. Valószínűleg a gazdasági válság erősítette fel ezt a folyamatot. Végül is miután ma több az ügyvéd, mint korábban volt, a nagyobb versenyben kisebb arányuk képes a nagyon változatos elit-felső életvitel aktivitásainak követésére, mint a másfél évtizeddel korábbi mintába tartozók közül.

Ugyanakkor az ügyvédek nem csúsztak le tömegesen az alsó-közép életvitelt jelző kategóriába, inkább a „közép-réteg” arányát növelték.

*Az életvitel három rétegének arányai a vizsgálat két időpontjában
(1998 és 2015)*

Az ügyvédek hivatásrétegén belüli életfeltételi egyenlőtlenségek tendenciáját jól jelzi a különböző életvitel-rétegbe tartozó ügyvédek által minimálisan „vágyott” átlagos jövedelem, mint kvázi jövedelem-igény, szükséglet, a különböző évben készült mintákban. Még meglehetősen kicsi a vágyott jövedelem különbsége az 1998-as minta életvitel-rétegei között, különösen kicsi a felső két életvitel-réteg között (elit-felső=138.000 Ft, közép= 130.000 Ft, alsó-közép= 106.654 Ft). Az 1998-as mintában az ügyvédek három életvitel-rétege közötti jövedelem-igény különbsége arra utal, hogy az egyenlőtlenség ekkor még jóval kisebb volt, különösen az elit-felső réteg és közép-réteg között. Az ügyvédek felső két életvitel-csoportja ekkor nagyon hasonló, egyformán kedvező, változatos életvitellel élhetett, s ebbe a nagyon kedvező életlehetőséggel élő két csoportba tartozott ekkor az ügyvédek háromnegyede.

A 2015-ös mintában a vágyott jövedelem nagyobb egyenlőtlenségre, következésképpen nagyobb valós különbségre utal. Különösen nagy a vágyott jövedelmi különbség, távolság az elit-felső és a másik két életvitel-csoport között (378 373 Ft, 326 2032 Ft, 302 193 Ft). *Az elit-felső életvitel-csoportba 2015-ben a minta alig magasabb, mint negyede került. Ma tehát kevesebben vannak az ügyvédek közül az elit-felső életvitel-rétegben, ám ők magas jövedelem-igényt fogalmaz(hat)nak meg, s kiemelkedő fogyasztási-tevékenységi index-átlagokat* jelezve a többi ügyvédhez képest sokkal változatosabb életvitellel is élnek. Hozzájuk képest jövedelmi igényükkel, valamint kapcsolati tőkéjükkel (a helyi intézményi erős befolyásos kapcsolataik mértékével és országosan neves kapcsolataik számával) jelentősen lemaradnak a nagyon széles középső életvitel-réteg tagjai. *Az elit-felső életvitel követőitől a középső életvitel-réteget elsősorban tehát a befolyásos kapcsolatok relatív szűkössége különbözteti meg, s végül is más dimenzióban is alacsonyabb lesz fogyasztásuk és életvitel-aktivitásaik.*

Az alsó-közép életvitel-réteg követőit hasonló aránnyal találjuk 2015-ben is, mint az 1998-as felvétel mintájában. Életvitelüket jelző szűkös helyi befolyással rendelkező kapcsolataik mellett másokhoz képest elmarad nyelvtudásuk és országosan neves kapcsolataik mértéke is. Elsősorban ezen körülmények miatt található az életvitel-hierarchia legalacsonyabb szintjén, s ehhez igazodik vágyott jövedelmi igényük és fogyasztási – tevékenységi preferenciáik is.

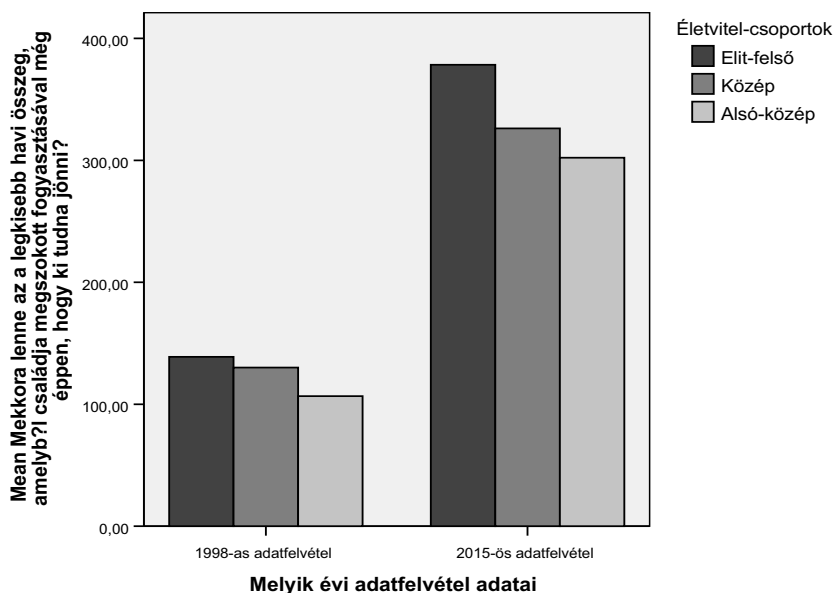
1998-ban a minta felső két életvitel-csoportjának, vagyis a minta háromnegyedének minimális jövedelmi igénye állt közel egymáshoz, feltételezhetően a minta háromnegyedének életvitele volt meglehetősen igényes és változatos. 2015-ben éppen fordítva: kiemelkedik az elit-felső minta-negyed minimális jövedelemre vonatkozó igénye, s alatta jelentősebb lemaradással követi a minta háromnegyede, vagyis a másik két életvitel-csoport.

Ma az ügyvédek elit-felső életvitelű csoportjához képest a jövedelmi igény-szintet jelző mérsékeltbb vágygal (lehetőséggel) lemarad a minta közel há-

romnegyede, jelezve, hogy az ügyvédek hivatásrendjének életkörülményeiben, életvitelében s igény szintjében egyaránt a korábbi felvétel mintájához képest növekedett az egyenlőtlenség.

Az ügyvédek hivatás-rétege az utóbbi évtizedekben polarizálódott. Mennyisége nőtt, ám egyszersmind nagyobb lett a különbség a kiemelkedő jólétben, tág lehetőséggel élő legfelső életvitel-réteg – az ügyvédek esetében ez a rész minta a 2015-ös felvétel idején az ügyvédek mintegy negyede, és a hozzájuk képest alacsonyabb szinten fogyasztó másik két életvitel-csoport, vagyis háromnegyede között.

A megélhetéshez szükségesnek ítélt minimális havi jövedelem átlaga (Ft) a különböző életvitel- rétegbe tartozó családokban (1998 és 2015)

Az elit életvitel- rétegbe kerülést leginkább segítő életfeltételi dimenzió

Azonos munka, azonos végzettség, hasonló társadalmi presztízs, látszólag azonos lehetőségek mellett izgalmas választ keresni arra a kérdésre, hogy az életfeltételi meghatározók közül melyek azok, amelyek hatására a legnagyobb eséllyel követi az elit-felső életvitelt az ügyvéd exkluzív fogyasztással, befolyásos kapcsolatokkal, változatos tevékenységekkel. Azt gondoltuk, hogy a kiemelkedően kedvező elit életvitelbe kerülést meghatározó paraméter lehet (1) a válaszadó életkora (2) neme, (3) társadalmi rétegének szubjektív szintje, (4) az ügyvéd barátainak és (5) szüleinek a társadalmi hierarchiában elfoglalt helye, életformája⁶¹ Az előbbi öt életfeltételi meghatározó bevonásával készített statisztikai elemzés (lépésenkénti lineáris regresszió) a legerősebb meghatározónak az életkort találta ($R=.30$, $R\text{ Square } .092$).

A felvételek két időpontjában azonban nagy különbséggel találjuk a legfiatalabbakat az elit életvitel követői között. Míg *az 1998-as mintából a 35 év alattiaknak még közel kétharmada került az elit-felső életvitel szerint élők csoportjába (62%)*, addig 2015-ben már alig több, mint negyede (27,2%). A 35 év alattiak életfeltételeiről azt valószínűsítjük, hogy a korábbi időhöz képest nehezebbé, keményebbé váltak életkörülményeik. Láthattuk, hogy kevesebb időt fordítanak szabadidős eljáró művelődésre, hivatásrendi társasági életre, baráti társasági együttlétre, kapcsolatokra, mint az 1998-as minta hasonló korú ügyvédei tehették.

Az előzők mellett az életvitel tevékenységei, fogyasztási preferenciái a társadalomban, elsősorban a fiatalok életvitelében az utóbbi évtizedekben több területen is jelentősen átalakultak. Ezek jelentős részét nem tudtuk a két vizsgálatban összehasonlítani, mert mára az életvitelbe olyan tevékenységi területek is beépültek, elterjedtek, amelyeket korábban nem mért,

⁶¹ A dichotommá alakított 3 kategóriás életvitel cluster-index első kategóriáját elitnek tekintve és függetlennek tételezve, lépésenkénti lineáris regresszióval bevontuk a jelzett 5, általunk feltételezett meghatározó determinánst. Az elemzés szerint a legerősebb meghatározó az életkor.

nem mérhetett még a vizsgálat. Az életvitel méréséhez általunk használt fogyasztási-tevékenységi területek nagy része a korábbi és újabb vizsgálatban is „eljáró”, „házon kívüli”, időigényes közösségi- művelődési fogyasztás, kapcsolattartás volt. A fiatalok életviteléből azonban ma a modern technika a virtuális kapcsolattartás lehetőségeivel, az individuális otthoni művelődési eszközökkel történő művelődési fogyasztás, kapcsolattartás arányának bővülésével kiszorultak azok a tevékenységek, fogyasztási területek, amelyeket másfél évtizeddel korábban a „hivatásrend” még többnyire közösen végzett. A fiatalok 2015-ös mintájában az elit életvitel-rétegbe kerülők arányának jelentős csökkenése mögött valószínűleg elsősorban a technikai civilizációs eszközök bővülésével (Internet, okos telefon, CD, házimozi, exkluzív korosztályi klub-élet stb.) az emberi kapcsolatok, művelődési és más fogyasztási igények módozatainak és helyének változása tételezhető. Ezek nyomán nagymértékben átalakult az emberi kapcsolatok működése is.

*A különböző korcsoportok százalékos aránya az egyes életvitel-rétegekben
(1998 és 2015)*

Melyik évi adatfelvétel adatai			Életviteli-csoportok			Total
			Elit-felső	Közép	Alsó-közép	
1998-as adatfelvétel	Korcsoportok	X-35 éves	61,9%	23,8%	14,4%	100,0%
		36-45 éves	48,5%	29,7%	21,9%	100,0%
		46-55 éves	33,8%	28,8%	37,4%	100,0%
		56-65 éves	13,5%	21,9%	64,5%	100,0%
		66-X éves	11,8%	11,8%	76,3%	100,0%
	Total		39,1%	26,2%	34,7%	100,0%
2015-ös adatfelvétel	Korcsoportok	X-35 éves	27,2%	55,8%	17,0%	100,0%
		36-45 éves	39,2%	35,5%	25,3%	100,0%
		46-55 éves	30,6%	35,7%	33,7%	100,0%
		56-65 éves	13,7%	38,8%	47,5%	100,0%
		66-X éves	11,6%	20,9%	67,4%	100,0%
	Total		28,4%	39,0%	32,6%	100,0%

A legidősebbeknek mindkét mintában csak tizede került az elit-felső életvitel-rétegbe. Ezzel szemben az 1998-as minta legidősebb korosztályának háromnegyede, a 2015-ös minta legidősebbjeinek kétharmada található az alsó-közép életvitel-rétegben.

Jóllehet mindkét felvétel idején a legidősebbek élnek a legkevesbé változatos életvitellel, ám összehasonlítva a két vizsgálati időpontban az idősök életvitel-esélyét, mégis azt tapasztaljuk, hogy *a 2015-ös minta legidősebbjeinek életvitele valamelyest változatosabbá, kedvezőbbé vált, mint a másfél évtizeddel korábbi kortársaiké volt.* Már az 56 éven felüliek köréből is jelentősen kevesebben találhatók az alsó-közép életvitel-rétegben 2015-ben, mint 1998-ban. Ez pedig arra utal, hogy az alsó-közép életvitel kevésbé korszpecifikus, mint korábban volt.

Az ügyvédek életfeltétele 2015-re sokat változott. Változott a különböző korosztályba tartozók kapcsolattartása és művelődési aktivitása. Felgyorsult a technikai- kommunikációs eszközök megjelenése és használata. Mindezek hatására a face to face hivatásrendi és más közösségi kapcsolattartást – elsősorban a fiatalok körében – háttérbe szorította az online. Fokozottan hatott a változás a fiatal korcsoportok életvitelére, akik gyorsabban sajátítják el és építik életvitelükbe a modern technikai-civilizációs, kommunikációs eszközök nyújtotta lehetőségeket.

Végül is az iménti életfeltételi változások nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a másfél évtizeddel korábbi mintával összehasonlítva a 2015-ös fiatalok közül kevesebben kerültek az általunk vizsgált mércékkel a nagyon változatos fogyasztási-tevékenységi preferenciákkal élő elit-felső életvitel-rétegbe. Ugyanakkor az idősök életvitele valamelyest kedvezőbbé és változatosabbá vált, mint korábban volt.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az ügyvédek életvitelét kutató két vizsgálat között mindössze másfél évtized telt el. Ennyi idő társadalomtörténeti mértékkel egy pillanat, a kutatás mégis számos változást talált a társadalom és a hivatásrend életvitelében egyaránt. Szembetűnő a *hivatásrend fokozott nagyvárosi koncentrációja*. Ma a korábbihoz képest *több ügyvédi iroda van a fővárosban és a nagyvárosokban, mint korábban volt*. A településtípusok egyenlőtlenségének hatását jelzi, hogy a nagyvárosi iskolákban érettségizettek nagyobb eséllyel válhatnak ügyvéddé, mint a kisebb városok középiskoláiban érettségizettek. A települési egyenlőtlenségek hatására a községekben kis eséllyel találhatók ügyvédi irodák is. A mintákban csak minden második ügyvéd született a fővárosban vagy megyeszékhelyen, ennek ellenére jelenleg a községekben születettek többségének is városban van irodája .

Az ügyvédek körében növekedett *a nők aránya*. *A nők fokozódó hivatásrendi és társadalmi emancipációja kétségtelen, ugyanakkor magánéletükben a férfiakhoz képest nagyobb eséllyel maradnak egyedül, fokozottan atomizálódnak kapcsolataik*. Az állandó partner nélküli egyedülállók aránya körükben most és másfél évtizede is kétszerese a férfi ügyvédek körében mért aránynak. Vagyis az ügyvédnők hivatásrenden belüli térhódítása mellett kevésbé stabilizálódnak partnerkapcsolataik, de nehezebben alakulnak munkájukat segítő, támogató, hatalommal rendelkező országos és helyi befolyásos kapcsolataik is.

A családi állapot szerinti megoszlás trendje – csakúgy, mint mindeütt Európában –, az elmúlt évtizedekben gyors bomlást, átrendeződést jelez. Az ügyvédek körében is *csökkent a házasságban élők aránya, megkétszereződött az állandó partnerkapcsolat nélkülieké a két felvétel közötti időben*. Ugyanakkor *jelentősen növekedett az élettársi kapcsolatban élők hányada,*

noha korcsoportonként és nemenként nagyon eltérő mértékben. Különösen szembetűnő *a harmincöt év alatti korcsoport házasság-halasztó, esetleg azt elvető attitűdje, akiknek részmintájában a két vizsgálat közötti időben megháromszorozódott az élettársi kapcsolatban élők aránya.*

Az ügyvédi hivatás a legmagasabb presztízsű hivatások közé tartozik a társadalmak többségében. Magyarországon tradicionálisan elsősorban középosztályi rétegek utódai töltötték be ezt a hivatást, és a kapcsolódó társadalmi szerepeket. A származási családok életformájára vonatkozó szubjektív besorolás szerint *a korábbi vizsgálatban a válaszadók háromnegyede, az utóbbi vizsgálatban már négyötöde sorolta gyermekkori családját a középosztályok valamelyik rétegébe.* Vagyis növekedett a középosztályi származási identitást valló ügyvédek aránya. Ez a társadalmi hierarchia alsó végpontjáról szemlélve azt jelzi, hogy *az alacsony státuszú családok utódai közül kevesebben juthattak be az ügyvédek hivatásrendjébe, mint két évtizeddel korábban.*

Ezt a trendet megerősíti a szülők iskolai végzettsége is. A két vizsgálat közötti időben elsősorban az iskolázottság általános expanziójának következtében megfelelődként azoknak az ügyvédeknek aránya, akiknek szülei legfeljebb nyolcosztályos végzettséggel rendelkeznek. Ugyanakkor korábban is és az utóbbi vizsgálatban is *minden második ügyvéd apja diplomás (volt).* *A diplomás anyák aránya a korábbiakhoz képest jelentősen emelkedett, ma már közelít az apákéhoz.* Miközben a szülők iskolázottságának expanziója kétségtelen, *a legfeljebb nyolc osztályt végzett anyák (nők) aránya még ma is kétszerese a legfeljebb nyolcosztályos végzettséggel rendelkező apákénak (férfiakénak).* Dinamikusan növekedett a diplomás nagyapák aránya is: A korábbi vizsgálatban még az apai nagyapák harmada, az utóbbiban már több mint fele ugyancsak diplomás volt.

A szülők iskolázottságának emelkedő trendje elsősorban az iskolázottság általános expanziójának hatását tükrözi. *A magasan művelt szociális-környezet hatására emelkedhet az ügyvéddé vált utódok műveltsége is.* A

származási család státushierarchiájának másik végpontjáról viszont ez azt jelzi, hogy az *alacsony végzettségű és státuszú szülők gyermekei az előzőkhöz képest jelentősen lemaradnak, versenyképtelenné válnak, végül is csökken esélyük arra, hogy bejussanak a jogi egyetemre.*

A II. világháborút megelőző szociológia-történeti munkák szerint a tradicionális középosztályi hivatásrendi kritériumok között találjuk *az átlagosnál magasabb jólétet, műveltséget, iskolázottságot, valamint azt, hogy a középosztályiak nem végezhetnek nehéz fizikai munkát.* Az identifikációs skála szerint az ügyvédek túlnyomó többsége a tradicionális szociológia-történeti paramétereket követve középosztályi családba született.

A tradicionális középosztályok döntő aránya Magyarországon munkájával a nagyvárosi létmódhoz és munkapiaci lehetőségekhez kötődött. Ismeretes, hogy betelepítéssel, majd a kiegyezést követően fellendülő nagyipari fejlődéssel számos idegen ajkú képzett szakmunkás, diplomás került az országba, főleg a nagyvárosokba, ipari központokba. A középosztályi gyökerekkel, hagyományokkal rendelkező szülők – nagyszülők nyomán az ügyvédek jelentős arányánál tételeztünk nem csak magyar nemzetiségi-etnikai származást. *A korábbi vizsgálatban a válaszadók fele, az utóbbi vizsgálatban már közel kétharmada nyilatkozott úgy, hogy vagy apai vagy anyai családjában volt/van a magyaron kívül valamilyen más nemzetiségi-etnikai eredetet számon tartó ős.* Lehet, hogy az ügyvédek multikulturális gyökerei erősödtek? Elképzelhető, ám az is lehetséges, hogy a kulturális-etnikai identitás felvállalása, a másság értékének fokozott társadalmi- politikai elismerésével, elfogadásával vált általánosabbá az utóbbi mintában.

A nemzeti-etnikai identitás mellett a vallás ugyancsak a kulturális gyökerek jelzője. Az adatok szerint *a korábbi mintába tartozók* születési év-átlagának megfelelően (1950) még erős volt a hivatalos vallásellenes állami ideológia, mégis, a *szülők túlnyomó többsége a később ügyvéddé vált gyermekét – néhány százaléknyi kivétellel – bejegyeztette valamilyen vallásba.* Az utóbbi vizsgálat alanyainak születésekor (születési évátlag=1966) nagyobb

volt a vallások iránti állami-politikai tolerancia, mégis, azok aránya, akiket semmilyen vallásba sem jegyeztettek be, több mint kétszerese annak az arálynak, amit a korábbi mintában találtunk. Elsősorban tehát a fogyasztói társadalomban a modernizációs és individuális értékek térhódításával fokozódott az ügyvédek szüleinek körében a szekularizáció, s kevésbé a hivatalos vallásellenes ideológia következtében. Az aktív intézményes vallásosság mértéke az ügyvédek mindkét mintájában hasonló, mint a népesség egészében: Soha nem jár templomba az ügyvédek harmada, miközben közel ötöde legalább havonta részt vesz templomi szertartáson.

A származási család életvitelmintái erősen hatnak az utódok felnőttkori fogyasztási preferenciáira és kapcsolataira. *A gyermekkori lakás civilizációs környezetében található modernizációs javak mértéke a két mintát összehasonlítva emelkedő trendet mutat. Ugyanakkor a szülői család társadalmi rétegei és a lakóhelyi település jellege szerinti skálákon a modernizációs javak változatlanul hasonló mértékű egyenlőtlenséget, különbséget, távolságot jeleztek a végpontokon mindkét vizsgálat idején. Kivételt képez a személygépkocsi-tulajdon, e területen volt a legnagyobb arányú a modernizációs javak expanziójának dinamikája. A korábbi felvétel ügyvédeinek gyermekkorában még kuriózumnak számított a saját személygépkocsi: a szélső származási státusz-rétegek közötti egyenlőtlenség 12-szeres volt. A mintegy másfél évtizeddel későbbi tizenévesekből válogatódott jelenlegi ügyvédek szülői családjában már – függetlenül attól, hogy milyen jellegű településen nőttek fel, apjuk milyen végzettséggel rendelkezett, családjukat a társadalmi hierarchia milyen szintjére sorolták –, szinte minden családban volt már autó. A modernizációs javak expanziója a gépkocsi esetében az ügyvéddé váltak származási családjában legyőzte a származási családok társadalmi státusz-különbségeit, iskolázottságának különbségét, s még a jövedelmi egyenlőtlenséget is.*

A gépkocsi mindenki számára biztosíthatta volna az üdülés-nyaralás lehetőségét, ám az üdülés olyan életstílus-elem, igényszint, szükséglet, amely társadalmi rétegenként eltérő mértékben és időben jelent meg az ügyvédek gyermekkori környezetében. Vagyis nem modernizációs expan-

zió hatására alakuló fogyasztási „cikk”. Mindkét felvétel idején *az alsó-osztályi származási identitást jelző ügyvédek túlnyomó többsége soha nem volt szüleivel üdülni, miközben a szülői családjukat felső-osztályba sorolók körében az üdülésből mindössze egy-két százalékuk maradt ki* mindkét felvétel idején. *Az üdülés tehát értékpreferenciák által vezérelt olyan életstílus-szükséglet, „luxus-fogyasztás”, amelynek praxisa gyökeresen eltér a modernizációs javak diffúziós, expanziós hatásától, igényétől.* Amennyiben a származási család igény szintjébe még nem épült be szükségletként –, ha lett is volna rá pénzük, s rendelkeztek volna gépkocsival –, akkor sem jelentkezett volna az üdülés rendszeres szokásként.

Az üdüléshez hasonló szükségletet, igény szintet, s erre épülő rétegek közötti konstans életstílus-egyenlőtlenséget jelzett a gyermekkorai lakásban lévő *polgári lakberendezési környezet.* A származási státusz szerinti szélső rétegek közötti egyenlőtlenség e területen hatszoros volt másfél évtizeddel ezelőtt, s ugyanez az egyenlőtlenségi mutató maradt az utóbbi vizsgálat idején is.

A szülők társasági élete, s ezen belül különösen a gyakori közös éttermi étkezés hasonló életstílus-egyenlőtlenséget jelez a rétegek között, mint az üdülés-nyaralás szokása, vagy a polgári lakberendezési javak birtoklása. A közös éttermi együttlét, étkezés az alsó-osztályi családok négyötödének gyermekkorában szinte soha nem fordult elő, velük szemben a felső-osztályi családokba született ügyvédek gyermekkorában legfeljebb tíz százaléknál hiányzott, az utóbbi vizsgálatban már csak egy-két százaléknál.

Az ügyvédek, néhány százalék kivétellel saját vállalkozásukban dolgoznak. *A két vizsgálati időpont között csökkent a vállalkozások száma, különösen a fővárosban és községekben.* A részletes elemzés azonban azt mutatta, hogy elsősorban az ügyvédek „többetvállalkozásai” tűntek el. Az irodák koncentrációjának alapvető oka talán az, hogy a privatizációs bumm után ritkultak a megbízások. Az ügyvédek által *alkalmazott adminisztrátorok száma stagnált a két vizsgálat között, miközben az irodák jogi végzettséggel rendelkező alkalmazottainak száma jelentősen megnőtt.* Ez utóbbiak különö-

sen az internetes ügyintézés lehetőségeinek bővülése miatt nagyon hasznosak az őket alkalmazó idősebb ügyvédek számára. Az érdekeltség kölcsönös lehet a jogot végzett, online adminisztratív feladatok ellátására (is) képes ügyvéd-aspiránsok, ügyvédbojtárok, és az őket alkalmazó ügyvédek között. A vállalkozások számának csökkenése ellenére ugyanis növekedett az adminisztratív teher, *változatlan az ügyvédek munkával töltött ideje. Korábban is és most is, naponta legalább 8 órát fordítanak munkára, s ezt többségük kiegészíti a hétvégeken még átlagosan két órával.*

Nem rendelkezünk pontos adatokkal az ügyvédek által felhalmozott nagy értékű vagyoni javakról, ám utal annak mértékére és trendjére az, hogy csődhelyzetben vagy ígéretes vállalkozás érdekében befektetésként *ja-vaikból ma kevesebbet kockáztatnának, mint a korábbi vizsgálat idején tették volna, ám ha mégis, akkor az elsősorban az ingatlan lenne.* Az ügyvédek jövedelméről nem ritkán túlzó vélekedésekkel találkozunk. Mi a konkrét jövedelemre vonatkozó kérdést nem tettük fel, csupán *az ügyvédek által a család megélhetéséhez minimálisan szükségesnek ítélt összegre kérdeztünk.* Az első vizsgálat esetén a családon belül a havi egy főre vetített minimális megélhetést esetlegesen biztosító összeg 48.000 Ft volt, 2015-ben ennek háromszorosa (144.000 Ft). A minimális igényként megfogalmazott jövedelemmel jelentkező különbségek hipotézisünk szerint nagy eséllyel leképezik a valós jövedelmeket, s rétegenként, különböző életfeltételi metszetekben vizsgálva, körvonalazzák a valós életfeltételi egyenlőtlenségeket. *Az egy főre gondolt minimális összeg háromszorosra növekedése minden bizonnyal elsősorban a jövedelmek inflációját tükrözik.*

Az ügyvédek életvitelének keretét adó *lakástulajdonosok aránya csökkent az elmúlt másfél évtizedben.* Az első vizsgálat idején még szinte mindenki saját ingatlanában lakott, az utóbbi felvétel idején sokkal kevesebben. Különösen nagy a változás *az ügyvédek harmincöt év alatti korcsoportjában, akik között most a férfiak negyede, a nők több mint negyven százaléka nem saját lakásában él.* (Ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy nincs ingatlan-tulajdonuk!) A változást nem elsősorban (nem csak) a tulajdon hiánya és

a relatíve gyengébb gazdasági-jövedelmi helyzet okozta. (Tudjuk, hogy „beáldozható” második ingatlanja minden második válaszdónak van). A változást elsősorban *a 35 év alattiak életvitelében és partnerkapcsolataiban megjelent bizonytalanság, bizalomhiány, megnövekedett kockázatok okozzák. Ez pedig a gyakori partnerváltással, munkahelyváltással, újabb diplomaszerezéssel, külföldi tartózkodással járó költözést, lakásváltoztatást is indukál. A jelzettek hatására halasztják a fiatalok elsősorban a saját lakás vásárlásának és/vagy használatának idejét.*

Az exkluzív polgári lakásberendezési tárgyak szinte mindegyikét kisebb számban és arányban találtuk az utóbbi felvételben, mint a korábbi-ban. Minden bizonnyal más, újabb, korszerűbb, divatosabb drága javak, berendezési tárgyak (is) bekerültek az utóbbi minta válaszdóinak fogyasztási struktúrájába, mint a másfél évtizeddel korábbiakéba, amikor is még a fiatal ügyvédek is erősebben kötődtek a hagyományos polgári-középosztályi környezeti tárgyakhoz, mint életvitelük keretéhez.

Az értékes javak fogyasztása területén mindkét mintában vezet a gépkocsi, amellyel szinte minden ügyvéd rendelkezik. Követi a második ház/lakás, ami minden második ügyvéd tulajdonában van. Az általunk felso-rolt nagy-értékű javak variációit összevontan mérve megállapítottuk, hogy a 2015-ös mintába tartozók birtokában ezek közül átlagosan kétséggkívül keve-sebb található, mint a korábbi felvétel idején. Akkor még közel volt a pri-vatizáció, s az ügyvédek jövedelmi viszonyai általánosan egyenletesebben kedvezőbbek voltak, mint az utóbbi felvételbe tartozók életfeltételeiben, s mások voltak a fogyasztási preferenciák, valamint a pénzbefektetés, pénz-gazdálkodás gyakorlata is.

A jövedelmi viszonyok differenciáltsága ellenére az ügyvédek – *ha van gyermekük* – *mindkét mintában sokat fordítanak arra, hogy maximá-lisan bővítsék ismereteit, segítsék többletképzését, megalapozzák középosztá-lyi értékpreferenciáit. Magániskolába, jó hírű iskolába, főleg idegen- nyelvi különórára, esetleg külföldre nyelvi képzésre küldik sokan gyermeküket.*

Ugyanakkor változást jelez az, hogy míg tizenöt évvel ezelőtt még a szülők sokféle különórán képeztették gyermekeiket, *a jelenlegi mintában már többségük elsősorban a nyelvi különóra és valamilyen sportra fókuszál*. Ehhez azonban annak ellenére általánosan ragaszkodnak, hogy tágultak a jó állami és magániskolák megválasztásának lehetőségei, ahol már intézményes kereteken belül (is) elérhetik utódaik számára a többletképzés sokoldalú lehetőségét.

Az ügyvédek civil közösségi élete, kapcsolatai és közéleti-politikai kötődése sokkal intenzívebb, mint amit országosan reprezentatív vizsgálatok a társadalom egészenél jeleznek. Az országosan reprezentatív vizsgálat szerint a magyar népességnek legfeljebb negyede tartozik bármilyen civil közösséghez, míg az ügyvédeknel éppen fordítva, csupán negyedük nem tag semmilyen civil közösségben, háromnegyedük igen. Az is megfigyelhető, *hogy a civil közösségi aktivitás 2015-re az ügyvédek körében erősebb lett, mint a korábbi vizsgálat idején volt. A származási státusz-hierarchia mentén pedig U-alakú görbét rajzolva, a legalacsonyabb és a legmagasabb státuszú családban szocializálódtak civil közösségi aktivitási igényének átlaga kiugróan magas.*

Politikai-közéleti közösségi kötelék az ügyvédek negyedénél található. Az is igaz, hogy ez az arány a civil kötelékek mértékéhez képest alacsony, ám még így is messze magasabb, mint a társadalom átlagánál. Az alacsony származási státuszúak politikai-közéleti aktivitása a legintenzívebb, s meredeken csökken a hierarchián a magas státuszú családba születettek felé. A felső-osztályi származással és identitástudattal élők túlnyomó többsége ma meglehetősen távol tartja magát a politikai és közéleti aktivitás területeitől.

Az ügyvédi irodák eredményességét fokozhatják *az országosan ismert emberekkel, hírességekkel tartott kapcsolatok*. A korábbi vizsgálatban kicsit magasabb volt az ügyvédek országos hírű befolyásos kapcsolatainak átlaga, *s különösen csökkentek a nők ilyen kapcsolatai*. Korcsoportonként pedig a legfiatalabbak és a legidősebbek nélkülözik leginkább a neves kapcsolatok

támogatásának lehetőségét. A befolyásos kapcsolatok általános csökkenése ellenére a származási státusz-identitás hierarchiájának szélső kategóriái közötti egyenlőtlenség e területen változatlan maradt. Megfigyelhető, hogy a magas státuszú, s főleg a diplomás apák ügyvéd-utódainak kapcsolatrendszerében konstans maradt az országosan híres, befolyásos kapcsolatok kiugróan magas értéke.

A lakóhely intézményeinek hatalmasságaihoz fűző kapcsolatok átlaga mindkét vizsgálat ügyvédei körében magas. Csupán néhány százalék kapcsolathálójából hiányoztak mind a korábbi, mind az utóbbi vizsgálat idején. Az is igaz, hogy a helyi intézményekben befolyásos kapcsolattal nem rendelkezők aránya az utóbbi vizsgálat idején kétszerese lett az 1998-asnak. Az eltérő település-típuson élő ügyvédek befolyásos helyi kapcsolatait összehasonlítva –, mindkét felvétel idején – *vezetnek a kis településeken élők, s legkisebb eséllyel a fővárosiaknak van ilyen kapcsolatuk.* A felvétel két időpontja között nagymértékben *csökkent a nőügyvédek helyi befolyásos kapcsolatainak száma.* A helyi hatalmasságok nagy aránya cserélődik a politikai-hatalmi ciklusváltásokkal, s ennek nyomán szükségképpen változnak vagy kiesnek az ügyvédek befolyásos kapcsolatai is. A politikai ciklus-váltásokkal cserélődő hatalmasok kapcsolati tőkét megosztó hatása politikai oldaltól, ideológiai beállítottságtól függetlenül hátrányos az ügyvédi hivatásrend egésze számára.

Az ügyvédek – kis kivétellel – életformájuk szerint *a középosztályok valamelyik rétegébe sorolták önmagukat.* Érzékelik a társadalmi hierarchiában elfoglalt relatíve magas helyüket, pozíciójukat és presztízsüket. Sőt! Az utóbbi vizsgálat idején kicsit nőtt az önmagukat felső-középosztályba és/vagy felső-osztályba tartozónak tekintők aránya. Származási családjukat is többségük középosztályinak tekintette. A középosztályi rendi rétegződés weberi elméletének megfelelően mindkét vizsgálatban az ügyvédek magántársaságba, *vendégségbe hívott barátainak túlnyomó többsége is középosztályi és saját, vagy valamilyen más hivatásrendbe tartozó volt.* A meghívottak között értelemszerűen a saját hivatásrendbe tartozók aránya a legszélesebb,

őket követik más hivatásrendek tagjai, majd a „vállalkozók”. Az *éttermi közös társasági étkezés* (baráttal, rokonnal, üzlettárrsal) leggyakrabban az önmagukat magas életforma-csoportba identifikálók között fordul elő, életkorcsoportok szerint pedig leginkább a fiatalok korcsoportjaiban.

A barátok átlagos száma az utóbbi vizsgálatban valamelyest magasabb lett. Különösen magas a felső-középosztályi családba születettek körében. Minél magasabb státuszú, illetve szubjektíve annak érzi életformája szerint önmagát a válaszadó, annál magasabb csereképes javakkal rendelkezik, s ez objektíve növeli, vonzza baráti-társasági kapcsolatainak számát, reciprocitásra alkalmas értékét is.

A középosztály és az elit életvitelének hagyományos tartozéka az *eljáró művelődési aktivitás: a színház, hangverseny, tárlat, mozi.* Az *előzők közül legalább valamelyik területen gyakran művelődők aránya az utóbbi vizsgálat idején kétszerese a korábbinak.* A legidősebb korcsoportban erősödött, a *legfiatalabbak körében pedig jelentősen csökkent a vizsgált területeken gyakran művelődők aránya.* Kivételt képez a *mozi, ahova gyakrabban látogatnak a fiatalok.* Az eljáró művelődési aktivitás trendjének generációs változása arra utal, hogy a fiatalok művelődési aktivitási és fogyasztási területeinek struktúrája átalakult. *A modern kulturális és kommunikációs technikai eszközök hatására elsősorban a fiatalok művelődése gyakrabban történik otthon Interneten, vagy korcsoportonként elkülönítő klubokban, ennek következtében ritkábban található körökben a hagyományos eljáró közösségi művelődés.*

A középosztályi és elit-életvitel hagyományos velejárója a nemzetközi kapcsolatok építése, ehhez pedig nélkülözhetetlen az idegen-nyelvek praxisa. *A nyelvtudással rendelkezők aránya az elmúlt évtizedekben jelentősen növekedett, ennek ellenére a hivatásrenden belül a különböző korcsoportok között jelentős maradt a különbség,* különösen a 2015-ös minta szélső korcsoportjai között. Az idegen-nyelvek praxisa területén meghatározó a származási család szocializációs értékpreferenciáinak hatása. Ezt igazolja,

hogy az alsó-osztályi származású ügyvédeknek fele beszél idegen nyelvet, a felső-osztályiak között szinte mindenki.

Az idegen-nyelvi praxis több területét (szakmai kapcsolatok, szépirodalom, szakirodalom olvasása, idegen nyelvű társasági kommunikáció) szintetizáló skála szerint ugyan 2015-ben a legtöbb korcsoportban emelkedett a piacképes idegennyelvtudással rendelkezők aránya, ám a fiatal korcsoportokban ma az idősebbekhez képest kiugróan magas, miközben a legidősebbek körében – a korábbi káros oktatáspolitikai gyakorlat következtében – még az előző vizsgálatban mérthez képest is alacsonyabb. A különbség minden bizonnyal abból adódik, hogy a korábbi vizsgálat legidősebbjei közül többen még a háború előtti gimnáziumokba jártak, ahol az idegen-nyelvek oktatása nagyon fontos és eredményes volt. Az individuumok akaratán, szorgalmán kívüli körülmények ellenére ma a korcsoportok idegen-nyelvi praxisának különbsége a hivatásrenden belül generációs feszültséget generálhat.

A vizsgálat során megismertük az ügyvédi hivatásrendre jellemző életfeltételeket, fogyasztási-tevékenységi preferenciákat és kapcsolatokat. Tíz fogyasztási-tevékenységi és kapcsolati területet mérő skála segítségével az életvitel három szintjét, rétegét differenciáltuk a skálák átlagainak statisztikai elemzésével (cluster-elemzés). A három életvitel-rétegben a vizsgált fogyasztási és tevékenységi területeket jelző egyes skálák átlagai között szembetűnő különbségek, egyenlőtlenségek mutatkoztak. Különösen nagy különbséget jelez a három réteget összehasonlítva az *idegen-nyelvi praxis, a lokálisan befolyásos és országosan neves kapcsolatok átlaga, valamint az elit-sport aktivitás gyakorisága*. A skála-átlagokat követve körvonalazódott a három életvitel-réteg, az *(1) elit-felső (2) közép és (3) alsó-közép*. Azt gondoljuk, hogy ezek az életvitel-rétegek a hierarchikus középosztályi rétegekre jellemző fogyasztási és tevékenységi kereteket és preferenciákat jelenítik meg.

A két minta megoszlása az életvitel-rétegekben azt jelezte, hogy *az 1998-as mintában a válaszadók több mint harmada került az elit-felső ré-*

tegbe (39%), a 2015-ös mintának jelentősen kisebb aránya (28%). A legváltozatosabb elit-felső életvitel követésére tehát az utóbbi vizsgálat idején a hivatásrend kisebb arányának van lehetősége, mint másfél évtizeddel korábban volt. *Ugyanakkor a legkisebb változatosságot mutató alsó-közép életvitel-réteg aránya a két vizsgálat idején szinte teljesen megegyezett. Vagyis a középső életvitel-réteg szélesebb lett, az elit-felső csökkent, az alsó-közép hasonló maradt, mint korábban volt.*

Jelentős különbség található az életvitel-rétegek korcsoportok szerinti arányában. *A másfél évtizeddel korábbi mintából az elit-felső kategóriába a legfiatalabbaknak még közel kétharmada került,* miközben az *utóbbi vizsgálat adatai szerint csak kicsit több mint negyede.* Ugyanakkor a legidősebbek közül mindkét felvétel idején csupán tized található a leginkább változatos elit-felső életvitel- rétegben. A fiatal korcsoportok meglepően magas arányának visszaszorulása az elit életvitel-rétegből, véleményünk szerint a vizsgálatban mért tevékenységi és fogyasztási preferenciák területén történt átstrukturálódás, átrendeződés következménye. A hivatásrend számszerű bővülésével egyenlőtlenebb lett a fogyasztásra, változatos tevékenységekre fordítható jövedelem mértéke is. A lényegesebb azonban az, hogy a modern technikai és kommunikációs eszközök terjedésével elsősorban a fiatal ügyvédek körében szorultak háttérbe a korábbi hivatásrendi közösségi-társasági, művelődési és sport-aktivitások. Ezzel együtt redukálódott a fiatalok körében a tradicionális közösségi középosztályi értékrend és annak aktivitási formái. Ugyanakkor valószínűsíthető az is, hogy az idősek életvitelében megszűnt vagy csökkent a privatizációs időszakra korábban általánosan jellemző szabadidő-hiányos életforma. Most a felszabadult időt az idősebb korosztályok közül többen fordítják eljáró művelődési aktivitásra, mint a korábbi vizsgálat idős korcsoportjából.

IRODALOM:

- Andorka R. (1991): A házasságok társadalmi helyzete egymáshoz viszonyítva. In Utasi Á. (szerk.) (1991): *Társas kapcsolatok*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Andorka, R. (1995): A magyar társadalom, a múlt öröksége, a rendszer-változás problémái és a lehetséges jövőbeli fejlődés 2005-ig. *Valóság*, 2-3. 1995
- Andorka. R.- S. Hradil- J.L. Peschar (szerk.) (1992): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula Kiadó
- Angelusz et al (1977) A jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja (Kutatási beszámoló). *Szociológiai füzetek*. Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya
- Arisztotelesz (1984) *Politika*, Budapest. Gondolat Kiadó, Budapest
- Barber, Bernard. (1963) Some problems in the sociology of the professions. *Daedalus* (1963): 669-688.
- Beáta, Nagy. (2005): Gendered management in Hungary: perceptions and explanations *Women in Management Review* 20.5 345-360.
- Beck, U. (2005): *Mi a globalizáció*. Szeged, Belvedere Meridionale .
- Beck, U. (1983):. Jenseits von Klasse und Stand. *Soziale Ungleichheiten, Sonderband 2* (1983): 35-74.
- Beck, U. (1983,1999): *Túl renden és osztályon*. In: Angelusz, R. (szerk.). A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum, Budapest.
- Bendix, R. - S. M. Lipset (eds.) (1953): *Class, Status and Power*. A Reader in Social Stratification. Glencoe, Illinois: The Free Press, 1953
- Boltanski, J. (1987): *The Making of a Class Cadres in French Society*. Cambridge University Press
- Bourdieu, P (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat Kiadó

- Bourdieu, P. (1986) *Distinction. A social Critique of the Judgement of Taste*. London. Routladge and Kegan Paul 1986 (London, 1979)
- Buday D. (1916): Magyarország honorácior osztályai. *Budapesti Szemle*,
- Császár Balázs (2016) Az ügyvédi hivatás és a jogi munkamegosztás átalakuló feltételei. In: (2016): *Ügyvédek a gyorsuló időben (1998-2015)*
- Csikszentmihályi, M. (1997): Flow. Az áramlat. *A tökéletes élmény pszichológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Csizmadia Zoltán (2008): Kapcsolathálózatok és társadalmi „tőkék”. A társadalmi viszonyok felértékelődése a szociológia legújabb szakaszában. (Social networks and social „capitals”) In Némédi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest: Napvilág Kiadó. 2008. 265–321. p.
- Dávid B.–Albert F. (2005): Kit nevez ön barátnak? A barátság szociológiai megközelítésben. *Századvég*, 4. szám
- Durkheim, Emile (2013): *Professional ethics and civic morals*. Routledge, 2013.
- Erdei F.(1976): A magyar társadalom a két világháború között. *Valóság* 4.
- Ervin, Heinz.(1961): Néhány adat a budapesti ügyvédekről. Demográfia 4.2 /1961
- Fónai Mihály (2014): *Joghallgatók – honnan jönnek és hová tartanak*. Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kar DELA Könyvkiadó Kft.
- Granovetter, M. (1973): *The strength of weak ties*. *American Journal of Sociology* 78. 1360-1380.
- Greenwood, E. (1957): *Attributes of a profession*. *Social work* 17): 45-55.,
- Gyáni, G- Kövér, Gy.(1998):. *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris,
- Halbwachs, M. (1971): A munkásosztály fogyasztói tendenciái. In: Ferge Zsuzsa (szerk.) *A francia szociológia* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest , 1971. 57-133 1971.
- Hanák , P. (1985). A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében) *Századok* 119 (1985): 5-6.

- Hanák P. (1984): Polgári lakáskultúra a nagyvárosi Budapesten. In: *Életmód, modellek és minták*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Hans Raj Chopra (1995): A könyvtáros hivatás Magyarországon. *Könyvtári Figyelő* 1995. 2. sz. 292-295. p.
- Hradil, Stefan.(1992): Alte Begriffe und neue Strukturen Die Milieu-, Subkultur-und Lebensstilforschung der 80er Jahre. *Zwischen Bewußtsein und Sein*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1992. 15-55.
- Hughes, Everett C.(1963): Professions. *Daedalus* (1963): 655-668.
- Kövér, Gy.- Gyáni G. (1995): *Magyarország társadalomtörténete*. Nemzeti Tankönyvkiadó,
- Léderer,P.(szerk.) (1977): *A foglalkozások presztízse*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Mészáros Árpád (1999): A népesség etnikai összetételének számbavételi lehetőségei. *Demográfia* 42.1-2 (1999): 7-13.
- Mills, C. W. (1951): *White Collar: the American Middle Classes*. New York, Oxford University Press
- Nagy, Gábor Dániel, Eliza Bodor-Eranus, László Letenyey (2013): *Elastic Survey and its First Applications in Romania and Hungary*. Studia Universitatis Babes-Bolyai Sociologia 1 (2013): 127-147.
- Parsons, Talcott (1939): The professions and social structure. *Social forces* 17.4 (1939): 457-467.
- Róbert Péter (2002): Átmenet az iskolából a munkaerőpiacra. *TÁRKI tanulmányok*.
- Róbert,P.-Sági,M.-Utasi Á.-Kovach I. (1995): *A középosztályok nyomában*. MTA Politikai Tudományok Intézete,
- Romsics, Ignác (2001). *Magyarország története a XX. században*. Osiris, 2001.
- Scott, John (1997): *Corporate business and capitalist classes*. Oxford University Press, Oxford,.
- Scott, John.(1982): *The Upper Classes: Property and Privilege in Britain*. Macmillan Pub Ltd, 1982.
- Scott, John.(2002) Social class and stratification in late modernity *Acta Sociologica* 45.

- Sennett, R. (2004): *Respect. The formation of Character in an age of inequality*. Penguin Books.
- Simmel, G. (1973): A Társaság. In *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Somfai, B. (1989): <http://web.295.ca/gondolkodo/talalkozo/irasok/SomfaiHU89.html>
- Spéder, Zsolt, et al. (2010): A párkapcsolatok formaváltozása-átmenetek és/vagy stabilitás= Changing partnership forms-transitions and/or stability.” *OTKA Kutatási Jelentések | OTKA Research Reports* (2010).
- Szalai E. (2011):. *Koordinátákon kívül: fiatal felnőttek a mai Magyarországon*. Új Mandátum, 2011.
- Tomka, M. (2009): Vallásosság Kelet-Közép Európában. Tények és értelmezések. *Szociológiai Szemle*, 2009/3
- Tóth. Olga (1999): „Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In: Pongrácz Tíborné-Tóth István György: *Szerepváltozások*. TÁRKI-Szociális és Családügyi Minisztérium (1999).
- Utasi Á. (1995): Középosztályi életformák és életstílusok reprodukciója és új elemei. In Róbert-Sági-Kovach-Utasi (1995): *A középosztályok nyomában*. Budapest, MTA PTI
- Utasi, Á. (1999): Középosztályi életvitel és életstílusok. Az ügyvédek mintája. In.: Utasi Á. (szerk.): *Az ügyvédek hivatásrendje*. Új Mandátum, Budapest, 1999
- Utasi Á. (2002): *A bizalom hálója*. Új Mandátum, Budapest
- Utasi Á. „A rendszerváltás hatása a középrétegek szociális összetételére”. TO 19342. sz. és „Középrétegek és polgárosodó csoportok”. 647.sz. *OTKA kutatás* (1989-2002)
- Utasi Á. (1984): Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. *Rétegződés-modell vizsgálat V*. Budapest, Társadalomtudományi Intézet, Kossuth Kiadó
- Utasi Á. (2000): *Középosztály-Kapcsolatok*. Új Mandátum, Budapest
- Utasi Á. (1984): Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. *Műhelytanulmányok*. Társadalomtudományi Intézet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó

- Utasi Á. (2005): *Feláldozott kapcsolatok*. MTA Politikai tudományok intézete, Budapest
- Utasi Á. (2013): *Kötelékben – Szolidaritás-hálók és közélet*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont-Belvedere Meridionale
- Utasi, Á. (2010): Attitudes towards high-tech entrepreneurs and company heads in Hungary. In: Malach-Pines and A. Özbilling, M. F. (eds.): *Handbook of Research and High-Technology Entrepreneurs*. Cheltenham , UK –Northampton, MA, Edward Elgar 157-178.p.
- Utasi, Á. - A. Gergely A. - Becskeházi A. (1996): *Kisvárosi elit*. MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Utasi,Á.-Feleky G .(2005): Wohneigentum und Armut In: *Ost-West Geogeninformationen* Nr 17. 2005/1
- Utasi, Á (1998): Middle Class Theories. In: Tilkidjiev, N (ed.): *The middle Class as a precondition of a sustainable society*. AMCD Sofia
- Vaskovics, L. (2000): A társadalmi modernizáció és a munkamegosztás a partnerkapcsolatokban és a családban. Összehasonlító vizsgálat. In *Törések és kötések a magyar társadalomban 2000*: 287-303.
- Veblen, T. M. (1975): *A dologtalan osztály elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Vörös Károly (1979): *Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Weber, M. (1987): Rendek és osztályok. In: *Gazdaság és Társadalom*. Budapest. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó 307-308. p.
- Weber, M. (1987): *Gazdaság és Társadalom*. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó,
- Weisz I. (é.n.): *A mai magyar társadalom. A felső négyezer*. Budapest, Magyar Szemle,
- Wright,E.O. (1985): *Classes*. New York. VERSO